

**Ruimte, identiteit en beweging
in Tommy Wieringa se *Joe Speedboot* (2005)**

Catrina Aldrich

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike
voldoening aan die vereistes vir
die graad van Magister in die
Lettere en Wysbegeerte aan die
Universiteit van Stellenbosch**

**Studieleier: Prof. D.P. van Zyl
Departement Afrikaans en Nederlands
Desember 2010**

Verklaring:

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die outeursregeienaar daarvan is (behalwe tot die mate uitdruklik anders aangedui) en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

Opsomming

Hierdie studie ondersoek die wyse waarop die ruimtebeelding in *Joe Speedboot* deur Tommy Wieringa in wisselwerking tree met die identiteitsontwikkeling in die roman. Aan die hand van teoretisering deur onder andere Henri Lefebvre word die uitbeelding van die sosiale *ruimte* in die roman aan die orde gestel. Die klassifikasie van *Joe Speedboot* as 'n *ontwikkelingsroman* is hierby 'n noemenswaardige uitgangspunt, omdat Wieringa die sentrale karakters se adolessensie, oftewel vormingsjare, in die roman uitbeeld. Die identiteitskonstruksie wat in die roman voorgestel word, strook met teoretiese beskouings van *identiteit* as 'n dinamiese en gekonstrueerde konsep wat deur sosiale en kulturele oorwegings beïnvloed word.

'n Ondersoek na die gesimuleerde werklikheid waarin Wieringa sy hooffigure situeer, dui aan dat die parogiale *ruimte* in die roman as stagnerend en voorspelbaar uitgebeeld word. In teenstelling tot die stilstand wat die *ruimte* kenmerk, word 'n preokkupasie met *beweging* en vooruitgang aan die sentrale karakters toegeskryf. Beide die fisiese én eksistensiële dimensies van *beweging* en beweeglikheid figureer prominent in die roman. Dit word nou verweef met die liminale posisie wat die karakters as adolessente in die gemeenskap bekleed. Daar word geponeer dat die opposisie tussen stilstand en beweging nie net ingespan word by die ruimtebeelding en strukturele samestelling van die roman nie, maar ook ten grondslag lê aan die uitbeelding van die hoofkarakters se ontwikkelende identiteite.

Die outeur kies in *Joe Speedboot* 'n hoofkarakter met beperkte opsies en demonstreer hoe sy fisieke belemmeringe onafwendbaar op 'n slot afstuur wat negatief óf positief geïnterpreteer kan word. In die lig van die hoë lof wat hierdie roman toegeswaai is, val dit vreemd op dat so min navorsing tot dusver oor *Joe Speedboot* onderneem is.

Summary

This study explores the way in which the construction of *space* interacts with the development of identity in *Joe Speedboot* by Tommy Wieringa. On the basis of theoretical perspectives of, *inter alia*, Henri Lefebvre attention is given to the construction of the social space in the novel. The classification of *Joe Speedboot* as a *Bildungsroman* is an important point of departure in this regard, due to the fact that Wieringa depicts the central characters' adolescence in the novel. The portrayal of the construction of identity in the text corresponds with theoretical thoughts on *identity* as a dynamic and constructed concept that is affected by social and cultural considerations.

An exploration of the simulated reality in which Wieringa situates his characters, indicates that the parochial space in *Joe Speedboot* is sketched as being stagnant and predictable. In contrast to the standstill which characterizes the social space, a preoccupation with movement and progress is ascribed to the central characters. Both the physical and existential dimensions of movement and mobility figure prominently in the novel. It is also interwoven with the liminal position the characters occupy in the community due to their adolescence. It is postulated that the opposition between stagnation and movement is not only exerted in the construction of space and the structural composition of the text, but is also presented as playing a determinative role in the development of the characters' identities.

The author chooses for a main character with limited prospects and demonstrates how his physical handicap necessarily leads to a conclusion that allows for both positive and negative interpretations. Given the critical acclaim that the novel has received, it seems strange indeed that *Joe Speedboot* has thusfar not been the subject of analytical research.

Erkennings

My dank aan die volgende instellings vir finansiële steun tydens studie en verblyf in Leiden, Nederland, van Februarie tot Junie 2009 (ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes van die graad van Magister in die Lettere en Sosiale Wetenskappe aan die Universiteit Stellenbosch):

- Die Van Ewijck-stigting
- Die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN)
- Die Stichting Studiefonds voor Zuid-Afrikaanse Studenten
- Die Departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit Stellenbosch
- Die Universiteit Stellenbosch se Internasionale Kantoor

Bedankings

Baie dankie aan die volgende belangrike persone:

- My studieleier, prof. D.P. van Zyl, vir haar tyd en waardevolle insette.
- Die personeel en nagraadse studente by die Departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit Stellenbosch, vir die opbouende gesprekke, belangstelling en *communitas*.
- My ouers, Stephan en Elsabe, vir hul begrip, motivering en entoesiasme.
- My vriende, en in die besonder Bernard Wessels en Cara van der Linde, vir hul meeewing, ondersteuning en gewilligheid om te luister.

Ik fantaseerde over een rijtuig dat ik nooit hoefde te verlaten, waarmee ik altijd onderweg kon zijn. Ik verlangde naar ononderbroken beweging en een zekere bestemmingsloosheid.

Tommy Wieringa

Inhoudsopgawe

1.	Inleiding	1
2.	Tommy Wieringa en <i>Joe Speedboot</i>	8
2.1.	Die skrywer	8
2.2.	Wieringa se literêre oeuvre	10
2.3.	<i>Joe Speedboot</i> (2005)	24
2.3.1.	'n Oorsigtelike bespreking van die roman	25
2.3.2.	Die vertelsituasie en tydsaspek	29
3.	Ruimte in <i>Joe Speedboot</i>: Lomark	33
3.1.	Uitgangspunte by die bestudering van ruimte	33
3.2.	Lomark as fisiese ruimte	39
3.2.1.	Die E 981	43
3.3.	Lomark as sosiale ruimte	46
3.3.1.	Die lot van die nuwe aankomeling in Lomark	50
3.3.1.1.	Joe Speedboot	50
3.3.1.2.	Mahfouz Hussein	52
3.3.1.3.	PJ Eilander	54
3.4.	Lomark as mentale ruimte	56
4.	Die wisselwerking tussen ruimte en identiteit in <i>Joe Speedboot</i>	61
5.	Beweging in <i>Joe Speedboot</i>	86
5.1.	Beweging en stilstand: 'n binêre opposisie	86
5.1.1.	"Het penseel en het zwaard"	86
5.1.2.	"De drukkende onbeweeglijkheid van dit dorp"	87

5.1.3.	Fransje en Joe	88
5.2.	Fisiese beweging in die teks	90
5.3.	Beweging verkry eksistensiële betekenis	98
5.3.1.	“Joe Speedboot, bommenlegger, wakkerstamper (...) Waar was je al die tijd?”	100
5.3.2.	Die swaard	109
5.3.3.	Na die post-liminale	113
5.4.	Stilstand: “Ik bleef achter in het dodenrijk.”	118
6.	Gevolgtrekking	125
7.	Bronnelys	134

1. Inleiding

Tommy Wieringa se bekroonde roman *Joe Speedboot* (2005) is volgens Hoenjet (2005) 'n ontwikkelingsroman wat “brutaal, vrijmoedig en vitaal” is. Van Gorp (*et al* 1991:279) definieer 'n ontwikkelingsroman, oftewel 'n *Bildungsroman*, as “een romanvorm waarin gewoonlijk via psychologische analyse de innerlijke en geleidelijke groei van een personage verhaald wordt”, waarby die aandag gefokus word op “de vorming van de hoofdfiguur door zijn omgeving (breed-culturele context zowel als persoonlike ervarings met familie, vriende, e.d.)”. Die onderskeie elemente van hierdie definisie wat identiteit en ruimte sentraal stel, is herkenbaar in *Joe Speedboot*. Die roman beeld die geleidelike ontwikkeling van Fransje as hooffiguur uit en toon aan hoedat sy omgewing 'n bepalende invloed uitoefen op sy identiteitsontwikkeling. Sy vriendskapsverhoudinge dra verder by tot sy vorming as karakter.

Die leser maak aan die begin van die roman kennis met 'n groep tienerseuns wat dertien jaar oud is. Die teks fokus op die periode vanaf hul adolessensie tot vroeë volwassenskap. Die ‘ontwikkeling’ in die roman korreleer dus met 'n besonder belangrike tydperk in die karakters se identiteitskonstruksie; die sogenaamde vormingsjare waarin bepalende fisiese, psigiese emosionele, kognitiewe en geestelike veranderings plaasvind. Dit word aanvaar dat identiteit nie 'n statiese konsep is nie, maar eerder 'n veranderlike en gekonstrueerde toestand wat direk deur sosiale en kulturele oorwegings beïnvloed word (Barker, 2005:166). Die identiteitsvorming wat in hierdie ondersoek ter sprake kom, is dus die vergestaltung van 'n voortdurende proses: “something we create, something always in process, a moving towards rather than an arrival” (Barker, 2005:167). Die fokus van hierdie ondersoek is spesifiek die ‘moving towards’ waarna Barker verwys. Beweging en die moontlikheid van vooruitgang word deur die betrokke groep seuns gekoester en nagestreef. Hierdie drang is onlosmaaklik verbonde aan hulle identiteitsvorming, veral as gevolg van die beklemmende ruimte waarin hulle hulself bevind. In hierdie verband beskryf Wieringa (in De Valk, 2005) *Joe Speedboot* as 'n

“vitale noodlotsroman [...] Boordevol avontuurlijkheid, vol drang naar vooruitgang. Maar in werklikheid komen die personages nooit echt los van het dorp”. Die laaste, tekenende sin van die roman is immers: “Wij zijn hier nog” (Wieringa, 2005:316). Die roman begin en eindig dus, topologies beskou, in dieselfde afgesonderde dorpie, Lomark, sodat ’n sterk ruimtelike binding met en fokus op die dorp gesuggereer word.

Vir Tim Cresswell (2004:8-12) is *ruimte* ’n meer abstrakte begrip as *plek*. Cresswell beskou *plek* as ruimte waaraan menslike rolspelers betekenis toegeken het. *Ruimte*, daarenteen, word deur Cresswell gesien as ’n sfeer wat los staan van menslike bemoeienis, maar ’n bepalende agtergrond tot alledaagse bedrywighede daarstel as “a ‘fact of life’ which, like time, produces the basic co-ordinates for human life” (Cresswell, 2004:10). Soos wat Cresswell tereg uitwys, word hierdie algemeen aanvaarde, basiese dualisme tussen plek en ruimte geproblematiseer deur die idee van ’n sosiale ruimte – oftewel sosiaal-geproduseerde ruimte – wat grotendeels ooreenstem met die definisie wat Cresswell aan *plek* besorg. Omdat hierdie studie juis fokus op die invloed van die sosiaal-geproduseerde ruimte op die identiteitsvorming van die hooffigure in die roman, sal dus eerder vervolgens gebruik gemaak word van die term *ruimte* soos gedefinieer deur Henri Lefebvre. Soos wat Lefebvre die begrip ontgin, sluit die betekenismoontlikhede van *ruimte* ook die semantiese waarde van ander begrippe, soos *plek* en *landskap* in.¹

Sedert die tagtigerjare van die vorige eeu het verskeie teoretici kritiese aandag bestee aan die analise van ruimte as ’n sosio-kulturele produk én projek.² Deur ruimte(s) te benader en te ontleed as sosiale produk van ’n betrokke gemeenskap kom belangrike aspekte in die bestudering en begrip van die gemeenskap en kultuur self na vore. Die Franse filosoof Henri Lefebvre (1991, 2000) se invloedryke teoretiese argumente oor ruimte as sosiale produk dui die wye strekking van die begrip aan. Ruimte word nie beperk tot materie, beweging en andere empiriese eienskappe nie, maar behels ook die erkenning van die

¹ Sien hieroor Hoofstuk 3.1.

² Sien byvoorbeeld: Michel de Certeau (1984), Yi-Fu Tuan (1977), Gaston Bachelard (1994) en Henri Lefebvre (1991, 2000).

sentrale rol wat die mens – individueel en kollektief – speel in die betekenisgewing met betrekking tot en vorming van die ruimtes wat hul bewoon. Sosiale praktyke transformeer die materiële werklikheid tot sosiaal-herkenbare en betekenisvolle ruimtes. Ruimte behels dus meer as bloot 'n materiële en fisiese werklikheid, maar kan ook nie beperk word tot die simboliese, mitologiese, metaforiese of religieuse betekenisse wat deur mense en gemeenskappe daaraan toegeskryf word nie.

Lefebvre erken en beklemtoon die materialiteit van ruimte: “Space is not just a metaphor, nor a lack of emptiness” (Berquist, 2007:3). Die metaforisering van ruimte maak daarvan 'n abstraksie wat volgens Lefebvre nie die wesenswaard van ruimte weerspieël nie. Lefebvre verkies self die materialisering van sosiaal-bepaalde ruimtes. Hy verwerp die positivistiese begrip van ruimte en vervang dit met 'n drieledige benadering wat onderskei tussen die fisiese, mentale en sosiale fasette van verskillende ruimtes.³ Sodoende behou Lefebvre die fisiese ruimte wat die onderwerp van positivistiese, kwantitatiewe analyses is, maar voeg twee verdere konsepte daarby. *Mentale ruimte* sentreer vir hom om die persepsies van spesifieke ruimtes en die idees wat daaromheen gevorm word, terwyl *sosiale ruimte* verwys na die praktyke wat gepaard gaan met die bewoon van die fisiese ruimte – in verhouding met ander individue wat dieselfde doen. Lefebvre (1991:33) argumenteer dat ruimte as teoretiese begrip al hierdie aspekte akkommodeer:

To speak of a society's or culture's space thus is to speak of three inter-related aspects: physical space and how physical reality is arranged and practiced, the mental organizational and conceptual systems that map space and make it possible to 'think' space, and the socially significant meanings that are ascribed to such spaces.

³

Dit is belangrik om daarop te let dat Lefebvre hoegenaamd nie 'n hiërargisering van hierdie drie aspekte voorstaan nie. Die een is nie meer wesenlik as die ander nie. 'n Kritiese perspektief op ruimte vereis die ontleding daarvan vanuit al drie invalshoeke om uiteindelik die resultate te integreer (Berquist, 2007:3).

Lefebvre beklemtoon dus dat alhoewel ruimte 'n sosiale konstruk is, dit nie beperk kan word tot die mentale betekenisgewing van menslike rolspelers nie. Sosiale ruimte, soos geskep en gevorm deur individue en gemeenskappe, het 'n wesenlike, tasbare effek op die materiële of fisiese werklikheid. Menslike betrokkenheid manifesteer byvoorbeeld heel konkreet in die fisiese dimensie van habitasie, naamlik die konstruksie van paaie, huisvesting en ander geboue.

Aan die hand van Lefebvre se gesaghebbende benadering tot ruimtelikheid word die fisiese ruimte, soos uitgebeeld in *Joe Speedboot*, in hierdie studie ondersoek, met verwysing na die tersaaklike sosiale en mentale ruimtes. Hierdie ruimte-ontleding sal aantoon dat die fisiese samestelling van Lomark, die fiktiewe Nederlandse dorpie waarin die meeste van die romangebeure afspeel, op verskeie vlakke van die dorp 'n uiters begrensde en afgeslote ruimte maak. 'n Ondersoek na Lomark as sosiaal-geproduseerde ruimte bring aan die lig dat die geskiedenis en beduidend afgesonderde ontwikkeling van die dorp tot 'n groot mate die heersende waardes en denkwyses van dié kleindorpse bestaan beïnvloed, terwyl die kleinburgerlikheid van die gemeenskap ook die betekenis wat aan die ruimte toegeskryf word, definieer. Hierdie voortdurende interaksie wat tussen die behoudende gemeenskap en die afgeslote fisiese ruimte uitgebeeld word, maak van Lomark 'n sosiale ruimtelike begrip wat gekoppel word met weinig uitbreiding en groei. Lomark word geteken as 'n geïsoleerde en byna stilstaande ruimte waaroor een van die inwoners, Piet Honing, die volgende tekenende uitspraak maak: “Veel gebeur, niks veranderd zullen we maar zeggen” (Wieringa, 2005:87).

Die afgeslote en parogiale aard van Lomark as fisiese en sosiale ruimte, het noodwendig ook 'n invloed op die dorp as mentale ruimtelike begrip. *Mentale ruimte* verwys na die subjek se [subjektiewe] belewenis van die betrokke ruimte of lokaliteit. 'n Ondersoek na die rol van ruimte in die karakters se ontwikkeling, oftewel ten opsigte van hul

persoonlike *identiteit*, vloeï dus hieruit voort.⁴ Castells (1997: 6-8) definieer identiteite as “sources of meaning”, wat gekonstrueer word met behulp van materiaal uit die geskiedenis, geografie, biologie, asook produktiewe en reprodutiewe instellings. Ruimte en identiteit is in hierdie gegewe interafhanklik van mekaar deurdat identiteit enersyds gevorm word in verhouding tot ruimte en ruimte andersyds gedefinieer word in verhouding tot identiteit. Soos wat verdere teoretisering in Hoofstuk 4 sal aandui, is identiteit ’n dinamiese konstruksie wat voortdurend verander na aanleiding van innerlike ervaring en aanpassing in omgewing. Enige verandering of herdefiniëring van ruimte veroorsaak in ’n mindere of meerdere mate ’n aanpassing in identiteit (Bruwer, 2003:31).

Die liminaliteitsteorieë van Van Gennep en Turner is uiters relevant tot die bespreking van identiteitskwessies in die roman, omdat die sentrale karakters hulself in die drempelervaring van adolessensie bevind. Die konsep ‘liminaliteit’ is oorspronklik deur die antropoloog Arnold van Gennep gemunt in sy studie oor rituele en prosesse wat belangrike lewensgebeurtenisse in voor-industriële samelewings vergesel. In sy *Les rites de passage* (oorspronklik gepubliseer in 1908) definieer Van Gennep *rites of passage*, oftewel inisiasierites, as “rites which accompany every change of place, state, social position and age” (Van Gennep in Turner, 1992:48). Turner (1992:49) beskou paradoks, ’n toestand “of being *both this and that*”, as dié wesenskenmerk van liminaliteit. So ’n ambivalente en intermediêre sosiale posisie bring ’n *communitas* onder inisiantie tot stand waarin kreatiwiteit, eksperimentaliteit en vernuwing die norm is (Turner, 1992:52). Soos in Hoofstuk 4 aangetoon word, word die karakters in *Joe Speedboot* uitgebeeld as inisiantie wat hulself in ’n liminale fase tussen kindwees en volwassenheid bevind. Tydens hierdie liminale fase sentreer die seuns se kreatiewe inisiatiewe telkens om die nastreef van beweging in hul voorspelbare en beklemmende lewensruimte.

⁴ Ook Cloete (1992:440) beskryf die “wisselwerking tussen mens en omgewing as ’n vormingsproses” as die sentrale tema van die ontwikkelingsroman. Sien Hoofstuk 4 in hierdie verband.

In Hoofstuk 5 word die ontginning van beweging in *Joe Speedboot* bespreek. Dit is belangrik om te meld dat die mobiliteit waarop hierdie ondersoek fokus nie grootse verplasinge, migrasiepatrone of vervoerstelsels behels nie, maar eerder sogenaamde “mikro-mobiliteite”: “in and around the everyday spaces that we inhabit” (Sheller, 2008:27). Fisiese beweging in en om die karakters se alledaagse omgewing word enersyds in die roman beklemtoon en geniet in Hoofstuk 5 aandag. Andersyds skryf die sentrale karakters ook ’n eksistensiële betekenis aan beweging toe wat strook met Bergmann (2008:20) se mening dat mobiliteit ’n eksistensiële aangeleentheid is wat direk verband hou met identiteitskwessies. Vir Bergmann vorm beweging tot so ’n mate die grondslag van menslike identiteit dat Descartes se “cogito ergo sum” herskryf kan word as “moveo ergo sum” – ek beweeg, daarom is ek (2008:21). Dit blyk uit die teks dat die adolessente karakters in *Joe Speedboot*, spesifiek Fransje Hermans as hooffiguur en eerstepersoonsverteller, as’t ware hul identiteit aan die nastreef van beweging en vooruitgang koppel. Beweging en beweeglikheid – of die gebrek daaraan – sal dus in Hoofstuk 5 bespreek word ten einde die komplekse en interafhanklike wisselwerking tussen ruimte en identiteit in *Joe Speedboot* aan te dui. Beweging geskied immers nie in isolasie nie, maar bring die belang en aard van ruimte in die roman na vore. Die adolessente karakters se nastreef van beweging blyk ’n direkte uitvloeisel van die stagnerende aard van Lomark as ruimte te wees. Soos aangetoon word in Hoofstukke 3 en 4, ervaar hulle Lomark as ’n beklemmende en voorspelbare ruimte. Cohen en Taylor (1976:31) voer tereg aan dat “such bleakness, such awareness of predictability, may slowly lift us from our state of boredom, lead us back into interaction, into life”. Die nastreef van beweging en vooruitgang gaan saam met die sentrale karakters se liminale posisie in die samelewing en blyk terselfdertyd ’n beslissende invloed op hul identiteitsvorming te hê.

Spesifieke navorsingsvrae wat in hierdie studie aandag geniet, sluit die volgende in: Hoe word Lomark as ruimte in die roman uitgebeeld? Hoe impakteer die aard van die ruimte op die sentrale karakters se persoonlike identiteit? Met inagneming van Bergmann (2008:24) se stelling dat die aard van ’n spesifieke plek of ruimte bepalend inwerk op die

tipe beweging wat daarin kan plaasvind, word nagegaan of Lomark as ruimte hoegenaamd beweging, in die meer eksistensiële sin van vooruitgang, toelaat. Die prominente opposisie tussen beweging en stilstand word hierby ondersoek, met spesifieke verwysing na die wyse waarop die bewegingstematiek met die sentrale karakters se *communitas* as liminale inisiant skakel. Word beweging as ideaal uiteindelik verwesenlik? Indien nie, wat is die identiteitsimplikasies van stilstand op Fransje Hermans as hooffiguur?

'n Oorsig van Tommy Wieringa se persoonlike gegewens en skrywerskap in Hoofstuk 2 dui aan hoedat die belang van beweging en die interaksie tussen ruimte en identiteit nie net sterk neerslag vind in sy literêre oeuvre nie, maar ook in sy biografiese gegewens gereflekteer word.

2. Tommy Wieringa en *Joe Speedboot*

2.1 Die skrywer

Tommy Wieringa is in 1967 in Goor, Nederland gebore. Op tweejarige ouderdom vertrek hy saam met sy ouers na Aruba, waar sy vader as lektor in Engels en Biologie werksaam is. Sewe jaar later keer die gesin na Nederland terug en Wieringa se Nederlandse skoolloopbaan neem 'n aanvang by die Vrije School in Zutphen. As 'n tiener kom Wieringa in opstand teen die skool se “verborgen agenda” wat hy as “uitgesproken racistisch” beskryf. Hy som sy belewenis van die skool se rassistiese vooroordele as volg op: “Negers zouden goed kunnen dansen omdat ze vanuit hun middenrif leven, en westerlingen zouden excelleren in nadenken en wetenschap bedrijven. Het was een rassenleer waarin het nut en de kwaliteit van rassen werd afgemeten aan een paar biologische eigenschappen” (Wieringa in Hoenjet, 2005). Sy rebelse gedrag lei daartoe dat hy op sewentienjarige ouderdom uit die skool geskors word. Hy voltooi mettertyd sy hoërskoolopleiding in Drenthe.

Vanaf 1989 studeer Wieringa Geskiedenis in Groningen. Hy staak egter na vyf jaar hierdie studies omdat hy “om de verkeerde reden aan die studie was begonnen”: “Ik werd namelijk altijd gefascineerd door namen als Stavanger, Isfahan, Nineve, Dar-es-Salaam en Alexandrië, want ze ontsloten werelden in mijn verbeelding” (Hoenjet, 2005). Hierdie bewondering van uiteenlopende en eksotiese plekke en landskappe word weerspieël in die sterk ruimtelike fokus wat nie net in Wieringa se literêre oeuvre te bespeur is nie, maar ook in sy joernalistieke bydraes tot dag- en weekblaaie. Wieringa voltooi in 1997 'n kursus in joernalistiek aan die School voor Journalistiek in Utrecht. Ook sy joernalistieke werk weerspieël sy reislus en verbeeldingrykheid. Die vermenging van feit en fiksie is naamlik vir Wieringa veel “interessanter dan een sociologische blik en de puur joernalistieke benadering” (Wieringa in Moll, 2006).

Tydens sy jare as student en voor die voltooiing van sy debuutroman verdien Wieringa 'n ekstra inkomste deur kaartjies te verkoop vir die Nederlandse Spoorweg en verkwansel

hy ook op 'n stadium sigaretaanstekers. Voor in sy debuutroman, *Dormantique's manco* (1995), word die verbygangers wat tydens hierdie periode by hom 'n Turbo-aansteker gekoop het, bedank vir hul ondersteuning wat die skryf van die roman moontlik gemaak het. Wieringa skryf vervolgens artikels en rubrieke vir tydskrifte en koerante soos *Rails* en *Spits*. Hy tree ook op as eindredakteur van die tydskrif *0/25* en as mede-oprigter en redakteur van *Vrijstaat Austerlitz*, 'n tydskrif wat sterk gekant is teen die sogenaamde Nix-generasie – 'n versamelnaam vir jong skrywers wat geen vernuwing deur hul werk bewerkstellig nie, maar bloot voortborduur op die tematiek van hul voorgangers. Wieringa lewer deurlopend essays en beskouinge aan dag- en weekblaaie, onder meer aan *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*. Verder skryf hy 'n vaste rubriek vir *De Pers* en *Hollands Diep*. Wieringa het onlangs verloof geraak en woon in 'n verboude koeistal teen die Vecht-rivier naby Weesp, 'n historiese dorpie suid-oos van Amsterdam. (Grootaarts, 2007:1-3; <http://www.tommywieringa.nl/boekboek/show/id=68787>)

Op persoonlike vlak heg Wieringa geweldig baie waarde aan reis en die ervaring van uiteenlopende leefruimtes. In 'n onderhoud met *de Volkskrant* aan die begin van 2006 gaan Wieringa selfs so ver as om te sê dat indien hy om een of ander rede nie meer in staat sou wees om te reis nie, hy miskien sal ophou skryf (Wieringa in Westerlaken, 2006). Wieringa spreek hom gereeld uit oor die belang van beweging en reiservarings: “het toont ons splinters van de rijkdom van het leven op aarde” (Wieringa in Moll, 2006). Dit verdiep verder sy insig in die verskillende soorte mense en gemeenskappe in die wêreld: “De wereld is een gigantische verzameling borreltafels. Elk gezin, elk straat, elk volk heeft zijn eigen min of meer extreme opvattingen over de bureu. Men begrijp niets van hoe ze even verderop denken” (Moll, 2006).

Vir Wieringa is die reis-sensasie 'n belewenis van uiterste vryheid. Hy los as't ware op in die omgewing waar hy hom bevind: “Het grappige van op reis gaan, van alléén op reis gaan, is dat je jezelf onderweg niet meer ziet. Er zijn geen verwijzingen meer naar je individu en naar hoe je heet, dat is allemaal verdwenen.” (Wieringa in Westerlaken, 2006). Dit is juis hierdie magiese gevoel van 'n byna gewiglose ongebondenheid waarna

die karakters in sy romans en reisverhale meermale smag. Die Wieringa-leser maak in verskeie van sy tekste kennis met jong karakters wat waak en selfs veg daarteen “om sonder meer het saaië lewe van die vorige generasie te kopiëre” (Grootaarts, 2007:3). Die karakters se behoefte daaraan om weg te breek uit hul bekende omgewings is ’n deurlopende tema in Wieringa se literêre oeuvre.

2.2 Wieringa se literêre oeuvre

Wieringa het tot op datum vyf romans die lig laat sien.⁵ Hy is egter nie ewe geneë om oor al vyf uit te wy nie. Sy eerste twee romans word met opset uitgesluit in sy bibliografieë. Heinen (2009a) verduidelik as volg: “[V]oordat Tommy Wieringa uitgroeide tot het literaire wonderkind met die glimmende schedel, was ook hy een soekende, een skrywer sonder ervaring die romans skreef waar hy nu, so’n vyftien jaar later, op terugkijk as waren het onbezonnen jeugddaden die hem niet langer nagedragen mogen worden” (Heinen, 2009a). Alhoewel Wieringa geen ag meer slaan op sy vroegste twee romans nie, vorm dit deel van sy literêre oeuvre en word daarom kortliks hieronder bespreek.

Volgens Grootaarts (2007:3) handel Tommy Wieringa se romans hoofsaaklik oor beweging: “De meeste personages proberen op den duur te ontsnappen aan hun impasse, hun stilstand, door letterlijk in beweging te komen, te vertrekken uit hun vertrouwde omgeving”. Hierdeur word die verband tussen die fisiese ruimte en identiteitskwessies aangeraak. Die behoefte om weg te breek, ’n reis te voltrek, kan myns insiens gelees word as ’n behoefte aan selfdefiniëring. Wieringa se romans is by uitstek geskik vir ’n studie van die interaksie tussen ruimte en identiteit, omdat dit deurentyd handel oor ’n geknelde manlike hoofkarakter se soeke na betekenis op verskillende maniere en in uiteenlopende ruimtes. Beweging staan hierin sentraal en dien as basis vir die

⁵ Alhoewel Wieringa ook bekend is vir essaybundels soos *De dynamica van begeerte* (2007) en reisverhale soos *Pleidooi voor de potscherf* (2005) en *Ik was nooit in Isfahaan* (2006), handel my navorsing oor die rol van ruimte in sy romans. In Wieringa se reisverhale val die klem op eksotiese bestemmings, kleurrike figure en ’n besinning oor die verganklikheid van die bestaan. Verskeie verhale het ook ’n sterk joernalistieke inslag. Wieringa berig hierin oor die politieke, ekonomiese en maatskaplike omstandighede in die onderskeie plekke wat hy besoek.

konstruering van 'n verskeidenheid identiteite van die hooffigure, wat nou verknop is met die verskillende ruimtes waarin hulle hul bevind en die landskappe wat hulle beleef. Hierdie identiteite hang saam met die sosiale kategorieë wat vir elkeen gekonstrueer word, sowel as met die persoonlike identiteit wat hulle vir hulself konstrueer.

Die leser kry in die onderskeie romans met uiteenlopende leefwêrelde te doen. In *Dormantique's Manco* (1995) verwoord 'n professionele skottelgoedwasser byvoorbeeld sy hunkering na vervulling wat hy mettertyd deur middel van 'n reis probeer verwesenlik, terwyl die leser in *Amok* (1997) kennis maak met 'n emosioneel onstabiele "rouwtransporteur" wat sy landsgenote se liggaamlike oorskot van plek tot plek aanry. Die vasberade biograaf, Jacob Keller, probeer in *Alles over Tristan* (2002) ten alle koste by die waarheid uitkom en word ook persoonlik betrek by die soektog wat hy onderneem. 'n Liggaamlik gestremde adolessent, Fransje Hermans, probeer homself in *Joe Speedboot* (2005) losmaak van sy kleinburgerlike omgewing en Ludwig Unger, die protagonis in *Caesarion* (2009), reis na verskillende vastelande om uiteindelik die pynlikheid van sy familiegeskiedenis, wat direk verband hou met sy persoonlike identiteit, te probeer verwerk. Die interaksie tussen manlike identiteit, ruimte en beweging wat voorop staan in Wieringa se oeuvre word dus dikwels vergestalt in die reismotief. Die manlike hooffigure is telkens gemoeid met 'n selfontdekkingsreis wat hul dikwels fisies in beweging bring en ook in aanraking bring met verskillende betekenisdraende ruimtes.

Wieringa se debuutroman, *Dormantique's Manco*, verskyn in 1995 by *In de Knipscheer*-uitgewers. Die roman handel oor die lewe van Bas Dormantique, 'n dertigjarige, enkellopende en neerslagtige skottelgoedwasser by 'n Meksikaanse restaurant wat sy lewe in oënskyn neem terwyl hy saans die guacamole-oorblyfsels van vuil borde afskraap. Hy woon in 'n kamer vol vlooië en verwaarloosde meubels en is uitermate gepreokkupeerd met die verlede. Volgens Kossman (1995) is Dormantique se retrospektiewe fiksasie die gebrek of tekortkoming wat deur die titel gesuggereer word: "het 'manco' van Dormantique blijkt dat hij zich alles herinnert: 'als ik een ziekte heb, dan is het de ziekte van het nooit kunnen vergeten'". In die hooffiguur se terugblik op sy

skoolloopbaan in Zutphen word veral aandag gewy aan die waansin van sy opvoeders, sy vriendskap met die siniese broers Friedrich en Louis wie se non-konformisme en waagmoed hom mateloos beïndruk⁶ en sy verhouding met sy jeugliefde Nina. Dit blyk dat die terugskouende Dormantique se menseverhoudinge veel te wense oorlaat. Nina het hom verlaat vir 'n ander man genaamd Roderick en vervreemding sytel sy jarelange vriendskappe binne. Die gevolg hiervan is 'n onvergenoegde jong man wat worstel met sy persoonlike en sosiale identiteit. Die suggestie is dat die gevoel van eksistensiële leegheid waarmee Dormantique gekonfronteer word, 'n uitvloeisel is van sy destydse liefdesteleurstelling en die jarelange hunkering na Nina wat hy sedertdien ervaar.

Meerdere kritici maak melding van die veelvoudige potensiele intriges wat uit hierdie vertrekpunt sou kon spruit. Heinen (2009) noem slegs 'n paar moontlikhede: “je kunt de liefde tussen Bas en Nina reconstrueren, je kunt de fatale vriendschap met de anarchistische broers Louis en Friedrich beschrijven, je kunt er zelfs voor kiezen om je hoofdfiguur als een moderne Don Quichot de strijd aan te laten gaan met de fantomen uit zijn jeugd”. In plaas daarvan om een of twee aspekte uit Dormantique se lewensgeskiedenis te rekonstrueer, verwerk Wieringa inderdaad verskeie verhaallyne in hierdie roman. Die resultaat is volgens Peppelenbos (1995) 'n onsamehangende geheel. Hans den Hartog Jager (1995) vergelyk die roman met 'n “lappendeken” waarby die leser 'n skêr sal wil inspan om orde te skep in die saamgeflanse inhoud: “de roman barst bijna uit elkaar van de opzetjes en verhaallijnen die moeten verklaren waarom Bas Dormantique in de 'werdegang' terecht is gekomen die de roman beschrijft”. Heinen (2009a) meen ook: “Het boek hinkt niet op twee gedachten, maar op een ontelbare veelheid van originele invallen en boeiende vondsten, maar net zo goed van oninteressante terzijdes en onwaarschijnlijke plotwendingen”.

⁶ In 'n onderhoud met Maartje Somers (2005) laat blyk Wieringa die outobiografiese basis van dié vriendskap uit sy debuutroman: “Ik trok op met twee vroegwijze ontspoorde etters. Broers. De een is nu dood, de ander psychotisch, maar binnen die volstrekt ontspoorde treingemeenschap waren ze koningen. Messcherp in het fileren van ijdelheid en onoprechtheid. Zij sloopten mij tot jankens toe, maar als ze me toelieten, was ik euforisch. Net als zij was ik anti-autoritair in hysterische zin; niets of niemand legde ons beperkingen op.”

Dit is juis hierdie “terzijdes en onwaarschijnlijke plotwendings” wat andersins aansluit by die bewegingstematiek en lei tot die inkorporering van uiteenlopende ruimtes in die roman. Nina se familievakansie in Switserland word byvoorbeeld uitvoerig beskryf sonder dat dit noemenswaardige gevolge in die verdere verloop van die roman het. Hierdie insetsels sluit egter wel aan by die opposisie tussen beweging en stilstand wat deurlopend in Wieringa se oeuvre figureer. So neem die leser byvoorbeeld deur middel van terugflitse waar hoe ’n daadwerklike Dormantique twee berge uitklim. Hierdie verwysing na ’n vroeëre aktiewe en avontuurlustige leefstyl staan in skerp kontras met die lusteloosheid wat hy ervaar waar hy sy tyd voor die opwasbak verwy. Dormantique se alledaagse roetine spreek van ’n stagnasie wat kontrasteer met sy jeugdige weerstand teen konformisme en sy drang na vooruitgang - ’n terugkerende motief in Wieringa se oeuvre - wat aanvanklik sy narratief deurspek. Dit is die gevoel van onvergenoegdheid, asook sy deurlopende verlange na Nina wat Dormantique uiteindelik noop om ’n reis te onderneem om Nina op te spoor. Die feit dat Dormantique doodgeskiet word wanneer hy onwettig die grens tussen Marokko na Algerië probeer oorsteek, sluit direk aan by die bewegingstematiek in Wieringa se oeuvre, want “[o]ok de onmogelijkheid om te kunnen bewegen of ontsnappen speelt een belangrijke rol” (Grootaarts, 2007:3).

In sy daaropvolgende roman, *Amok* (1997), verken Wieringa die belang van beweging en vooruitgang in verhouding tot ruimte en identiteit verder. Die roman handel oor die wel en wee van Léon Fischer, ’n besonder selfrefleksiewe hooffiguur wat deur Boender (1997) beskryf word as “een compromisloze realist die te scherp beseft dat zowel 'echt' leven als de vraag naar de zin van dat leven noodgedwongen tot veel pijn en onherroepelijke verlamingsverschijnselen leidt”. Fischer is werksaam as ’n “rouwtransporteur” vir die firma Daedalus wat groot afstande aflê om die liggaamlike oorskot van afgestorwe landsburgers in die buiteland te gaan haal sodat dit aan hul geliefdes besorg kan word. Dit is nie toevallig dat Fischer se beroep soveel reise behels nie. Heinen (2009b) meen immers “[R]eizen neemt een centrale plaats in in Wieringa’s oeuvre. En dan geen reisjes langs de Rijn (lees hiervoor Bob den Uyl) of clichétripjes naar New York of Tokyo (laat deze boeken bij voorkeur links liggen), maar het liefst naar

van God verlaten oorden, waar de vlieën soem en de zon niet zomaar schijnt, maar blakert als een opgevoerd tosti-ijzer”. Dit is juis na sulke uiteenlopende en veraf bestemmings wat Fischer vir werksdoeleindes reis. Hy bevind homself byvoorbeeld afwisselend in Egipte, Ethiopië en die Balkanse skiereiland.

Sy avontuurlustige beroep, tesame met sy aanvanklik harmonieuse liefdesverhouding met die beeldskone Zahira, sy Antilliaanse vriendin wat naas haar eksotiese herkoms ’n kunstenaarsagtergrond het, skep die indruk dat Fischer heelwat beter daaraan toe is as Dormantique uit Wieringa se debuutroman. Soos wat Heinen (2009) egter uitwys, is hierdie roman nie ’n opbeurende leeservaring nie. Moerman (1997) meen dat *Amok* ’n roman is “waarin een soort 'jongemannenblues' naar voren komt”. Dié “jongenmannenblues” behoort boonop aan ’n onsimpatieke figuur wat deur Boender (1997) beskryf word as “een man die geen emotionele band met de wereld kan noch wil aangaan en die z'n medemens slechts gebruikt om z'n eigen genoegens te stimuleren.” Fischer se liefdeslewe ly ook onder hierdie kwaliteite. Sy verhouding met Zahira word geproblematiseer wanneer Zahira ’n nuwe religieuse oortuiging openbaar deur te bid voor aandete. Religieuse onenigheid lei tot allerlei rusies tussen die twee geliefdes. Fischer se drankmisbruik en swakheid vir vroue voorspel die verbrokkeling van sy eens gesonde verhouding met Zahira, maar lig ook ’n belangrike tema in die roman toe: sy verset teen burgerlikheid en voorspelbaarheid. Leonard Beuger (2001) som die situasie as volg op: “En toch is hij vooral bang om te veranderen in de burgerlijkheid, en vertoont een soort bijgelovige vrees dat zulks zal gebeuren zodra hij de dertig passeert.”

Wanneer Fischer sy beste vriend, die flambojante en reeds afgetrede joernalis Adriaan Kroon, om raad nader, herken die leser Fischer se verbete stryd teen konformisme in sy ouer vriend. In hierdie opsig is Adriaan Kroon, wat byna twee maal ouer is as Fischer, vir hom ’n rolmodel in die nastreef van vryheid en onafhanklikheid. Die behoefte aan beweging en vooruitgang staan by albei figure voorop. Dit blyk dat dit juis sy verset teen gelykvormigheid en die konvensionele is wat die basis van Fischer se persoonlike en sosiale identiteit vorm.

Fischer streef veral beweging en vooruitgang in sy persoonlike lewe na. Wanneer hy na sy lewensmotto gevra word, siteer hy byvoorbeeld Aristoteles se aforisme: “het leven berust op beweging” (Simmelink, 2006). Hy weier om te verval in die kleingeestige stagnering wat hy by vroeër generasies opmerk. Beuger (2001) verbind Fischer se “verloren worsteling” teen volwassenheid met dieselfde sentimente van *Dormantique* uit Wieringa se debuutroman: “In die preoccupatie met leeftijd en de wat kinderachtige wrok tegen autoriteiten die zijn personage bezit, keert nog iets terug van het adolescentie, maar inmiddels vruchteloze afzetten tegen de volwassenheid uit zijn eerste boek”.⁷ Die feit dat die nonkonformistiese Adriaan Kroon in die loop van die roman sterf en Fischer ten slotte ook, trek op tematiese vlak die belang van fisiese beweging vir werklike vooruitgang in twyfel. Dit blyk dat Fischer se rebellie teen stilstand inderdaad ’n “vruchteloze afzetten” is.

Met betrekking tot die ruimtebeelding in sy eerste twee romans is dit veelseggend dat Wieringa primêr gebruik maak van plekke wat in sy eie biografiese agtergrond sentraal staan. Fischer is byvoorbeeld woonagtig in Zutphen en vergesel Zahira na die Antilliese Eilande om haar familie op te spoor, terwyl daar in *Dormantique's manco* veral uitgebrei word op *Dormantique* se skoolloopbaan in Zutphen – albei plekname wat ook in Wieringa se lewensverhaal figureer. In teenstelling met sy latere werk het Wieringa se eerste twee romans inderdaad ’n sterk outobiografiese inslag. Wieringa spreek hom so oor hierdie kwessie uit: “In die boeken zat veel onbewerkte persoonlijke woede over mijn ontworteling [...] de Vrije School, Aruba... de breuklijnen in mijn bestaan moesten gedicht” (Hoenjet 2005).

Die feit dat sy wroeging met sy eie geskiedenis daarin neerslag vind, is nie die enigste rede waarom kritici en die Nederlandse leserspubliek nie veel aanklank by Wieringa se vroeëre romans vind nie. Grootaarts (2007:6) meen dat Wieringa se eerste twee romans

⁷ Die tema van nonkonformisme en die drang na beweging en vooruitgang word duidelik voortgesit in *Joe Speedboot*. Sien Hoofstuk 4 in hierdie verband.

“stilistiesch gezien slordig” is. Hierteenoor word Wieringa se latere werk juis gekenmerk deur ’n bykans poëtiese gedrongenheid en besonder afgeronde sinne. Wieringa se latere skrywerstem word deur Anna Kaal (2005) beskryf as ’n sobere, gedetailleerde styl vol treffende beeldspraak: “Poëtiese uitspraken worden afgewisseld door dialoog en nuchtere observatie wordt gecombineerd met een flinke dosis ironie en zelfspot”. Wieringa se besondere skryfstyl het hom onder meer in 2007 die Tzum-prys vir die beste sin in Nederlands besorg. (http://taalunieversum.org/nieuws/1420/tommy_wieringa_wint_tzumprijs_2006_voor_beste_zin_in_verhalend_proza).

’n Drastiese wending in Wieringa se skrywerskap, naamlik dat Wieringa van die outobiografiese na die fiktiewe beweeg, blyk duidelik uit sy daaropvolgende roman, *Alles over Tristan* (2002). *Alles over Tristan* handel oor die akademikus en vasberade biograaf Jakob Keller se poging om die raaiselagtige lewensverhaal van Victor Tristan, ’n bekende digter wat sewentien jaar vantevore gesterf het, na te vors en neer te pen. Keller neem dié soektog van ’n voorgangerbiograaf en sy voormalige professor Constant Reyer oor en kom voor dieselfde struikelblokke te staan. Dit wissel van onsamewerkende vriende en kennisse van Keller tot die mees fundamentele geheim wat uiteindelik albei biograwe daarvan weerhou om hul beoogde studie te publiseer: “Net als mijn voorganger Reyer was ik tot aan de grens gekomen. We deelden nu elkaars lot, mijne oude professor en ik, om te moeten zwijgen over wat schreeuwde om verteld te worden. Mijn missie was mislukt. Een biograaf die niet opschrijft wat hij weet is geen goede biograaf. Wie de mythes en verborgenheden van een leven verzwijgt, is ongeschikt voor het vak” (Wieringa, 2002:127).

Uit hierdie aanhaling blyk duidelik dat Keller se betrokkenheid by die biografiese speurtog waarmee hy hom bemoei ’n bepalende invloed op sy self-identiteit het – daardie persoonlike en onderskeidende karaktertrekke wat ’n individu se selfrespek, trots, status en waardigheid bepaal (Fearon in Van Zyl, 2008:3). Hy word boonop op ’n intieme vlak verstrengel in die ontknoping van Tristan se lewensverhaal deur sy romantiese verbintenis met die bibliotekaresse Mariam, die buite-egtelike kind wat verwek is in die

bloedskandelike verhouding tussen Victor Tristan en sy suster Inés. Sodoende word Keller by een van die mees sentrale skandale in Tristan se lewensverhaal betrek. Die gevolg is dat Keller nie 'n objektiewe afstand ten opsigte van die gebeure kan handhaaf nie. Die publikasie van sy beoogde Tristan-biografie het ongetwyfeld implikasies vir beide sy persoonlike en sosiale identiteit. Hy koester groot verwagtinge van die erkenning wat hy as akademikus sal ontvang en op 'n persoonlike vlak meen hy ook: “Het leek of alle eeuwen die mijn voorvaderen analfabeet en ploeterend in de aarde hadden doorgebracht, door mij moesten worden goedgeemaakt” (Wieringa, 2002:44). Keller se identiteit word as't ware gekoppel aan sy soektog na die waarheid oor Tristan se identiteit.

In hierdie verband is dit veelseggend om te let op die horoskoop wat 'n astroloog op Keller se aanvraag oor Victor Tristan saamgestel het. Hiervolgens is Tristan voorafbestem om 'n “vliegende Hollander, wandelende jood” te wees; 'n “nomade vanuit een onbestemde hulpeloosheid” (Wieringa, 2002:14). Namate Keller se biografiese ondersoek voortgaan, kan dieselfde uitspraak uiteindelik ook op hom toegepas word. Keller verken dieselfde ruimtes wat in Tristan se lewe sentraal gestaan het en sodoende word sy persoonlike en sosiale identiteit verweef met Tristan se persoonlike besonderhede. Hierdeur vind die interaksie tussen ruimte en identiteit, en die tema van beweging wat daarmee gepaard gaan, sterk neerslag in *Alles over Tristan*.

Die *quest*- of kweestemotief word duidelik vergestalt in Keller se soeke na Victor Tristan se volledige lewensverhaal. Van Gorp (1991:346) definieer 'n “queeste” as “een zoektocht naar een voorwerp of persoon”. Hiervan gee die motto tot die roman reeds iets te kenne: “Ik heb hem overal gezocht, de dichter, / Ik geloof dat ik hem gevonden heb”. Soos wat hierdie motto suggereer, bring Keller se biografiese speurtog hom inderdaad al soekend in beweging. Dit is ook heel gepas, want 'n soektog veronderstel immers 'n reis van een of ander aard – en Jakob Keller reis inderdaad. Die roman speel grotendeels in die fiktiewe Suid-Europese hawestad Mercedal af waar Victor Tristan gebore is. Met Mercedal as basis onderneem Keller talle navorsingsreise onder meer na die Lagos-eiland

waar Tristan uiteindelik as koffiehandelaar gesterf het, asook na Tomés, waar sy suster Inés by 'n klooster gaan aansluit het. In die proses ervaar Keller die ruimtes van Tristan se lewe eerstehands en word hy betrek by 'n netwerk van geheimenisse wat hy uiteindelik, net soos Victor Tristan, nie met die publiek kan deel nie. Deur middel van beweging ontstaan daar dus 'n dinamiese wisselwerking tussen die ruimte in die roman en die identiteitsvormingsproses van beide Jacob Keller én Victor Tristan.

In teenstelling met Wieringa se vorige twee romans, wat albei by die kleiner uitgewery *In de knipscheer* verskyn het, behartig 'n meer prominente en kommersiële uitgewery, *De Bezige Bij*, die publikasie en bemaking van Wieringa se daaropvolgende romans. *Alles over Tristan* is oorwegend positief deur kritici ontvang. Wieringa het die Halewijn-prys daarvoor verwerf en dit is ook genomineer vir die AKO Literatuurprys. Sommige kritici beskou hierdie roman as Wieringa se literêre deurbraak. Ten spyte hiervan het Wieringa onbekend gebly by die wyer leserspubliek, soos blyk uit die volgende stelling van hom: “Mijn romans werden besproken, soms zelfs goed. Maar van ‘Alles over Tristan’, mijn vierde boek, werden er in vier jaar tijd misschien zeshonderd verkocht. Niemand las die boeken” (Blom, 2009).

In 2005 publiseer Wieringa “zijn echte doorbraak”, die roman *Joe Speedboot* (Hoenjet 2005). Hierdie roman het groot sukses behaal en is genomineer vir die AKO Literatuurprijs, die Gouden Uil, die Libris Literatuur Prijs, die Literatuurprijs Gerard Walschap, NS Publikesprijs en die prys vir die mooiste boekomslag. Dit het die Tzum-prys⁸, die *Magazijn la Vie en Rose*-prys⁹ en die Bordewijksprys in 2006 ontvang en is

⁸ Hierdie literatuurprys vir die beste sin in verhalende prosa wat die voorafgaande jaar verskyn het, is vir die volgende sin uit *Joe Speedboot* toegeken: “De knalpijpen glansden als bazuinen, de wereld leek te verschroeien in allesverzendend lawaai wanneer de jongens het gaspedaal intrapten met de koppeling in, alleen om te laten weten dat ze bestonden, zodat niemand daaraan zou twijfelen, want wat niet weerkaatst, bestaat niet” (http://taaluniversum.org/nieuws/1420/tommy_wieringa_wint_tzumprjs_2006_voor_beste_zin_in_verhalend_proza).

⁹ Die gewilde tydskrif vir mode en literatuur, *La Vie en Rose*, het in 2006 vir die eerste keer 'n literêre prys toegeken. Dié prys wil nie net die bekroonde roman vereer nie, maar ook erkenning gee aan 'n belowende, jong skrywerskap.

wêreldwyd vertaal, onder meer in Hebreeus, Koreaans, Duits, Frans, Italiaans en Engels. Met *Joe Speedboot* het Wieringa dus 'n enorme leserspubliek bereik. Chris Morgenstein (2009) meen dat die meer as 300 000 eksemplare wat van die roman verkoop is, van *Joe Speedboot* 'n “megaseller” maak “van het kaliber van Mulisch' *De Aanslag* (1982)”. Dit is egter nie net die publieke sukses van die roman wat deur kritici beklemtoon word nie, maar ook die literêre waarde daarvan. Heinen (2009a) beskryf Wieringa se deurbraak as volg: “En met *Joe Speedboot* tenslotte schreef Tommy Wieringa een hilarische, melancholische, hoogst literaire en volkomen briljante roman die gerekend kan worden tot het beste van de naoorlogse Nederlandse literatuur”. Die literêre belang van *Joe Speedboot* blyk duidelik uit die groot erkenning wat die roman reeds gekry het.

Met inagneming hiervan is die leemte in navorsing oor sowel Tommy Wieringa se werk in die algemeen, as oor *Joe Speedboot* in die besonder, opvallend. 'n Moontlike verklaring hiervoor is te vinde in Wieringa se uitlatings oor die literêre pryse waarvoor die roman genomineer is, maar wat dit nie verower het nie: “De lichtheid wekt blijkbaar wantrouwen. Humor wordt bestraft” (Wieringa in Moll, 2006). Die implikasie hiervan is dat die oënskynlik ligte en humoristiese aard van die roman meebring dat sommige lesers die teks onderskat. Grootskaalse literêre erkenning en, myns insiens, diepgaande wetenskaplike ontleding het gevolglik tot dusver agterweë gebly. Soos wat later in hierdie studie aangetoon word, is *Joe Speedboot* egter 'n genuanseerde roman wat deur lesers as tegelyk ‘swaar’ en ‘lig’ beskryf is.

Joe Speedboot is nie Wieringa se mees onlangse roman nie. In 2009 het *Caesarion*, wat ook by *De Bezige Bij* verskyn het, gemengde reaksies uitgelok. Arie Storm (2009) meld in *Het Parool* die “stilistiese kitsch” van die roman, terwyl Arjen Fortuin (2009) in die *NRC Handelsblad* berig die roman “mist een vonk”. In *Vrij Nederland* bied Vullings (2009) egter 'n teëwig vir die oorwegend negatiewe kritiek met uitsprake soos: Wieringa “rijgt vondst aan vondst” en “Tommy Wieringa is de grootste romanticus uit de Nederlandse letteren”. Ten spyte van 'n soms louwarm resepsie is *Caesarion* benoem vir die AKO literatuurprijs.

Die roman handel oor 'n dertigjarige man, Ludwig Unger, wat 'n urn met sy oorlede moeder se as saamneem op sy reis na Alburgh, 'n dorp aan die Oos-Engelse kus, om 'n begrafnis van 'n familienvriend by te woon. Hier ontmoet hy vir Linny Wallace in die plaaslike hotelkroeg en vertel vervolgens aan haar sy lewensverhaal. Die stormagtige landskap van Alburgh met sy eroderende kranse is waar die Ungers se huis eens gestaan het voordat dit na onder getuimel en in die see verdwyn het. Dit is van meet af aan duidelik dat die verlede, verbokkeling en verganklikheid van die sentrale temas is wat in *Caesarion* na vore kom. Die roman handel hoofsaaklik oor Ludwig, liefkosend Caesarion genoem na aanleiding van Cleopatra en Julius Caesar se seun, en sy verhouding met sy ouers: die Nederlandse vrou Marthe Unger en die eksentrieke Oostenrykse kunstenaar, Bodo Schultz.

Schultz verlaat sy gesin vroeg in Ludwig se lewe en die gebrek aan 'n vaderfiguur lei tot 'n komplekse verhouding tussen moeder en seun. 'n Oedipale konneksie met sterk erotiese elemente ontstaan tussen Marthe en Ludwig. Marthe grimeer byvoorbeeld gereeld vir Ludwig en toor hom sodoende om tot “een geverfde prinsje” (53) wat daarná gaan masturbeer in sy kamer. Die seksuele word veral 'n prominente tema wanneer dit mettertyd blyk dat Ludwig se moeder die wêreldberoemde pornografie-aktrise Eve LeSage is. Hierdie onthulling funksioneer in vele opsigte as katalisator vir die tegelykertyd fisiese én eksistensiële reis wat Ludwig onderneem om sy eie identiteit uiteindelik los te kan maak van dié van sy ouers. Soos Wieringa dit stel, handel die roman oor: “De afwezige vader Bodo Schultz, de al te aanwezige moeder en de zoon Ludwig die probeert uit te vinden wat zijn rol is” (Koppes, 2009).

Deur die loop van die roman beweeg Ludwig vanaf Alexandrië via Engeland na Nederland, Wene, Praag, Los Angeles en Panama om na die ruimte van sy jeugherinneringe, Alburgh in Engeland, terug te keer. Hierdie omswerwinge het alles te make met sy verhouding met sy ouers en ook met sy behoefte aan selfdefiniëring: “Hij

zoekt naar begrip en eenwording. Hij wil een huis. Hij wil thuishoek. Die doelen streeft hij trouw na, met bijna masochistiese volharding” (Wieringa in Blom, 2009).

Marthe se hertoetreding tot die pornografie-industrie neem haar, en gevolglik ook Ludwig wat vasbeslote is om haar te vergesel, onder meer na Wene, Praag en Los Angeles. Hierdie stede raak ruimtes van frustrasie, verwerping en onvervuldhede in Ludwig se verhouding met sy moeder wat uit eiebelang optree en Ludwig se teenwoordigheid as ’n hindernis ervaar. Terselfdertyd word Los Angeles ’n stad waarin Ludwig homself van sy moeder begin distansieer deur die aanknoop van ’n liefdesverhouding met Sarah, ’n aktivistiese meisie wat protesteer teen die destruktiewe kuns van ene Bodo Schultz. Wanneer Ludwig sy identiteit dus uiteindelik begin losmaak van sy moeder se invloed, word hy gekonfronteer met die kuns- en lewensfilosofie van sy afwesige vader, die megalomaniiese anti-skepper Schultz, wat glo dat vernietiging die opperste kunsvorm is. Sy jongste kunsprojek is die stelselmatige ontploffing van ’n berg in Panama. Ludwig reis daarom ook na El Real, diep in die Panamese oerwoud, vir ’n pynlike konfrontasie met sy vader. Die oerwoudtonele herinner sterk aan die landskap in Joseph Conrad se *Heart of Darkness*. Die duistere en onstabiele Schultz wat Ludwig daar vind, diskwalifiseer homself onherroeplik as vaderfiguur. Die tropiese en moerasagtige omgewing raak ’n primordiale ruimte waarin Ludwig die band met sy vader afsweer. Sy reis na El Real baan dus die weg vir die konstruksie van sy eie manlike identiteit. Wanneer Marthe aan borskanker sterf, word Ludwig bevry van die komplekse en dikwels afbrekende verbintenis met sy ouers en kan hy ten slotte meld: “Ik was alleen. En alles begon”.

’n Kort sinopsis van die gebeure in *Caesarion* dui reeds aan dat die bewegingstematiek, wat so prominent figureer in Wieringa se oeuvre, ook in sy nuutste roman op die voorgrond staan en aktief meewerk aan die interaksie tussen ruimte en identiteit. Hellemans (2009) se opsomming van dié roman dui op die vervlegtheid van ruimte en identiteit wat op tematiese vlak te bespeur is: [Wieringa vertel] “...een meeslepend verhaal van een jongeman op zoek naar zichzelf terwijl die de hele wereld rondtrekt”. ’n

Topografiese studie van die ruimtes wat in Ludwig se lewensverhaal figureer, dui aan hoedat die verskillende omgewings se unieke simboliek op inhoudelike vlak bydra tot die tematiek in die roman. Verwysings na antieke kulture word betrek by beskrywings van Wene, Praag en Alexandrië om moontlik iets te kenne te gee van die tydloosheid van die “ultieme driehoeksverhouding [...] de eeuwige vader-moeder-zoon-eenheid” (Wieringa in Koppes, 2009). Die kwynende praal van ou stede word veral in uitbeeldings van Wene en Praag beklemtoon en sluit aan by die tema van verval in die roman, hetsy morele verval, die verbokkeling van familieverhoudings of die verganklikheidsmotief. Die ruimtes wat Wieringa in *Caesarion* laat figureer, voeg ook mitologiese betekenis tot die roman by. Ludwig deel byvoorbeeld sy geboorteplek, Alexandrië, met dié van die gedoemde Caesarion, seun van Cleopatra en Julius Caesar. Los Angeles word hiernaas by uitstek uitgebeeld as ruimte van die verbruikerskultuur en word veral geassosieer met die pornografie-industrie. Dit is dan heel gepas dat Ludwig in hierdie liberale ruimte vele seksuele verhoudings aangaan met veral ouer vroue – ’n verwikkeling wat duidelik verband hou met die oedipale tematiek in die roman.

Vir die doeleindes van hierdie studie is dit belangrik om die voortdurende plekverandering (die beweging) in die roman *Caesarion* met die identiteitskonstruksie van die hooffiguur in verband te bring. Die veranderende aard van identiteit maak daarvan ’n dinamiese konstruk wat deur verandering in omgewing beïnvloed word. Die kwessie van identiteit hang dus nou saam met plek en plekverandering. Die talle plekke waardeur hy beweeg, tesame met die problematiese verhouding met sy eksentrieke en onstandvastige ouers, besorg aan Ludwig ’n gevoel van ontheemding wat ook in sy loopbaankeuse weerklink: hy word ’n swerwende pianis wat in kroeë optree en is volgens De Vries (2009) ’n karakter wat “uitsluitend in zijn eigen hoofd [zit]”. Koppes (2009) wys daarop dat Ludwig “de hele wereld over reist om nergens thuis te komen”. Die suggestie aan die einde van die roman is egter dat Ludwig die verlede agter hom laat om met groter selfkennis te “gaan worden wie hij wil zijn” (Wieringa in Peters, 2009).

'n Noemenswaardige aspek van die resepsie van *Caesarion* is dat verskeie lesers dieselfde kritiek uitgespreek het as wat Wieringa se eerste twee romans uitgelok het, naamlik “Teveel personages, teveel motieven en tema’s” (Peppelenbos, 2009). Volgens Jenna de Ries (2009) introduceer Wieringa “veel personages en locaties, maar doet hier weinig mee”. Eveline Vink stel dit so: “Wieringa weet veel, kijk maar, en hij kan het ook heel mooi opschrijven, lees maar [...] Het is gewoon een beetje te veel allemaal”. Coen Peppelenbos (2009) meen ook: “*Caesarion* zit mij te vol”. Die “labyrint van verhaallijnen en locaties” (De Boer, 2009) wat in die roman voorkom, vervreem klaarblyklik sommige lesers.

'n Verdere ooreenkoms tussen die resensies is dat elke kritikus melding maak van Wieringa se grootse suksesroman, *Joe Speedboot*, waarmee *Caesarion* oorwegend ongunstig vergelyk word. Eveline Vink (2009) meld dat sy terugverlang na *Joe Speedboot*, Fortuin (2009) meen “*Joe Speedboot* nam je mee tot boven de wolken, *Caesarion* slaagt er niet in je mee de diepte in te sleuren”. Die kontras tussen *Caesarion* en *Joe Speedboot* is opvallend en, volgens Schouten (2009), doelbewus: “Me dunkt dat Wieringa met opzet een soort contrapunt van *Joe Speedboot* heeft willen schrijven, om te laten zien dat hij meer in z’n mars heeft dan dat vlotte en meeslepende vertellerspennetje”. Dit blyk dat die impak van *Joe Speedboot* vir sommige kritici so groot is dat *Caesarion* nie objektief benader kan word nie. Peppelenbos (2009) neem by sy beoordeling van *Caesarion* byvoorbeeld die moontlikheid in ag dat hy “nog te vol bent van een oude geliefde om een nieuwe geliefde toe te staan”.

Die res van hierdie studie word gewy aan die “oude geliefde” *Joe Speedboot* (2005), waarna die ongedateerde bladsynommers vervolgens verwys. Na 'n oorsigtelike bespreking van die formele eienskappe en inhoudelike hooftrekke van die roman word spesifiek ondersoek ingestel na die tema van beweging en die wisselwerking tussen ruimte en identiteit wat daarmee gepaard gaan.

2.3. *Joe Speedboot* (2005)

In 'n resensie van *Joe Speedboot* in *NRC Handelsblad* meen Pieter Steinz: “*Joe Speedboot* komt de Nederlandse literatuur binnenzeilen met geweld en zwier” (2005). Rakende die aanvanklike resepsie van die teks is hierdie stelling egter misleidend en selfs onakkuraat. “*Joe Speedboot* was op aanbieding al dood,” meen Wieringa (in Moll, 2006) oor die aanvanklike reaksie op sy roman. Alhoewel die teks besonder positiewe reaksies by dag- en weekblad kritici ontlok het, het Nederlandse boekwinkels naamlik weinig eksemplare van dié roman ingekoop. Slegs 457 eksemplare van *Joe Speedboot* is tussen die ongeveer 1500 boekwinkels in Nederland versprei (Wieringa, 2009a). “Er lag gemiddeld een derde *Joe Speedboot* in elke Nederlandse boekwinkel. Honderd pagina’s per winkel. [...] Verschrikkelijk” (Wieringa in Moll, 2006).

Wieringa het vervolgens besluit om daadwerklik op te tree. Hy verduidelik dit as volg: “Ik voelde me gesterkt door die goede recensies. Toen de boekwinkels daaraan geen consequenties verbonden, was het tijd om zelf iets te ondernemen” (Moll, 2006). Wieringa besluit dus om ondersoek te doen na die samestelling en dinamiek van die Nederlandse literêre sisteem. Sy ondersoek na die “manier waarop die machinerie opereert”, bring Wieringa by die volgende insig: “Ik dacht altijd dat de macht op het niveau van recensenten en uitgevers lag, maar hij ligt op het uitvoerende niveau, in de boekhandel” (Wieringa, in Moll, 2006). Hy stuur vervolgens ’n e-pos aan tweehonderd van sy kennisse met die versoek dat hul by ’n nabygeleë boekwinkel sal gaan vra na *Joe Speedboot*. Die belangstelling en nuuskierigheid van boekhandelaars is deur dié navrae gewek. Die stelsel van vraag en aanbod het uiteindelik meegebring dat die roman deur boekwinkels bestel is en sodoende beskikbaar geraak het vir ’n groot leserspubliek. Die gevolg is dat *Joe Speedboot* in “een onwaarschijnlijke zegetocht” ’n bekroonde topverkoper geword het.

2.3.1. 'n Oorsigtelike bespreking van die roman

Die motto waarmee die roman open, is 'n aanhaling van Miyamoto Musashi uit die erekode van die samoerai, wat met toewyding deur Fransje bestudeer word in die loop van die roman: “Er wordt gezegd dat de samoerai een tweevoudige Weg heeft, van het penseel en het zwaard”. Dit hou daarmee verband dat *Joe Speedboot* nie in genommerde hoofstukke ingedeel is nie, maar slegs in twee dele, genaamd “penseel” en “zwaard”.

“Penseel” stel die leser bekend aan sowel die sentrale karakters in die roman as aan die ruimte waarin die gebeure afspeel. Dit skets 'n beeld van die kleindorpse bestaan in Lomark, waar Fransje uit 'n koma wat byna tien maande geduur het, ontwaak. As gevolg van 'n fratsongeluk waaroor die leser eers heelwat later in die teks meer inligting bekom, is Fransje verlam, spasties en byna stom. Sy verbale kommunikasie is beperk tot 'n onverstaanbare gegrom en hy is vir beweeglikheid van sy regterarm, waaroor hy wel motoriese beheer het, afhanklik.¹⁰ Fransje verskaf aan die begin van die roman die volgende samevatting aan die leser: “Dit is de stand van zaken: ik, Fransje Hermans, één functionele arm met veertig kilo lam vlees eraan” (11).

Die eerste gedeelte van die teks handel oor die wyse waarop Fransje as liggaamlik gestremde adolessent sy lewe in Lomark hervat. Hy keer terug na die skool waar hy bevriend raak met Engel, Christof en die nuweling in Lomark, Joe Speedboot, “een jongen die zijn eigen naam verzint, en daardoor te kennen geeft dat hij het lot in eigen handen heeft genomen” (Wieringa in Brunt, 2005). Fransje is betower deur Joe se avontuurlustige inisiatiewe, grootse idees en daadwerklike houding teenoor die lewe. Terselfdertyd veroorsaak PJ Eilander, die beeldskone dogter van die nuwe Suid-Afrikaanse tandarts in Lomark, se aankoms 'n opskudding in die dorp – veral vir Fransje

¹⁰ Die gebruik van 'n liggaamlik gestremde hooffiguur hou verband met Wieringa se eie ervaringsfeer. Tydens sy laerskoolloopbaan was ene Rutger Boots, aan wie *Joe Speedboot* ook opgedra is, 'n klasmaat. Boots, “die na een ongeluk maanden in coma lag, daaruit kwam en alleen nog de beschikking had over zijn rechterarm”, se beserings stem ooreen met dié van Fransje. “In de voorafgaande maanden zeiden we elke ochtend een antroposofisch gebed voor hem”, sê Wieringa (in Peters, 2005) verder en dít strook op sy beurt met die openingsin van die roman: “Het is een warm voorjaar, in de klas bidden ze voor me omdat ik al meer dan tweehonderd dagen van de wereld ben” (9).

en Christof wat albei stilweg op haar verlief raak. Joe se moeder is verantwoordelik vir die aankoms van die derde nuweling in Lomark. Tydens 'n vakansie in Egipte raak sy verlief op die saggeaarde Nubiër Mahfouz Hussein, met wie sy vervolgens trou om hom na Nederland te bring. Joe noem sy stiefvader Papa Afrika.

In hierdie gedeelte van die roman vervul Fransje die selfopgelegde rol van geskiedskrywer wat etlike dagboeke vol skryf oor die daaglikse gebeure in Lomark. Fransje beskou sy *petite histoires* as 'n vorm van “horizontale geschiedschrijving”: “Wat historici en archeologen in de diepte van het verleden opgraven, raap ik in het heden op” (48). Alhoewel Fransje 'n ywerige skrywer is, ontbreek sy lesers. Net soos wat Joe Speedboot sy doopnaam 'n geheim hou, bewaar Fransje ook sy dagboeke van buitestaanders. Dit is egter duidelik dat sy toegewyde skryfhandeling skakel met Mushashi se “penseel”, die titel van die eerste deel van die roman. Fransje meen immers self: “Ik denk vaak aan de grote samoerai Miyamoto Musashi wanneer ik schrijf, die zegt dat de weg van de samoerai tweeledig is: de weg van het zwaard én die van het penseel, ofwel de pen. De weg van het zwaard is een beetje moeilijk voor mij, blijft die van de pen over” (46). Die skryfhandeling word dus 'n manier om ten spyte van sy onbeweeglikheid en stilswye op 'n meer aktiewe manier aan die lewe in Lomark deel te neem.

Met die aflegging van hul eindeksamen kom die groep jong mense se skoolloopbaan tot 'n einde. Hiermee begin hul paaie in verskillende rigtings loop. Joe, Engel, Christof en PJ beplan om Lomark te verlaat ten einde elders tersiêre onderrig te ontvang. Fransje se liggaamlike gestremdheid weerhou hom egter daarvan om 'n soortgelyke stap te neem. Daarom verskaf sy ouers 'n alternatief. 'n Vreemde stellasië verskyn raaiselagtig op die erf: “[h]et middelpunt was een wasmachine, daaromheen had pa planken gestapeld. Er lag een soort cakeblik bovenop met een trekstang eraan. Ik wilde niet weten wat het, eenmaal in elkaar gezet, moest voorstellen, omdat ik het voorgevoel had dat het negatief zou zijn voor mij” (117). Mettertyd word die doel van die werktuig egter duidelik: “[d]at werktuig zou het begin zijn van mijn carrière als brikettenperser. Papierbriketten, voor de kachel” (137). Fransje sou in die dorp rondgaan en ou koerante van die inwoners

insamel. Hy sou dan hierdie koerante verwerk in papierbaksteentjies vir die maak van vuur in die winter. Fransje se pa, wie se inisiatief dit is, onderneem om sy seun se eindprodukte na sy eie werkplek te neem “waar hij ze in de winterdag zou verkopen aan klanten” (137).

Fransje se ouers wil verhoed dat hy ’n gevoel van doelloosheid ervaar. Sy nuwe beroep verskaf inderdaad aan Fransje die gevoel dat sy lewe rigting het. Hy verrig ’n fisiese en geroetineerde werk en verdien sodoende sy eie inkomste. Wanneer hy ou koerante by Lomark se inwoners insamel, nooi sommige mense hom ook in vir “koffie of een sigaret” (141) en sodoende kry Fransje verdere insig in die persoonlike leefruimtes van die Lomarkers om dit in sy dagboeke op te teken. Oor die algemeen blyk dit dus ’n voorspoedige tydperk in Fransje se ontwikkeling te wees. Wanneer Joe voorstel dat Fransje begin deelneem aan armdruk-kompetisies, stel Fransje nie belang nie: “Alles moest blijven zoals het was, want zoals het was, was het goed” (184). Hy verwerp dus Joe se voorstel: “Kranten tot brandstof persen was mijn missie. Ik kon me niets beter voorstellen” (182).

Dit is juis hierdie gevoel van vervulling wat die effek van die onderliggende verraad intensiveer. Na die langdurige produksie van duisende papierbaksteentjies, ontdek Fransje tydens ’n onaangekondigde besoek aan sy pa se werk dat al die brikette wat hy sorgvuldig geproduseer het, nie verkoop word soos wat sy pa voorgegee het nie, maar netjies teen ’n muur gepak is. Die vergoeding wat hy ontvang het, kom in werklikheid uit sy pa se sak. Die impak van hierdie verraad dwing Fransje se lewe dan in ’n ander rigting. Hy heroorweeg Joe se voorstel om aan armdrukkompetisies deel te neem en sluit die eerste deel van die roman af met die vraag: “Wat bleef mij anders over dan te proberen armworstelaar te worden?” (201).

In “Zwaard”, die tweede deel van die roman, aanvaar Fransje Joe se aanbod om, met Joe as sy afrigter en bestuurder, aan internasionale armdrukkompetisies deel te neem. Fransje sien die aanbod as volg: “Wat Joe deed was niet minder dan mij een plaats in de wereld

aanbieden, een bewegingsvrijheid die ik niet kon overzien” (184). In hierdie deel van die teks bestudeer Fransje spesifieke leerstukke van Mushashi, “die niet zozeer over de strategie gaan maar praktischer van aard zijn, en je onderwijzen over de manier waarop je moet vechten” (202). Hier kom die teenstelling tussen woord en daad ter sprake. In die tweede deel van die teks word Fransje ’n man van die daad. Hy skryf nie meer so getrou aan sy dagboeke nie en reis na verskillende Europese lande om aan uitdunrondes deel te neem.

Fransje se voorbereiding vir en deelname aan hierdie fisiese kragmetings is nie al wat in die tweede deel van die roman die fokus op beweeglikheid en die aktiewe rig nie. Die spanning in die roman bereik in “Zwaard” ’n hoogtepunt as gevolg van ’n opvallende versnelling in die handelingsverloop van die verhaal. In vergelyking met “Penseel”, volg verskeie gebeure en verwickelinge mekaar teen ’n hoë frekwensie in “Zwaard” op. PJ se terugkeer na Lomark kan gesien word as katalisator in hierdie verband. Gedurende haar verblyf in Amsterdam was sy in ’n destruktiewe en gewelddadige liefdesverhouding met ’n skrywer betrokke. Wanneer sy terugkeer, betrek Fransje vir PJ by sy armdrukbedrywighede uit ’n behoefte aan haar erkenning en bewondering. Daarom begin PJ hul vergesel op ekskursies na armdrukkompetisies.

Reeds vanaf haar aankoms in Lomark word PJ deur die verliefde Fransje opgehemel. Sy beskrywings van haar fisiese voorkoms roep beelde van ’n engel by die leser op: “Ze draagt een kroon van onstuimig krullend haar, dat bruisend rond haar schouders valt (...) Haar huid is bleek, ik heb nog nooit zulke blauwe ogen gezien” (50). Dit word veral in die tweede gedeelte van die roman egter duidelik dat PJ ’n verwoestende, verraderlike en manipulerende aard het. Sy kan soos ’n verkleurmannetjie aanpas by “wat in iedere sociale situatie van haar werd verlangd” (271) om sodoende haar eiebelang te bevorder. Sy skroom ook nie om loyaliteite te verbreek of ontrou te wees aan ’n minnaar in die proses nie. PJ pleeg byvoorbeeld ’n wesenlike verraad wanneer sy op bedrieglike wyse na Joe, met wie sy teen hierdie tyd ’n liefdesverhouding het, se regte voornaam in sy paspoort gaan kyk en ’n onwillige Fransje as medepligtige by die misdaad betrek. PJ en

Joe se romantiese verbintenis gaan voort wanneer Joe Lomark verlaat om met 'n omgeboude stootskrapeer aan die Parys Dakar-wedren deel te neem. PJ verkul Joe in sy afwesigheid deur 'n seksuele verhouding met Fransje en later ook met Christof aan te knoop. Kort nadat Christof hierdie verraad aan Joe erken het, verdwyn Joe Speedboot uit Lomark. 'n Swanger PJ trou uiteindelik met Christof as gevolg van die finansiële sekuriteit wat die Maandag-familie aan haar kan bied. Nietemin duur PJ en Fransje se sterk seksuele verhouding voort en die suggestie is dat Fransje moontlik die vader van PJ se seun is.

Fransje se lewe sentreer teen die einde van die roman om sy owerspelige verhouding met die enigste leser van sy dagboeke, PJ, asook sy hervatte skryfwerk: “Inderdaad schrijf ik weer, om de leegte te verdrijven, maar ik weet niet of de toon me bevalt. Het proza is even rechtlijnig als de grens tussen Libië en Egypte, en even illusieloos misschien” (298). Die roman sluit met 'n beeld van die stilstaande dorpie Lomark: “wij [zijn] niet gestorven, noch zijn wij van gedaante veranderd. Wij zijn hier nog” (316). Die dorp bestaan dus, net soos 'n gelate en ontnugterde Fransje, voort sonder groot veranderings en sonder illusies.

2.3.2 Die vertelsituasie en tydsaspek in *Joe Speedboot*

Volgens Anna Kaal (2005) het Wieringa van *Joe Speedboot* “een mooi ronde ontwikkelingsroman gemaakt met een gezonde melancholische ondertoon”. Die toonaard van die roman spruit uit die eerstepersoonsnarratief van Fransje Hermans, wat dwarsdeur die roman as verlamde, maar hoogs oplettende vertelsinstansie optree. Wieringa beskryf Fransje as “een jongen die in een rolstoel zit en zich mentaal optrekt aan de erecode voor samoerai, die ‘de tweevoudige weg van het penseel en het zwaard’ volgen, zoals hij geleerd heeft in een handleiding voor krijgers van Miyamoto Musashi. Een richtlijn die bij hem grotendeels beperkt moet blijven tot de weg van het penseel, tot het bijhouden van een gedetailleerd journaal” (Brunt, 2005).

Fransje se ambivalente buitestaandersperspektief staan sentraal in die vertelsituasie van die roman. Die ambivalensie van sy buitestaanderskap lê daarin dat alhoewel Fransje in Lomark gebore en getoë is, beklee hy 'n liminale posisie¹¹ in die samelewing weens sy fisiese gebreke. Fransje bly tot 'n groot mate 'n toeskouer van die gemeenskap se doen en late omdat sy immobiele, spastiese liggaam en gebrek aan spraakvermoë hom weerhou van aktiewe deelname. Wieringa (in Hoenjet, 2005) verwys na “dat gevoel van afgeslotenheid, deelnemen en niet-deelnemen, het moment op feestjes dat je je mijlenver en torenhoog verwijderd voelt van anderen. Dat idee is letterlijk geworden in Fransje, hij is er fysiek toe veroordeeld”. Hoewel hy eties en emosioneel betrokke bly by sosiale en politieke kwessies in die openbare lewe, is hy fisies nie 'n deelnemer nie en trek hy homself ook terug om dinge te bedink en te bepeins. Dit maak van hom 'n tussenfiguur in die samelewing en ook 'n oplettende waarnemer en kommentator.

As gevolg van sy fisiese agterstand besluit Fransje reeds vroeg in die roman om 'n uitstekende waarnemer te word: “Ik doe nergens aan mee. Onmogelijk. Ik zorg er wel voor altijd in beweging te zijn, koersend en loerend: de eenarmige bandiet met zijn bionische ogen. Niets ontgaat hem, hij geeft zijn ogen goed de kost” (33). Fransje se vermoë tot waarneming hou nou verband met sy selfgekoose posisie as geskiedskrywer: “Het was mijn droom van alziendheid – niets zou meer verborgen zijn, ik zou de Geschiedenis van Alles kunnen schrijven” (59). Die leser kry deur Fransje se skerp waarnemingsvermoë nie net toegang tot sy persoonlike groei nie, maar ook tot noukeurige beskrywings van die lewe in Lomark en die dinamiek tussen die groep tienerseuns met wie Fransje bevriend is.

Die vertelde tyd van die roman strek deur die seuns se adolessensie tot hul vroeë volwassenheid. Fransje se veertiende verjaarsdag word aan die begin van die roman in die hospitaal gevier. Wanneer hy met sy terugkeer na die skool saam met Joe en Christof in 'n klas beland, is hy omtrent twee jaar ouer as sy klasmaats: “Ik moest beginnen waar

¹¹ Sien Hoofstuk 4 vir 'n bespreking van die liminaliteit in die roman.

ik geëindigd was, derde jaar middelbare school” (21). Die roman beskryf die seuns se hoërskoolloopbaan en hul gekose studierigtings ná skool. Die leser kan dus aflei dat die verhaal oor ongeveer tien jaar strek.

’n Noemenswaardige aspek van die tydshantering in die roman is dat die bepaalde jaartalle waarin die roman afspeel nie duidelik gemeld word nie. Wieringa wys tereg daarop: “Er komt een computer in voor, maar verder is het een verhaal dat zich evengoed in de jaren vijftig had kunnen afspelen” (De Valk, 2005). Die rede vir PJ se aankoms in Lomark werp egter lig op die tydvak waarin die roman afspeel. Die Eilander-familie verlaat naamlik Suid-Afrika weens die politieke onrus en sosiale spanning voor die eerste demokratiese verkiesing in 1994. Hulle kom in Januarie 1993 op Schiphol in Amsterdam aan (50).

“En toen”, die laaste hoofstuk wat as epiloog funksioneer, begin met die woorde “We schrijven later, vele jaren later” (311). Hierdie hoofstuk skets ’n beeld van die lewe in Lomark nadat Joe die dorp verlaat het, PJ met Christof getrou het en Fransje nog altyd in ’n buitekamer by sy ouerhuis woon sonder vooruitsigte op groot veranderinge. Wat die tydsaspek in die roman betref, bring die slothoofstuk dus mee dat Fransje se uiteindelijke stand van sake onbepaald die toekoms instrek. Hiermee kom ’n belangrike kenmerk van die roman se vertelsituasie ter sprake. Alhoewel Fransje se helder vertellerstem van die teenwoordige tyd gebruik maak, kyk hy in werklikheid terug op ’n verbygegangene tyd in sy lewe. Sy retrospektiewe blik blyk duidelik uit die slothoofstuk van die roman, maar skemer ook plek-plek deur in vroeëre hoofstukke. Fransje se agterna-perspektief kan veral in sy beskrywings van Joe opgemerk word. Sy bewondering van Joe se kreatiwiteit en avontuurlustigheid bevat byvoorbeeld die volgende toevoeging: “Ik bedoel, hij was *vijftien* toen” (69 – beklemtoning in teks).

Viljoen en Van der Merwe (2004:7) wys op die invloed van herinnering ten opsigte van die subjektiewe belewing van die landskap: “[M]emory ‘recreates’ rather than represents

lived geographical space. It transforms space into nostalgic places of memory. Reminiscing about times and places gone by always seems to be painted in rosy colors". Ten spyte van die retrospektiewe element van sy vertelling kry die leser egter nie die indruk dat Fransje verromantiserend te werk gaan nie. Anna Kaal (2005) meld dat Fransje as verteller "zijn omgeving aandachtig [blijft] bestuderen" om 'n geskakeerde, soms negatiewe, beeld te skets van "een ingeslapen dorp waar ieders leven voorspelbaar is en waar de tijd al jaren lijkt stil te staan" (Grootaarts, 2007: 4).

Die oorsig van Wieringa se romans toon hoe bewus die skrywer in sy werk is van die wyse waarop identiteit gekonstrueer word, asook van die rol van die ruimtelike hierby. In die volgende hoofstuk word daar dus meer spesifiek ingegaan op die ruimtebeelding in *Joe Speedboot*.

3. Ruimte in *Joe Speedboot*: Lomark

Home. What kinder place could there be on earth, and why did it seem to them all like exile? Oh, to be passing anonymously through an impersonal landscape!

- Marilynne Robinson

3.1. Uitgangspunte by die bestudering van ruimte in *Joe Speedboot*

Hedendaagse teoretiese ondersoeke ken 'n sentrale posisie aan die invloed van globalisering op *ruimte* toe. Sedert die negentigerjare van die vorige eeu pleit meerdere teoretici¹² vir 'n nuwe konseptualisering van plek en ruimte as oop en hibried. Feld en Basso (1996:5) maak die volgende uitspraak oor geografiese grense en afbakenings: “[the] once black-lined borders and boundaries are increasingly smudged by vagueness, erased by chaos, or clouded by uncertainty”. Die vervaging van geografiese grense het te make met grens-erosie, diaspora en mobiliteit (Feld en Basso, 1996:6). Verbeterde tegnologie, met inbegrip van vervoermiddele soos motors, vliegtuie en uitgebreide spoorstelsels, skep eindelose geleenthede vir kulturele interaksie en vermenging.

Tesame met die verruiming van die ervaringswêreld wat hiermee gepaard gaan, word daar ook vanuit 'n ander perspektief na identiteit gekyk. Caglar (in Fokkema, 2003:10) poneer selfs dat elke individu in die moderne samelewing migrante of “transnasionale persone” is: “De moderne mens zou zich niet eens meer kunnen voorstellen dat hij een echte of imaginaire verwantschap heeft met een gemeenschap of een locatie”. In aansluiting hierby verwys Boehmer (2005:234) na Gilroy en Hall se teoretiese ondersoek na diasporiese identiteite wat aandui hoedat alle vorme van identiteit in werklikheid 'n kontingente konstruksie behels. Volgens Gilroy en Hall word selfkonsepte deur beweging en kulturele kontak geformuleer, “...in relation more to *routes* of travel than to *roots* of belonging”.

¹² Sien byvoorbeeld Doreen Massey se essay “A global sense of place” (1991), David Harvey se artikel “From space to place and back again” (1993) en Jon May se “Globalization and the politics of place” (1996).

By die lees van *Joe Speedboot* is dit opvallend dat Wieringa die klem juis nie op “*routes of travel*” lê nie, maar doelbewus en byna uitsluitlik op “*roots of belonging*”. Emma Brunt (2006) beskryf *Joe Speedboot* selfs as ’n “Heimat-roman”. Heimat is ’n Duitse konsep wat spreek van ’n hegte verknogtheid aan die tuisland, streek of dorp waartoe ’n individu deur geboorte, taal of jeugherinneringe verbind is. In die geval van *Joe Speedboot* is die karakters se Heimat ’n fiktiewe Nederlandse dorp, Lomark, waar die meeste gebeure in die teks afspeel.¹³

Die blote feit dat Brunt dié moeilik-vertaalbare Duitse begrip met verwysing na *Joe Speedboot* gebruik, is rigtingaanduidend by die interpretasie van die teks en vir doeleindes van hierdie ondersoek veral relevant, omdat dit die belang van ruimtelike aspekte in die roman sterk beklemtoon. In hierdie verband is Wieringa se fokus byna uitsluitlik op die kommunale ruimte van Lomark as dorp, met weinig beskrywings van binnenshuise ruimtes, sodat topologiese teoretisering oor die rol van die huis en die huislike nie soseer van toepassing is nie.¹⁴ Lomark as geheel verteenwoordig as Heimat ’n integrale komponent van die roman, omdat dit ’n sosiale ruimte is wat verweef is met die karakterontwikkeling en identiteitsvorming wat in die roman plaasvind.

Die Franse filosoof Henri Lefebvre (1901-1991) se invloedryke teoretiese argumente oor ruimte, soos uiteengesit in *La production de l'espace* (1974) en in 1991 vertaal as *The production of space*, werp by die ondersoek na ruimtelikheid in *Joe Speedboot* lig op die sosiaal-geproduseerde aard van die dorpie Lomark. Die konstruksie van ruimte as produk van verskillende sosiale verhoudings verteenwoordig die sentrale argument in *The*

¹³ Alhoewel Lomark ’n fiktiewe dorp is, word dit wel as ’n heel herkenbare tipe klein dorp en omgewing voorgestel. ’n Anonieme leser lig byvoorbeeld op http://nl.wikipedia.org/wiki/Joe_Speedboot verskeie ooreenkomste tussen Wieringa se Lomark en die Nederlandse dorpie Huissen en Loo uit.

¹⁴ Indien Wieringa meer aandag bestee het aan persoonlike ruimtes soos die huis sou *The Poetics of Space* (1958), Gaston Bachelard se invloedryke fenomenologiese bespreking van die metaforiese betekenis van die huis as ruimte en die impak wat dit op die individu mag hê, byvoorbeeld toepassing kon vind. Wieringa se selektiewe fokus en strategiese beklemtoning van die dorp as ruimte rig die leser se aandag egter weg hiervan.

survival of capitalism (1973) wat as 'n voorloper tot *La production de l'espace* (1974), in 1991 vertaal as *The production of space*, beskou word. Ten spyte van Lefebvre se sterk Marxistiese fokus op die magsverhoudings en produksiemodusse wat ruimte onderlê, het *The production of space* 'n reikwydte wat die grense van die Marxistiese tradisie oorskry en dit deel maak van die korpus werke wat oor algemene ruimte-analise handel. Dit het gaandeweg 'n invloedryke bron in teoretiese debatte oor ruimtelikheid geword – debatte wat sedert die paradigmaskuif van die sogenaamde “spatial turn” in die 1980's voorop gestel is in geesteswetenskaplike diskoerse.¹⁵ Alhoewel sy idees reeds uit die sewentigerjare dateer, gaan eietydse teoretici steeds daarvan uit weens die moontlikhede wat dit bied in analyses gemoeid met ruimte.

Die oorkoepelende tema in Lefebvre se *The production of space* is dat ruimte nie 'n esoteriese aangeleentheid is nie. Hy voer aan dat daar verskillende vlakke van ruimte bestaan: van die ruwe, natuurlike ruimte ('absolute ruimte') na meer komplekse ruimtelikhede waarvan die betekenis op sosiale vlak geproduseer en bepaal word ('sosiale ruimte'). Hy beweer dat ruimte 'n sosiale produk of hoogs ingewikkelde sosiale konstruksie is waarin heersende waardes en sosiale betekenisgewing 'n bepalende rol ten opsigte van ruimtelike praktyke en persepsies speel. Lefebvre voer aan dat elke gemeenskap – en daarom elke produksiemodus – 'n spesifieke en unieke ruimte daarstel. Slegs deur middel van hierdie betekenis-toekenningsproses kom die eie aard van die betrokke ruimte tot stand. Aronowitz (2007:150) beklemtoon: “The idea that space is pre-given is vehemently denied”. Vir Lefebvre is die uitsluitlike fokus op óf fisiese ruimte óf mentale ruimte gelyk aan 'n verontagsaming van 'n wesenskenmerk van die ruimte, naamlik die sosiale aspek. Lefebvre staan derhalwe 'n meervoudige benadering tot die bestudering van ruimte voor. Vir hom huiwer die ontleding van ruimte tussen beskrywing en disseksie (Lefebvre, 1991:91).

¹⁵ David Harvey en Edward Soja word beskou as twee van Lefebvre se mees prominente epigone. Harvey maak gebruik van sowel die ekonomiese as simboliese dimensies van Lefebvre se denke oor stedelike omgewings as uitbeelding van heersende alledaagse praktyke en as uitdrukking van sosiale produksieverhoudings (Shields, 2004: 209). Lefebvre se werk vorm ook die grondslag en uitgangspunt van Edward Soja se *Post-modern Geographies* (1989) – 'n gesaghebbende studie wat ruimtelikheid vooropstel in analyses van postmoderne samelewings (Latham, 2004: 270).

Ruimte is volgens hom tegelykertyd 'n medium vir sosiale interaksie én 'n *produk* wat in die eerste instansie in die stoflike gewortel is en gevolglik deur ekonomiese en arbeidsbedrywighede beïnvloed word. In die tweede instansie is ruimte by uitstek 'n produk wat nou verbind is met menslike betrokkenheid. "Humans as social beings [...] produce their own life, their own consciousness, their own world. There is nothing, in history or in society, which does not have to be achieved and produced" (Lefebvre, 1991:68).

Lefebvre se dialektiese benadering tot ruimte verwerp die "semantic games" waarvolgens ruimtelikheid nie as 'n geheel bestudeer word nie, maar onderverdeel word om in gespesialiseerde dissiplines soos die ekonomie, politiek of antropologie aandag te geniet. "The ideologies which have to be destroyed for our immediate purposes are those which promote (abstract) spatiality and segmented representations of space" (Lefebvre, 1991:90). In stede van die fragmentasie wat so 'n segmentale benadering tot gevolg het, staan Lefebvre 'n allesomvattende en geïntegreerde studie van ruimte voor. "For Lefebvre, 'space' is a term which combines land as private property or other systems of territorialisation, the built environment as 'toolkit' or everyday resource, and the spatial medium of human interaction." (Shields, 1991:51).

Die voordeel van Lefebvre se benadering tot ruimte lê myns insiens daarin dat hy die begrip ruimte byna as sambreelterm aanwend om die semantiese moontlikhede van verwante begrippe soos plek en landskap daaronder tuis te bring. Ten spyte van talle teoretiese studies op die gebied is die onderskeid tussen ruimte, plek en landskap steeds hoogs problematies. Volgens Kort (2004:1) is een van die min ooreenkomste tussen verskillende benaderings tot ruimte, plek en landskap die erkenning dat "discussions of human spaciality are not fixed". 'n Bydraende faktor tot die gebrek aan eenstemmigheid oor ruimte wat in diskoerse heers, is volgens Kort dat daar talle bevoegde bydraers op die terrein is, maar geen dominante, gesaghebbende stem, skool of metode nie. Die gevolg is dat verskillende definisies van hierdie begrippe teenstrydig en oormatig tegnies vertoon.

Die algemene onderskeid tussen ruimte, plek en landskap wat deur talle navorsers voorgehou word, dien as voorbeeld hiervan en word deur Cresswell (2004:8-12) as volg saamgevat: Ruimte is 'n meer abstrakte begrip as *plek*. Plek word beskou as ruimte waaraan menslike rolspelers betekenis toegeken het. *Ruimte*, daarenteen, word gesien as 'n sfeer wat los staan van menslike bemoeienis, maar 'n bepalende agtergrond tot alledaagse bedrywighede daarstel as “a ‘fact of life’ which, like time, produces the basic co-ordinates for human life” (Cresswell, 2004: 10). *Landskap* word voorts gesien as 'n deel van die aard-oppervlak wat vanuit 'n spesifieke ligging waargeneem kan word. 'n Waarneming voorveronderstel 'n toestand van buitestaanderskap en stel die visuele aspek van landskap voorop:¹⁶ “In definitions of landscape the viewer is outside of it. This is the primary way in which it differs from place. Places are very much things to be inside of”.

Die onderskeid tussen dié sleutelbegrippe word op verskeie gronde geproblematiseer. Meerdere navorsers kritiseer byvoorbeeld die vooropstelling van buitestaanderskap en die visuele elemente van landskap, omdat dit veronderstel dat landskap 'n neutrale en statiese aangeleentheid is. Die probleem hiermee is dat die prosesmatigheid van landskap ontken word. Die gevolg is dat gesaghebbende kritici toenemend 'n wyer betekenis aan die begrip toeskryf (Hirsch, 1995:1). Omdat die begrip sy oorsprong in die skilderkuns het, poneer Stewart en Strathern (2003:2) byvoorbeeld dat daar 'n mate van kreatiwiteit in die omskrywing van landskap werksaam is. Die individu, as kunstenaar, skeep as't ware sy of haar eie landskap en hierdeur word landskap nie meer iets wat waargeneem word nie, maar iets wat geskep of gevorm word. Landskap gaan eerder oor “the creative and imaginative ways in which people place themselves within their environments”. Die redelike eng betekenis wat konvensioneel aan landskap toegeskryf word, deels weens die historiese oorsprong van die begrip, word teenswoordig uitgebrei, sodat “the landscape concept is applied to an ever wider range of domains of social and cultural life” (Hirsch,

¹⁶ Die beklemtoning van die visuele in die definisie van landskap is heel gepas in die lig daarvan dat die begrip sy oorsprong in die skilderkuns het. Sien hieroor Victor, 2002:6-11.

1995:2). Die toestand van buitestaanderskap wat landskap normaalweg kenmerk, word hiermee geïmplementeër en sodoende word die primêre onderskeid tussen *plek* en *landskap* as't ware ongedaan gemaak (sien Cresswell, 2004:10).

Wat die onderskeid tussen plek en ruimte betref, is daar relatiewe konsensus dat ruimte 'n meer abstrakte en neutrale begrip is, terwyl plek 'n konkrete aangeleentheid is waarin menslike rolspelers sentraal staan. Hirsch (1995:10) onderskei byvoorbeeld tussen “proximate place and distant (largely invisible) space.” Die abstrakte kwaliteite wat aan ruimte toegeskryf word, is vir meerdere kritici 'n problematiese punt. Shields (1991:7) beklemtoon in hierdie verband: “Understandings and concepts of space cannot be divorced from the real fabric of how people live their lives. To do so would be like saying that culture is made up of beliefs and traditions but has no impact on how people live”. Daar word toenemend geargumenteer dat ruimte in werklikheid nie 'n abstrakte begrip is nie, maar verwys na die wyse waarop menslike rolspelers betekenis aan hul omgewing toeken om as't ware 'n sosiale ruimte te produseer. Die tegniese onderskeid tussen plek en ruimte word dus oorbodig gemaak deur die idee van 'n sosiaal-geproduseerde ruimte, soos onder andere deur Lefebvre voorgestaan.

Lefebvre stel in *The Production of Space* 'n drievoudige dialektiek van ruimte voor wat die semantiese waarde van die begrippe *plek* en *landskap* insluit. Hy beskou ruimte as 'n “concrete abstraction” en erken sodoende die materiële aard, asook die sosiale én mentale eienskappe daarvan. Naas die fisiese eienskappe van enige ruimte, betrek Lefebvre die sosiale deur kritiese aandag te gee aan die ruimtelike praktyke wat in 'n spesifieke omgewing gehandhaaf word en laastens ook aan die sogenaamde “spaces of representation”. Daar word in die huidige studie op grond van Lefebvre se onderskeidings na laasgenoemde verwys as *mentale ruimte*, omdat dit te make het met die nie-tasbare, subjektiewe belewenis van 'n betrokke ruimte.¹⁷ Soos aangetoon word in

¹⁷ Dit moet hier gemeld word dat Lefebvre, juis as gevolg van sy klem op die reële aard van ruimte, besonder krities ingestel is teenoor die konsep van mentale ruimte.

Hoofstuk 3 word die begrip *mentale ruimte* nie beperk tot die intellek nie, maar dit akkommodeer ook die gevoelskonnotasies wat 'n spesifieke ruimte vir die subjek mag hê.

Die ontleding van ruimte is vir Lefebvre hoegenaamd nie 'n ideële aangeleentheid nie. Ruimte is verbonde aan menslike lewens en nie noodwendig vatbaar vir analise nie: “Space was produced before being read; nor was it produced in order to be read and grasped, but rather in order to be lived by people with bodies and lives in their own particular context” (Lefebvre, 1991:143). Alhoewel die leser in *Joe Speedboot* te doen kry met 'n fiktiewe dorp wat uiteraard ook deur fiktiewe karakters bewoon word, is die ontleding van Lomark as ruimte egter wel nuttig by die bestudering van die roman, omdat dit doelbewus deur Wieringa gekonstrueer is om op tematiese vlak sekere betekenis tot die roman by te dra. Volgens Wieringa (Hoenjet, 2005) speel te veel Nederlandse literatuur af in herkenbare omgewings wat so getrou moontlik weergegee word. In plaas daarvan om 'n bestaande ruimte te reproduseer, skep Wieringa in *Joe Speedboot* die gemeenskap Lomark dus om spesifieke redes wat later ter sprake kom.

Short (1991:166) verwoord die belang van ruimtebeelding in romans as volg: “Novels construct a world of their own. They draw upon the external world for meaning, but always from a particular viewpoint”. 'n Ondersoek na die ruimtebeelding in *Joe Speedboot* toon aan dat Wieringa Lomark as fisiese, sosiale en mentale ruimte só uitbeeld dat dit duidelik blyk tot watter mate dit bepalend inwerk op die persoonlike én kollektiewe identiteit van die karakters wat dit bewoon.

3.2. Lomark as fisiese ruimte

Die klem wat Lefebvre op ruimte as sosiale produk lê, doen nie afbreuk aan die belang van materialiteit in die betrokke ruimte nie. Hy beklemtoon inteendeel die fisiese eienskappe van enige ruimte: “In short, every social space has a history, one invariably grounded in nature, in natural conditions that are at once primordial and unique in the sense that they are always and everywhere endowed with specific characteristics (site,

climate, etc.)” (Lefebvre, 1991:110). Soos wat Cresswell (2004:30) tereg uitwys, het die sosiale aard van ruimte ’n bepalende invloed op die fisiese eienskappe van ’n bepaalde plek of ruimte: “To say a place is socially constructed is also to say that the materiality – the very fabric of place – is a product of society too. The buildings, the parks, the trees that have been planted, the roads and restaurants have literally been built – often for the production of profit but also for a range of other reasons”. ’n Materiële benadering tot ruimte fokus hiervolgens op beide die natuurlike en die mensgemaakte. Die ligging, ekonomiese bedrywighede, klimaat en geskiedenis van Lomark sal dus aandag geniet in hierdie ondersoek na die fisiese uitleg van die dorp.

’n Materiële benadering tot ruimte behels in die eerste plek ’n erkenning van die konkrete gelokaliseerdheid daarvan. “Every space is already in place before the appearance in it of actors; these actors are collective as well as individual subjects inasmuch as the individuals are always members of groups or classes seeking to appropriate the space in question” (Lefebvre, 1991:57). Die voorveronderstelling is dat geografiese ruimtes deur middel van vasgestelde, objektiewe koördinate op spesifieke plekke op die planeet se oppervlak geleë is. Alhoewel Wieringa nie eksplisiet aandui waar Lomark geleë is nie - die buurdorp, Westerveld, is ook ’n fiktiewe ruimte - word daar in die teks ’n aantal uitsprake gemaak oor die ligging van dié dorp. Hiervolgens is Lomark teen die Ryn-rivier aan Nederland se grens met Duitsland geleë. Fransje meld byvoorbeeld: “Stroomopwaarts is Duitsland, waar de heuvels zijn met luchtballonnen erboven” (22). Hierdie opmerking dui die geografiese ligging van die dorpie aan, maar gee ook blyke van die afgesonderde aard van die ruimte vanuit Fransje se oogpunt. Al is Duitsland slegs ’n paar kilometers verder teen die rivier af, bly dit vir Fransje ’n veraf bestemming waarvan hy slegs die stereotiepe uitbeeldings ken.

Anna Kaal (2005) se opsomming van Lomark as sosiale ruimte meld die ligging en die ekonomiese bedrywighede van die dorp:

De plaats is Lomark, een gehucht langs de Rijn waar de inwoners gedachteloos hun leventje leiden: oudste zoons wacht een toekomst bij de plaatselijke

asfaltfabriek – een familiebijdrage aan de Lomarker welvaart – de overige dorpelingen vinden hun draai in een nuttig beroep als dorpsbakker of doden de tijd met het breien van truien, uiteraard gesierd met het dorpswapen, een haan.

Dit blyk uit die teks dat die dorp se ekonomiese welvaart inderdaad tot 'n groot mate afhang van die invloedryke Maandag-familie se asfaltfabriek, Betlehem Asfalt, wat deur Fransje beskryf word as “de kurk waarop Lomark drijft” (22). Die Bybelse konnotasie wat die naam van die fabriek het, weerklink ook in die rede vir die voortbestaan van die onderneming: “elke familie staat haar eerstgeboren zoon af” (22). Terwyl die tipiese Lomarkse vrou haarself besig hou met huishoudelike take en kunshandwerk, word die hegemoniese manlike identiteit in Lomark gekoppel aan die handearbeid waarop 'n groot deel van die dorp se ekonomie berus. Alhoewel Fransje se manlike gesinslede nie by die asfaltfabriek werk nie, dui sy beskrywing van sy vader en sy broers se hospitaalbesoek ook op hul handearbeid wat in hierdie verband tekenend is van die relatief ongesofistikeerde aard van hul bestaan: “Ze ruiken naar olie en schrale tabak, ze hebben nog net de moeite genomen om hun overall uit te doen. Hermans & Zn., voor al uw sloopwerken. De familie Lood om Oud Ijzer” (9).

Naas die industriële bedrywighede in Lomark, is daar 'n aantal klein sakeondernemings soos die plaaslike supermark, die “snackbar Phoenix”, 'n restaurant genaamd “Het Karrewiel” en 'n paar kroeë. Fransje verkies Café Zaal Terras Waanders, geleë buite die dorp teen die nasionale snelweg, “wat gevolgen had voor de clientéle en de atmosfeer”: “[e]r stopten vrachtwagens en personenauto's met mensen erin die ik nooit eerder had gezien, die me hoop gaven op de manier waarop een bepaald soort vrouwen hoop krijgt bij de intocht van soldaten van een vijandelijk leger” (146). Die parallel wat Fransje hier trek, het te make met sy gevoel van afgesonderdheid en desperaatheid vir opwinding en vernuwing.

'n Ondersoek na die oorsprong van die dorpswapen dui aan dat die binêre opposisie tussen *binne* en *buite* wat Fransje verwoord [sien hierbo], prominent figureer in Lomark se historiese agtergrond. Die dorpswapen is 'n haan, “de haan die duizend jaar geleden

ofzo een bende noormannen voor de poorten van Lomark heeft verjaagd terwijl onze voorouders in de kerk sat te bidden, godbetert. ‘Ut was de hoan die kroanig blef’ zeggen we hier. *Iets dat iets anders buiten houdt, dat is ons symbool*” (16 – my beklemtoning).

Tog kon die dorpsmense nie die bombardement wat in September 1944 as gevolg van die Tweede Wêreldoorlog op die dorp geloods is, verhoed nie (36). Sedertdien leef die Lomarkers in afsondering van eksterne invloede. Fransje som die situasie as volg op:

Internasionale omstandigheden raken ons hier in Lomark zelden direct. Soms, als bijvoorbeeld de benzineprijs gestegen is, weten we dat er iets aan de hand is in het Midden-Oosten, en als er een rood stofwaas op de auto's ligt na een regenbui, zal het in de Sahara wel gestormd hebben; verder gaat het meeste in de wereld aan ons voorbij. (49).

Die leser kry dus in *Joe Speedboot* te make met ’n parogiale en afgeslote gemeenskap. Die isolasie van die gemeenskap is egter nie ’n kontingente aangeleentheid nie. Vir Lefebvre weerspieël die samestelling van ’n ruimte, in hierdie geval ’n afgesonderde gemeenskap, die waardes onderliggend daaraan: “Like a work of art, then, [space] is a material realisation of creative design and labour power” (Shields, 1991:51). Die erkenning dat gemeenskappe self onvoorstelbaar is sonder plek en ruimte is hier ’n belangrike oorweging – die sosiale en die kulturele word geografies gekonstrueer. Die fisiese word dus ’n voorvereiste vir sosiale betekenisgewing - ’n uitgangspunt wat as volg deur Cresswell (2004:32) opgesom word: “Place is primary to the construction of meaning and society”. Lefebvre (1991:123) lig in hierdie verband die belang van die natuur uit: “The raw material of the production of space is not, as in the case of particular objects, a particular material: it is rather nature itself”.

Lomark word geskilder as ’n plattelandse gemeenskap in ’n landelike omgewing. Mielievelde, ’n populierbos en weivelde vir hoofsaaklik koeie kom in die omgewing voor en daar heers ’n rustige atmosfeer: “De distels pluizen, boeren schudden hooi en de meeuwen hebben feest” (33). In hierdie pastorale ruimte het die klimaat ’n ingrypende invloed op die alledaagse lewe – dit is daarom ’n prominente gesprekspunt in die dorpsdiskoers: “Meestal hebben ze het over het weer, het oude liedje, de handel is slap en

dat komt door het weer, maakt niet uit wat voor weer het nou is” (9). Lomark se klimaat word uitgebeeld as een van uiterstes. Fransje herinner hom byvoorbeeld ’n tyd “[t]oen het gras smeulde op de velden en er schapen met een zonnesteek naar het abattoir moesten voor een noodslachting omdat de boeren het verdomden om hun beesten de schaduw van een boom te geven” (100). Die somer word ervaar as “overrijp” (33) en die winter het ’n eweneens opmerklige uitwerking op die landskap. Die rivier loop in die winter oor om ’n buurt in Lomark, Veereiland, van die res van die dorp af te sonder. Die sogenaamde eilanders “haalden voorraden voor een week in Lomark en sloten zich op in herwonnen afzondering” (66). Soos blyk uit ’n radio-onderhoud wat met Willem Eleveld, ’n inwoner van Veereiland, gevoer word, beskou ’n besorgde omroeper die omgewing as ’n “rampgebied” weens die “enorm hoge waterstand”, waarop Eleveld gelate antwoord: “Het zakt wel weer. We hebben niks geen last” (78).

Die rivier, “die door onze levens lopen zoals de grote bloedsomloop door het lichaam” (46), verteenwoordig ’n integrale deel van die natuurlike landskap waarin die Lomarkers hul ritmiese en voorspelbare lewens lei.¹⁸ Die rivier is egter ook belangrik omdat die vervoerwese geredelik daarvan gebruik maak, in kombinasie met die omringende nasionale snelweë, as ’n gevestigde handelsroete na ander Europese lande, maar veral na Duitsland. Die internasionale handel wat buite die dorp om bedryf word, het egter weinig impak op die alledaagse lewe in Lomark.

3.2.1. Die E 981

Die E 981, die vierbaansnelweg wat beoog word om langs Lomark verby te loop na Duitsland, is die mees ingrypende ontwikkeling wat deur die loop van die roman ’n invloed op Lomark as fisiese ruimte het. Die gemeenskap se aanvanklike gevoel is dat die oprig van hierdie snelweg ekonomiese voordeel vir die dorp sal inhou. Mettertyd stig ontstoke inwoners, onder leiding van ene Harry Potijk, egter ’n aksiekomitee teen die

¹⁸ Sien Meyer (2006b:51-77) vir ’n bespreking oor die uitbeelding van riviere as identiteitskonstrueerders.

voorgenome ontwikkeling. 'n Wesenlike gevaar wat die aanbring van die E 981 vir Lomark inhou, is naamlik verdere afsondering:

De leden vreesden dat het dorp ingeklemd zou raken tussen beide vervoersaders naar Duitsland, de rivier aan de ene kant en de E 981 aan de andere, vooral omdat Lomark geen eigen afrit zou krijgen. Dat was cruciaal. We konden dan alleen nog worden bereikt door er bij Westerveld af te gaan en over de dijk verder te rijden naar Lomark. Het was een monsterlijk plan (172).

Die plan wat voorgelê word, bevat boonop instruksies vir die oprig van 'n klankdigte muur wat die Lomarkers sal beskerm van die klankbesoedeling van die “aanzwellende massa voertuigen” (148). Die aksiekomitee se protes teen die voorgenome snelweg neem hul selfs na die “Binnenhof” in Den Haag, die setel van die Nederlandse parlement, vir 'n optog. Die grootste resultaat wat hierdie mislukte optog oplewer, is egter die publikasie van 'n foto in die *Lomarker Weekblad*. Fransje se kommentaar hierop klink as volg: “Die foto heb ik bewaard. Je ziet erop hoe belachelijk wij zijn zelfs wanneer we het goede nastreven” (174).

In die slotparagraaf van die roman word die gevolge van die uiteindelijke aanbring van die beoogde snelweg verwoord:

De E 981 is in gebruik genomen, een gletsjer van asfalt heeft nieuwe tijd voor zich uit gewalst en wij zijn verdwenen achter een metershoge geluidswal van aarde en kunststof. We horen inderdaad niks, net zomin als wij nog worden gehoord. Automobilisten die langsflitsen zien misschien vanuit een ooghoek het puntje van onze kerktoren boven het scherm uitsteken, met daarop de hoan die kroanig blef, maar verder heeft de wereld ons aan het zicht onttrokken. Maar daarachter zijn wij niet gestorven, noch zijn wij van gedaante veranderd. Wij zijn hier nog” (316).

Lomark word dus deur die E 981 finaal geïsoleer van die res van die land. Die laaste paragraaf voorsien die verreikende impak hiervan en die toekomstige implikasies vir die identiteitskonstruksie van hierdie gemeenskap. Die volgende uitspraak van Cresswell (2004:39) kan hiermee verbind word: “As long as place signifies a tight and relatively immobile connection between a groups of people and a site then it will be constantly

implicated in the construction of ‘us’ (people who belong in a place) and ‘them’ (people who do not)”. Die binêre opposisie tussen binne en buite word deur die oprigting van die E 981 fisies vergestalt en bring mee dat Lomark uiteindelik as byna volkome afgesonder beskryf word. Die afsondering is besonder relevant in die lig van Cresswell (2004:43) se stelling: “[P]laces need to be understood as sites that are connected to others around the world in constantly evolving networks which are social, cultural and natural/environmental. Places need to be understood by the paths that lead in and out”. Die uiteindelijke gebrek aan paaie wat toegang tot die dorp bied, bring mee dat die statiese Lomark verder gemarginaliseer word tot ’n “meurende nest waarin we tot elkaar waren veroordeeld tussen de rivier enerzijds en de [toekomstige] geluidsmuur anderzijds” (176). Dit is hoogs ironies dat die asfaltbedryf, “de kurk waarop Lomark drijft” (22), meebring dat Lomark uitgesluit word van die netwerk van verhoudinge wat tussen verskillende plekke bestaan.

“Marginal places, those towns and regions which have been ‘left behind’ in the modern race for progress, evoke both nostalgia and fascination” (Shields, 1991:3). Die nostalgie en fassinatie waarna Shields hier verwys, het waarskynlik betrekking op die ingesteldheid van buitestaanders tot die betrokke ruimte. Vir die inwoners van Lomark het die vereensaming van hul dorp ander implikasies. Wieringa (Anoniem, 2009) meen die slotsin “‘Wij zijn hier nog’ gaat zwanger van doem, want de desillusie is totaal” en beskryf ook by geleentheid dieselfde sin as die allereensaamste sin in die roman (Wieringa, 2009a). Terselfdertyd spreek die slotsin egter van die onbepaalde voortbestaan van die Lomark-gemeenskap. Lefebvre (1991: 86) stel dit duidelik: “No space disappears in the course of growth and development: the worldwide does not abolish the local”.

Die afsondering waarin Lomark voortbestaan, is egter nie bloot ’n fisiese aangeleentheid nie, maar word ook weerspieël in die sosiale en kulturele eienskappe wat aan die dorp toegeskryf word: “As opposed to being merely a topographic margin, the development of cultural marginality occurs only through a complex process of social activity and cultural work” (Shields, 1991:4).

3.3. Lomark as sosiale ruimte

Naas die gelokaliseerdheid van ruimte en die materiële, visuele vorm wat dit aanneem, staan ruimtes ook in verhouding tot die mensdom – en meer spesifiek die mens se vermoë om betekenis aan die ruimtes toe te ken. Shields (1991:30) se omskrywing van *ruimte* dui op die interafhanklikheid van die fisiese en die sosiale wat ook by Lefebvre se benadering tot ruimte sentraal staan: “‘a space’ denotes a limited area: a site, zone or place characterised by specific social activities with a culturally given identity (name) and image”. Ruimte ontstaan deur ’n proses van betekenisgewing, in hierdie geval deur veral Fransje. Dit word egter ook gekonstrueer deur die aktiwiteite en handeling van mense, en is daarom nooit ‘afgehandel’ nie, “but are constantly being performed” (Cresswell, 2004:37). Die aard en ontwikkeling van spesifieke ruimtes is vir Lefebvre (1991:73) tegelykertyd gemik op die toekoms én gewortel in die voorafgaande: “Itself the outcome of past actions, social space is what permits fresh actions to occur, while suggesting others and prohibiting yet others”. Kontinuïteit speel dus ’n belangrike rol in die sosiale konstruksie van ruimte, want “in space, what came earlier continues to underpin what follows” (Lefebvre, 1991: 229). In Lomark se kleindorpse milieu bring sosio-historiese kontinuïteit egter mee dat die dorp ervaar word as “een ingeslapen dorp waar ieders leven voorspelbaar is” (Grootaarts, 2007:4).

Selfs in ’n “ingeslapen dorp” gaan sosiale ruimte egter nie oor die statiese nie, maar het dit te make met verhoudings: “Social space contains a great diversity of objects, both natural and social, including the networks and pathways which facilitate the exchange of material things and information.” (Lefebvre, 1991:77). Alhoewel Lomark, soos reeds vasgestel, as beduidend gesegregeerd voorgestel word in verhouding tot ander ruimtes, is daar binne die gemeenskap self wel sprake van netwerke wat gebou is op ’n gedeelde geskiedenis en verwysingsraamwerk wat die Lomarkers aan mekaar bind. Fransje beskryf dit as “onzichtbare lijnen die ons scheiden of verbinden, waar een buitenstaander geen weet van heeft, hoe lang hij ook hier woont” (141).

Die openingsin van die roman gee reeds blyke hiervan: “Het is een warm voorjaar, in de klas bidden ze voor me omdat ik al meer dan tweehonderd dagen van de wereld ben” (9). Dit gaan klaarblyklik hier om ’n kleinerige,¹⁹ behoudende en gelowige gemeenskap waarin almal genoeg van mekaar weet om bewus te wees van Fransje se tragiese ongeluk - Jeroen de Valk (2005) ervaar Lomark as “een wat benauwde dorpsgemeenschap [...] waar iedereen elkaar kent”. Die onderlinge verhoudings tussen die Lomarkers word deur Fransje gepresenteer as ’n kleinburgerlike bemoeienis met mekaar se lief en leed wat dikwels in die vorm van skinderstories uiting kry. Fransje verwys byvoorbeeld na die dorp se “vast web waarlangs geruchten zich verspreiden” (16). Dit is veral die vroulike inwoners wat volgens Fransje aktief aan hierdie onderlinge netwerk meewerk. Hierdie voorstelling verklap uiteraard iets van Wieringa se ingesteldheid. Sou hy doelbewus van geslagstereotipes gebruik maak om iets van die voorspelbaarheid en die bekrompenheid van die gemeenskap te suggereer?

Ze vertelt me dingen die ze weer heeft gehoord van andere vrouwen. Meestal over rampen. Ze houdt van rampen als koekjes bij de koffie. Ik luister naar ongelukken, ziektes en faillissementen. [...] En hoewel ze compassie belijden met de pechvogel zijn ze hondsblj dat het een deur verderop is gebeurd, want de hoeveelheid leed in de wereld wordt in ongelijke brokken verdeeld en hoe groter het brok van de burens hoe kleiner dat van jou zal zijn (112).

Shields (1991:14) verwys na “people’s existential participation in their environment” en gee hiermee blyke van die verhouding tussen ruimte en identiteit. Omdat ruimte by uitstek ’n sosiale konstruksie is, kan ’n ondersoek na die wisselwerking tussen ruimte en identiteit nie beperk word tot kwessies van persoonlike identiteit nie, maar moet aandag ook gewy word aan die konstruksie van ’n kollektiewe identiteit wat in ’n bepaalde ruimte plaasvind.

In sy essay “People, places and stories” ondersoek Jeffrey Bridger (2002) die belang van narratiewe in die konstruksie van gemeenskapsidentiteite. Een van die elemente wat hy

¹⁹ Lomark word inderdaad as ’n klein gemeenskap uitgebeeld. In die Engelse vertaling van die roman, *Joe Speedboat* (2009), vertaal Sam Garrett deurlopend die woord “dorp” met “village”.

uitlig, is die skep van 'n sogenaamde “heritage narrative”: 'n selektiewe representasie van die gemeenskap se verlede wat in die hede as basis dien vir die konstruksie van 'n koherente kollektiewe identiteit. Dit gee rekening van die gemeenskap se oorsprong, ontwikkeling en die karakter van gemeenskapslede uit die verlede en die hede. Hierin beklee die binêre opposisie tussen binne en buite, wat in Lomark se geval so pertinent is, 'n prominente posisie: “Through the construction of heritage narratives, communities set themselves apart from other places” (Bridger, 2002:31).

Die haan, Lomark se dorpswapen, funksioneer as mnemoniese meganisme wat die dorp se erfenis-narratief betref. As simbool verteenwoordig die haan 'n belangrike oomblik in die dorp se geskiedenis, naamlik die verdediging van die dorpsgrense teen “een bende noormannen” (16). Die dorpswapen beklemtoon die kontras wat in Lomark tussen binne en buite gehandhaaf word en het 'n samebindende uitwerking op diegene wat binne Lomark leef. Fransje se kritiese ingesteldheid tot “dat gehate beest dat je overal tegenkwam” is klaarblyklik 'n uitsondering. Die oorgrote meerderheid van die gemeenskapslede werk aktief mee aan die representasie van hul gedeelde erfenis: “De haan werd tijdens carnavalsoptochten rondgereden op een wagen, kukelde naar je vanaf decoratieve dakpannen naast tientallen voordeuren en incarneerde als hoantie bij de banketbakker [...] Op dressoirs, schoorsteenmantels en vensterbanken zag je glazen hanen, keramische hanen en gebrandschilderde hanen, aan de muren hingen hanen in olieverf. Onze creativiteit is grenzeloos wanneer het om de haan gaat” (17).

'n Erfenis-narratief bring mee dat inwoners van 'n bepaalde gebied bereid is om die veelstemmigheid van individuele ervarings aan te pas om tuis te hoort by en te kan identifiseer met 'n groter sosiale groep. Charland (in Bridger, 2002:32) meen in hierdie verband: “In telling the story of a people, a people comes to be. It is within the formal structure of a narrative history that it is possible to conceive of a set of individuals as if they were but one”. So 'n kollektiewe sosiale identiteit is gebaseer op 'n gemeenskaplike verwysingsraamwerk en waardesisteem. Van die ouer lede van die Lomark-gemeenskap, die sogenaamde “Alles-Wordt-Minder-Mannen”, verwoord Lomark se

gemeenskapswaardes as volg: “Godsvertrouwen, Liefde voor Volk en Vaderland en Liefde voor de Arbeid” (142).

Die gemeenskapsidentiteit verleen ook aan die ruimte ’n sogenaamde “‘feel’ of a place” wat aldus Tuan (1977:183) tot stand kom deur “experiences, mostly fleeting and undramatic, repeated day after day and over the span of years”. Ley (in Shields, 1991:16) se nosie van ’n *plekpersoonlikheid* (*personality of place*), wat spruit uit die koherensie van volgehoue en intersubjektiewe ervarings in ’n spesifieke ruimte, sluit hierby aan: “[A]ny habitually interacting group of people convey a character to the place they occupy which is immediately apparent to an outsider, though unquestioned and taken-for-granted by the habitués”. Tydens sy loopbaan as briketvervaardiger gaan Fransje in die dorp rond om die ou koerante van sy mede-inwoners in te samel. Hierdeur verkry hy toegang tot die persoonlike ruimtes van die gemeenskapslede en gebruik die waarnemings daarvan om Lomark se plekpersoonlikheid humoristies te beskryf: “Hier in Lomark luisteren we naar een transistorradiootje op de keukentafel, de radiobode ernaast, daarop sleutels en een acceptgiro voor de caritas. In de woonkamer familiefoto’s op de schouw (katholieke families, dus altijd van ver genomen omdat anders niet iedereen erop past) en het eeuwige groen in de vensterbank” (141).

Die beeld wat Fransje hier skets, getuig van eenvormigheid en gewoonte. In hierdie kleinburgerlike omgewing baat inwoners by liefdadigheidsprojekte, luister na dieselfde radiostasie en deel nie net ’n Katolieke agtergrond nie, maar ook dieselfde smaak in binnenshuise versiering. Die gebruik van die woord “eeuwige” in Fransje se beskrywing is hier belangrik omdat dit die verlede én die toekoms betrek. Shields (1991:14) meen in hierdie verband: “Images of particular environments or places serves both referential functions (as memory aids, or frameworks for reconstructing events) and *anticipatory* functions” (oorspronklike beklemtoning). Die implikasie hiervan is dat Lomark as sosiale ruimte, deels weens die afgesonderde aard van die dorpie, die *status quo* soos geteken deur Fransje in die toekoms sal handhaaf.

Die *status quo* in Lomark behels onder andere dat nuwelinge in die gemeenskap tot 'n mate uitgesluit word van die sosiale netwerke in die dorp. Lefebvre (1991:99) poneer dat 'n stelsel van uitsluiting noodwendig werkzaam is in 'n sosiale ruimte: “Any determinate and hence demarcated space necessarily embraces some things and excludes others”. 'n Ondersoek na die lot van die drie nuwelinge wat deur die loop van die roman in die dorp aankom, werp verdere lig op die verwikkeldheid van Lomark as sosiale ruimte.

3.3.1. Die lot van die nuwe aankomelinge in Lomark

In 'n resente onderhoud sê Wieringa (Anoniem, 2009) die volgende: “het komt me voor dat een gemeenschap pas iets over zichzelf leert als ze met een exoot geconfronteerd wordt”. Deur die loop van *Joe Speedboot* word die Lomark-gemeenskap met meerdere eksote gekonfronteer. Die veelseggende gevolge van die aankoms van die Ratzinger-gesin, die Eilander-gesin en Mahfouz Hussein in die klein dorpie geniet ruim aandag in die roman. Joe Speedboot, sy suster India en sy moeder Regina Ratzinger, land aan die begin van die roman in Lomark aan en Regina se romantiese verhouding tydens 'n vakansie in Egipte bring mee dat sy haar minnaar en latere eggenoot, Mahfouz Hussein, ook na Lomark bring. Julius en Kathleen Eilander, tesame met hul dogter Picoen Jane (PJ), vestig hulself ook deur die loop van die roman in die dorp. 'n Ondersoek na die assimilering (al dan nie) van dié nuwelinge wat as meer sentrale karakters in die roman optree, Joe Speedboot, Mahfouz Hussein en PJ Eilander, kan gesien word as tekenend van die aard van Lomark as sosiale ruimte. Dit word duidelik dat vernuwing en andersoortigheid gewantrou word in 'n geslote tipe ruimte soos dié.

3.3.1.1 Joe Speedboot

Wanneer Joe se vader beheer verloor oor hul voertuig beland die Ratzinger-gesin en hul stasiewa binne die Maandag-familiewoning en dring sodoende die rustige Lomark op 'n gewelddadige manier binne. Fransje, net soos die meeste ander inwoners van die dorp, is absoluut gefassineer deur Joe. Joe tree in die teks as katalisator op en inspireer sy

vriendegroep, wat mettertyd uit Fransje, Christof Maandag en Engel Eleveld bestaan, om hul passiwiteit te laat vaar ten gunste van 'n meer daadwerklike benadering tot die lewe. Joe word, soos in Hoofstuk 5 verder ondersoek word, by uitstek uitgebeeld as 'n verteenwoordiger van beweging en vooruitgang waarna die jonger garde in Lomark smag. Joe en sy familie word deur Fransje beskou as “de voorbodes van vernieuwing” (210) en daarom is die vraag na Joe se assimilering in Lomark veelseggend. Kan die innoverende Joe sy bestemming vind in 'n ruimte wat juis deur afgeslotenheid en voorspelbaarheid gekenmerk word?

Tydens sy skoolloopbaan in Lomark vind Joe wel 'n tuiste in die dorp. Deur sy gebruik van die plattelandse milieu as platform vir allerlei truuks en poetse bly hy egter 'n perifere figuur aan wie die dorpenaars nie vat kan kry nie. Gedurende sy skoolloopbaan plant Joe geredelik selfgemaakte bomme in die dorp, probeer die radio-uitsendinge van “de Evangelische Gemeente” vervang met swaar *rock*-musiek en ontwerp 'n lugwaardige vliegtuig waarmee hy en sy vriende vir Kathleen Eilander, volgens gerugte 'n nudis, vanuit die lug kan bespied. Joe skud meermale die dorp wakker, soms ook letterlik: “[H]eel Lomark rechte op in bed. [...] Honden blaffen, in sommige huizen gaan de lichten aan, mensen verzamelen zich in groepjes op straat. Joe's naam is op ieders lippen” (19).

Na die aflegging van hul eindeksamen vertrek Joe saam met Engel Eleveld na Enschede waar hulle aan die kunsakademie sou studeer. Hy voel egter ontgogel deur die kleinlike inhoud van die kursus en staak sy studies om terug te keer na Lomark om, net soos die ander seuns van die dorp, by Betlehem Asfalt te begin werk. Hierdie verwikkeling hou nou verband met Joe se assimilering in die dorp, maar soos Fransje uitwys, is Joe se naturalisering nie afgehandel nie: “Nu ook de familie Ratzinger een zoon had afgestaan aan de asfaltfabriek, was hun inburgering geslaagd zou je kunnen zeggen, maar zo gemakkelijk geeft Lomark zich niet gewonnen. Hier duurt zoiets generaties. En dan nog” (169). Lomark word dus nie net voorgestel as 'n fisies afgesonderde gemeenskap nie, maar ook op sosiale vlak kom insluiting en aanvaarding nie maklik nie. Die inwoners is geslote teenoor mense van buite.

Mettertyd raak die dinamiese Joe vervreem deur die sosiale ondeurdringbaarheid van Lomark. Hy meen immers “Stilstand is achteruitgang [...] Hopeloos dat dorp, echt hopeloos” (209). Joe verlaat Lomark aanvanklik slegs voorlopig om aan die Parys-Dakar te gaan deelneem. Wanneer hy egter ná hierdie avontuur terugkeer na Lomark, bly hy nie lank nie: “’s nachts heeft hij zijn rugzak ingepakt en een briefje op tafel gelegd dat hij nog zou bellen, en dat is alles wat we erover weten” (311). Joe verdwyn uiteindelik byna spoorloos uit Lomark, die “hopeloos” dorp, wat nie vir hom ’n tuiste kon word nie. Dit is duidelik dat Joe ’n kritiese buitestaandersperspektief op die statiese aard van die dorp handhaaf. Deur die beklemtoning van sy buitestaanderskap bewaarheid Joe in werklikheid die dominante benadering tot “imports” in Lomark, die sogenaamde “Blut-und-Bodenmentaliteit” wat behels dat “nieuwkomers altijd buitenstaander zouden blijven, gewantrouwd en in stilte bespot” (210).

3.3.1.2. Mahfouz Hussein

Die wyse waarop Mahfouz Hussein, oftewel Papa Afrika, in Lomark verwelkom word, is veral noemenswaardig vanweë die groot sosio-kulturele verskille tussen hom en die res van die Lomarkers. Mahfouz is afkomstig van Nuweiba, ’n klein dorpie in Egipte, maar verlaat sy tuisland ten gunste van ’n verblyf in Lomark weens sy liefdesverhouding met Regina Ratzinger. Met sy aankoms in Lomark “stak hij als eerste zijn neus in de lucht, als een dier” (76) en lê hiermee die grondslag vir die Lomarkers se belewenis van hom as ’n vreemde verskynsel wat nie deel uitmaak van hulle geledere nie.

Mahfouz word volgens Fransje vanuit die staanspoor in Lomark gemarginaliseer as “een bezienswaardigheid” (98). Sy fisiese voorkoms gee onder meer aanleiding daartoe dat hy vir die ander Lomarkers soos ’n karikatuur voorkom: “Omdat hij de gewoonte had zijn snor te lotioneren en nu door Regina werd gekleed als een tropische dandy, was hij in Lomark een wat typisch anachronisme dat verdwaald leek in een verkeerd werelddeel” (86). Mahfouz se segregasie van die res van die dorpenaars het egter met meer as blote fisiese verskille te make. Sosio-kulturele oorwegings soos die feit dat sy moedertaal

Arabies is en hy die Islamitiese geloof navolg, hou direk verband met Mahfouz se buitestaanderskap in die dorp.

Die voorstelling van die dinamiek tussen Mahfouz en die Lomarkers is egter nie eendimensioneel nie. Op die oog af lyk dit asof Mahfouz wel Lomark sy tuiste sou kon maak: “hij was op zijn gemak in Lomark, wandelde veel door het dorp en groette ons beleefd” (86). Die hoflikheid is ook wedyersyds. Dit is duidelik uit die teks dat Mahfouz se marginalisering nie gegrond is op onverdraagsaamheid of afguns nie, maar grootliks te wyte is aan die eng verwysingsraamwerk wat in Lomark heers. Fransje suggereer dié sosiale bekrompenheid as volg: “Mahfouz Husseini zou de eerste geregistreerde neger van Lomark worden. Eigenlijk was hij geen neger maar een Nubiër, maar wat wisten wij daar nou van. Wit is wit en zwart is zwart. Wij maken geen onderscheid hier” (76-77).

Die Lomarkers kyk daarom “stil van onbegrip [...] naar het verschijnsel Papa Afrika” (145). Hul onkunde grens dikwels aan onbedagsaamheid. So bring Regina byvoorbeeld nie die feit dat Mahfouz “afkomstig was uit een deel van de wereld waar intimiteiten tussen mannen en vrouwen ongewenst waren in het openbaar” in berekening wanneer sy hom “een echte filmkus, vol overgave en met gesloten ogen” in die publiek gee nie (152). By geleentheid mislei Regina ook Mahfouz om varkvleis te eet, iets wat indruis teen die beginsels van sy geloofsoortuiging, en meld dan triomfantelik: “Je hebt gisteravond *varkensvlees* gegeten. Geen lam, várken. Zie je dat je er geen bulten van krijgt! Of straf van Allah!” (168). Mahfouz verlaat uiteindelik Lomark op die boot wat hy vir Regina gebou het as simbool van hul liefde. Die suggestie is dat hy die onwaarskynlike tog al die pad terug na sy tuisdorp wel voltooi.

Hierdie verwikkeling hou verband met die sosiale kommentaar wat Wieringa (in Versteete, 2006) met *Joe Speedboot* wou lewer:

Ik wil ingaan tegen burgerlijkheid en de stank van stilstand, en zelfs tegen een regering zoals die hier in Nederland. De moeraswalm komt ervan af. De grenzen zijn gesloten, Nederland wordt gemeden als de pest. Bij alle asielzoekers in de

hele wereld staat Nederland bekend als een onneembaar fort waar je niets te zoeken hebt. Dat is de stank die we tegenwoordig verspreiden. Niet toevallig maakt Papa Afrika in *Joe Speedboot* eigenhandig een zeilboot, waarmee hij terug naar Egypte vaart. Vreemdelingen verlaten dit land als vlooiën een lijk.

Dit wil voorkom asof Wieringa dus deur die konstruksie van ruimte in *Joe Speedboot* kritiek wou uitspreek teen die segregasie tussen die sogenaamde ‘autochtone en allochtone’ in Nederland. Die opposisie tussen inheemse Nederlanders en migrante wat veral sedert die negentigerjare ’n belangrike sosiale vraagstuk in Nederland geword het,²⁰ word in Wieringa se uitbeelding van Lomark in die kleine weerspieël. Die implikasie hiervan is dat nuwe aankomelinge in Lomark, net soos in Nederland, dit problematies sal vind om te assimileer. Juis daarom verlaat Mahfouz uiteindelik Lomark om terug te keer na sy geboorteland. Jongstra (2005) meen in aansluiting hierby: “Je zou 'Joe Speedboot' een immigrantenroman kunnen noemen, want dat is het ook”.

3.3.1.3. PJ Eilander

PJ Eilander se assimilering in Lomark staan in teenstelling met dié van Mahfouz en Joe wat deur die loop van die roman die dorp verlaat. Wanneer die beeldskone PJ in Lomark aanland, maak Fransje die volgende uitspraak: “We horen dat ze uit Durban komt. Die naam wordt even toverachtig als Ninevé of Isfahaan. Boven Durban is de lucht knisperig en het zout op je huid smaakt er naar salmiak. Ik denk aan PJ die door Durban loopt, in mijn dagboek fluit de kaketoë en masturbeert het aapje. Het is beslist een andere hemel daar, PJ’s ogen spiegelen verdere horizonnen dan de onze en geheimen dat wêrkelyk iets te betekenen hebben, niet de benepen verzwijgingen waar wij ons mee vervelen” (51). Die binêre opposisie tussen Lomark en die eksterne wêreld blyk weer eens uit hierdie beskrywing. Weens ’n gebrek aan blootstelling verromantiseer Fransje Durban as ’n veraf, betowerende en eksotiese bestemming, terwyl hy Lomark in verband bring met

²⁰

In sy opspraakwekkende artikel “Het multiculturele drama” wat in 2000 in *NRC Handelsblad* verskyn het, werp Paul Scheffer lig op die aanpassingsprobleme wat migrante in Nederland ondervind. Scheffer bereik hier die volgende konklusie: “Het multiculturele drama zich voltrekt is [...] de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede.

kleinsieligheid en beklemmendheid. Fransje se hunkering na vernuwing, “naar iets dat licht gaf” (107), weerklink wanneer hy meld: “PJ is geboren uit een fusie van licht” (51). Fransje vestig sy hoop op verandering gedeeltelik op die aankoms van PJ, “de derde exoot bij ons op school” (50).

PJ pas gemaklik by die lewe in Lomark aan. Haar Afrikaanse moedertaal word mettertyd “weggesleten tot een flauw accent” (132), sy voltooi haar hoërskoolopleiding met bogemiddelde punte en vertrek vervolgens na Amsterdam om Lettere te studeer. Sy keer egter vroegtydig terug na Lomark weens ’n traumatiese ervaring met ’n gewelddadige minnaar en verlaat Lomark nie weer om haar tersiêre studies te voltooi nie. Nadat sy swanger geraak het met Christof Maandag se kind, trou sy ook uiteindelik met hom, want “Christof had één belangrijk voordeel te bieden boven haar andere minnaars: orde en zekerheid, door de eeuwen heen de enige eis die de burgerij aan haar autoriteiten stelt” (312). As deel van die “Maandag-clan” bied Christof inderdaad aan PJ sekuriteit, maar ook ’n mate van voorspelbaarheid, omdat sy loopbaan en toekoms “door zijn geboorte voor hem is beslist” (135). PJ en haar nuwe gesin is aan die einde van die roman in Lomark gevestig en het die hegemoniese leefstyl van die gemeenskap geassimileer.

“Fransje wil ontsnappen aan de kleingeestigheid van zijn dorp en heeft er behoefte aan dat het nieuwe bloed ook nieuwe waarden en maten gaat uitzetten voor zijn gemeenschap”, meen Wieringa in ’n onderhoud (Versteete, 2006). ’n Ondersoek na die lot van drie nuwe aankomelinge in Lomark dui egter aan dat Fransje se behoefte aan vernuwing nie deur die aankoms van buitestaanders bevredig kan word nie. Die fisiese afgeslotenheid van Lomark word ook weerspieël in die sosiale aard van die ruimte. “Dat isolement brengt een wat aparte leefcultuur voort” – ’n leefkultuur wat nie innoverende of afwykende invloede akkommodeer nie (Borré, 2005). Buitestaanders bly buitestaanders en word vervreem deur die sosiale ruimte. Alternatiewelik word die nuweling genoop om aan te pas by die heersende sosiale omstandighede in die dorp.

Combrinck en andere (2008:35) voer aan: “Die identiteit en ruimte van die gemeenskap as geheel, en ook van die individue wat deel vorm daarvan, word beduidend bepaal deur die grense binne die gemeenskap”. Wat duidelik blyk uit die ruimtebeelding in *Joe Speedboot* is dat Wieringa sekere grense binne die Lomark-gemeenskap uitlig wat as uitsluitingsmeganisme figureer. ’n Voorbeeld hiervan is die grense tussen die verskillende klasse in die samelewing. Die magtige en welvarende Maandag-familie word voorgestel as lede van ’n ander sosiale klas as byvoorbeeld die Hermans-familie. Die grens tussen die inboorlinge van Lomark en die nuwe aankomlinge in die dorp is veral relevant in hierdie verband. Dit herinner sterk aan Fransje se verwysing na die “onzichtbare lijnen die ons scheiden of verbinden, waar een buitenstaander geen weet van heeft, hoe lang hij ook hier woont” (141). Die afgeslotenheid wat Lomark as fisiese ruimte kenmerk, word herhaal in die aard van Lomark as sosiale ruimte. Cresswell (2004:35) beklemtoon in hierdie verband ’n besonder relevante punt: “Places also have less concrete structures. Laws and rules pervade place”.

3.4. Lomark as mentale ruimte

Soos wat Lefebvre (1991:139) tereg daarop wys, is ’n gemeenskap nie slegs ’n sosiale ruimte nie; dit het ook ’n definitiewe uitwerking op individuele vlak: “A society is a space and an architecture of concepts, forms and laws whose abstract truth is imposed on the reality of the senses, of bodies, of wishes and desires”. Weens die subjektiewe aard daarvan sluit Lefebvre die persoonlike belewenis van ruimtes uit by sy omskrywing van werklike ruimte (*real space*) en klassifiseer hy dit eerder onder sogenaamde *mental space*: ’n subjektiewe persepsie “which thought eventually identifies with real space” (Lefebvre, 1991:112). Hier is dus sprake van persepsie wat as bemiddelaar tussen werklike ruimte en mentale ruimte optree. Casey (1996:17) beskou persepsie as “the crux in matters of place”: “There is no knowing or sensing a place except by being in that place, and to be in a place is to be in a position to perceive it” (Casey, 1996: 18). In die geval van *Joe Speedboot* is persepsie ’n besonder belangrike ondersoekpunt, omdat die

ruimtebeelding in die roman uitsluitlik 'n vertellersaangeleentheid is. Fransje se fokalisasie funksioneer as die filter wat die plekbeleving van Lomark kleur. Alhoewel daar heelwat omtrent die beleving van plek af te lei is uit die wyse waarop waarneming *in* en *van* daardie plek geskied, staan die persoonlike element van die plek-waarneming sentraal, want “as place is sensed, senses are placed; as places make sense, senses make place” (Feld in Casey, 1996:19). Soos wat Lefebvre (1991: 113) ook uitwys, is persepsie 'n hoogs subjektiewe aangeleentheid: “Perception naturally depends on the ‘subject’”.

Wieringa (in Versteete, 2006) beskryf Fransje se vertelperspektief as “dat van een vlieg op de muur”. Hy voeg egter by: “Maar zuivere observaties en beschrijvingen bestaan niet”. Dat Fransje nie kan aanspraak maak op objektiwiteit nie, blyk duidelik uit sy narratief. In *Imagined Country: society, culture and environment* (1991) wy John R. Short kritiese aandag aan die hedendaagse voorstellings van landelike omgewings en onderskei in hierdie verband tussen die pastorale en die anti-pastorale. Met inagneming van hierdie onderskeid blyk dit dat Fransje se persepsie van Lomark – wat grotendeels 'n landelike omgewing is – huiwer tussen die pastorale en die anti-pastorale. Short (1991:34) maak melding van hedendaagse, pastorale versugtinge wat die plattelandse lewe as gesond, eenvoudig en deugsam voorstel: “The countryside as contemporary myth is pictured as a less-hurried lifestyle where people follow the seasons rather than the stock market, where they have more time for one another and exist in a more organic community where people have a place and an authentic role”. Sommige van Fransje se beskrywings van Lomark sluit aan by hierdie benadering. Sy beskrywings van die natuurlike omgewing dui veral op die heilsaamheid van die landelike ruimte. Wanneer Fransje byvoorbeeld in die mielievelde sukkel om homself voort te dryf met sy rolstoel, ervaar hy dat sy omgewing hom aanspoor: “De maïs strekt zijn vingers naar me uit om me aan te moedigen. Fransje die de wateren scheidt om aan zijn vijanden te ontkomen – de zee van groen sluit zich achter hem...*ga Fransje ga!* Maïsvingers duwen hem vooruit – *je bent er bijna!*” (35).

Wat wel in Fransje se narratief ontbreek, is die verromantisering van die platteland waarna Shields (1991:34) verwys, aangesien daar ook elemente van die anti-pastorale in sy perspektief te bespeur is. As teenpool tot 'n verheerlikende benadering tot landelike gemeenskappe behels die anti-pastorale 'n negatiewe perspektief op die platteland. Hiervan is daar ook sprake in Fransje se ruimtebeelding. Tucker (2009) ervaar Lomark byvoorbeeld as 'n "isolated, inbred Dutch village" en meen "Lomark is not an attractive location". Die leser se persepsie van Lomark word gevorm en gerig deur Fransje se persepsie van Lomark, wat op sy beurt tendense van die anti-pastorale openbaar: "rural life is shown to be hemmed in by deference to authority and tradition, a suffocating network of ritual obligations. Rural life, from this perspective, is a restraint on individual growth and a block on social development" (Short, 1991:31).

Fransje is deur die loop van die roman gekonstrueer as intens bewus van die gebrek aan vooruitgang en ontwikkeling in die dorp. Wanneer Fransje byvoorbeeld na Lomark verwys as "het dodenrijk" (145) gee hy iets te kenne van die gevoelswêreld wat Lomark vir hom verteenwoordig. Hy ervaar Lomark as 'n stagnerende, vervelende ruimte waartoe hy deur sy fisiese onbeweeglikheid veroordeel is. Met verwysing na die aflegging van hul eindeksamen meld Fransje: "Wij verlangen gezamenlijk naar *daarna*. Maar wanneer we dit achter de rug hebben, zullen zij het beloofde land betreden, ik blijf. Dat weet ik heel goed" (130 – oorspronklike beklemtoning). Aangesien die skoolverlaters se paaie na skool in verskillende rigtings loop, is Fransje se verwysing na die "beloofde land" hier nie gemik op 'n spesifieke plek as alternatief tot Lomark nie, maar op 'n algehele verheerliking van enige plek wat nie Lomark is nie.

Die gevoelens wat Fransje jeens Lomark koester, word egter nie slegs gemotiveer as die gevolg van die ongeluk wat hom verlam en spasies agtergelaat het nie. Reeds van voor sy ongeluk af betrag Fransje die dorp van 'n kritiese afstand (105-108) "door zich niet de status van een bevoorrechte *insider* toe te eigenen, noch ten prooi te vallen aan het verraderlijke verlange naar het neutrale perspectief van de *outsider*" (De Medeiros, 2003:121). Die element van afstand, "a disjunction between experience and rendition" is

volgens Short (1991:36) 'n kenmerk wat die pastorale en anti-pastorale deel. Hierdie kenmerk herinner sterk aan die buitestaandersposisie wat Fransje ten opsigte van Lomark beklee. Die leser word verder van meet af aan bewus gemaak van die tyd wat verloop het terwyl Fransje in 'n koma was en sodoende "buite" die samelewing gestaan het. Sy status as buitestaander lei tot kritiese waarnemings waarin sy innerlike belewing van die ruimte met 'n sterk singtuiglike bewustheid gekombineer word.

Alhoewel Fransje homself as karakter distansieer van die kleingeestigheid gekoppel met die sosiale ruimte, maak hy "[t]egelijk deel uit van een omgeving van bouwers en slopers, stoicijnse mannen die zich niets gelegen laten liggen aan het oordeel van een ander. Ze bestaan per dag, het overspannen zelfbewustzijn van het randstedelijk publiek is ze vreemd. [...] van dat voortdurende zichzelf in twijfel trekken hebben ze geen last" (Somers, 2005). In teenstelling met die ander Lomarkers, is Fransje deur die loop van die roman wel besig met 'n voortdurende selfdefiniëringsproses wat in meer besonderhede in Hoofstuk 4 bespreek sal word. Hierdeur kom die interaksie tussen ruimte en identiteit ter sprake. Bondi en andere (2005:7) voer aan: "[W]hat appears to be outside impacts profoundly on our emotional interiors, getting through (across our boundaries) to us". Kort (2004:165) poneer ook: "Social spaces must be understood as particular material or physical locations. But social spaces are also projections of hope and desire, and they have an effect on human spirit. Social spaces have not only their own force but also their own real or possible significance for human potential". 'n Ondersoek na die interaksie tussen ruimte en identiteit vloei dus hieruit voort en sal in die volgende hoofstuk aandag geniet. Dit sluit aan by die ondersoek na mentale ruimte in *Joe Speedboot*, omdat dit lig werp op Fransje se veranderende perspektief op Lomark.

In hierdie hoofstuk is aan die hand van onder andere Lefebvre se teoretisering aangetoon dat Wieringa in sy strategiese fokus op Lomark as betekenisdraende ruimte die dorp uitbeeld as 'n parogiale ruimte. Alhoewel Lefebvre se begrippe eintlik te doen het met letterlike, fisiese ruimtes, is dit in hierdie hoofstuk toegepas op die fiktiewe fisiese ruimte wat Wieringa in die roman gekonstrueer het. Lomark bly uiteraard 'n abstraksie, maar die

werklikheidsillusie wat in die proses geskep word, dra daartoe by dat die leser dit as 'n letterlike ruimte ervaar, soos gesien deur Fransje se oë. Dit strek tot Wieringa se eer dat hy dit so goed doen dat dit herkenbaar word vir lesers en hulle dit met fisiese plekke wil verbind.

Aan die ander kant word die afgeslotenheid so sterk benadruk dat dit bykans oordrewe kan voorkom. Die afgeslotenheid wat die dorp se fisiese uitleg kenmerk, en wat deur die konstruksie van die E 981 konkreet vergestalt word, word boonop weerspieël in die uitbeelding van die sosiale dinamika in dié kleindorpse gemeenskap. 'n Ondersoek na die lot van die nuwelinge wat in Lomark aankom, werp lig op die feit dat *Joe Speedboot* weens die ruimtebeelding in die roman deur sommige lesers selfs as onder meer immigranteliteratuur beskryf word (sien byvoorbeeld Jongstra, 2005). Die vooropstelling van die afgesonderdheid van die sosiale ruimte word egter daardeur gemotiveer dat die fokalisator Fransje so sterk beperk is. Dit is dus veral via sy perspektief op sake dat die ruimte gekonstrueer word. Fransje se ervaring van Lomark, soos geskets deur die outeur, dui daarop dat Lomark as ruimte impakteer op die identiteitskonstruksieproses van die sentrale karakters in die roman. Die wisselwerking tussen ruimte en identiteit word voorts in Hoofstuk 4 ondersoek.

4. Die wisselwerking tussen ruimte en identiteit in *Joe Speedboot*

Human experience of identity has two elements; a sense of belonging and a sense of being separate.
- Salvador Minuchin

In sy studie van die toenemende prominensie wat plek en ruimte in die hedendaagse letterkunde geniet, merk Kort (2004:18) op: “Social and natural contexts are recognized as forces, and environment has consequences for human needs and potential [...] places are not only prominent but exert influence on the characters and action”. In hierdie hoofstuk word ondersoek tot watter mate Lomark as ruimte, in ooreemstemming met Kort se stelling, ’n bepalende invloed uitoefen op die behoeftes en persoonlike potensiaal van Fransje as hooffiguur. Soos reeds aangetoon, handel ruimte oor meer as die materiële konstruksie van geboue, strate en pleine, dit wil sê die sigbare en tasbare gedeelte van habitasie. Binne hierdie sigbare en tasbare strukture van bewoning is die sosiale dimensie van ruimtelikheid ingebed; dus beïnvloed ruimtelikheid die wese van die bestaan. Shields (1991:14) verwys na “people’s existential participation in their environments” en verduidelik verder: “environments are participated in, being both an object of reason and a container of the thinking subject who does not so much ‘interact with the whole environment’ as participate in and depend on it”. Die individu se deelname aan sy of haar omgewing hou direk verband met die interaksie tussen ruimte en identiteit, want nie alleen word ruimte deur die prosesse van verbeelding, visie, herinnering en historisering geskep nie, maar ’n individu verkry ook daardeur sy identiteit as outonome subjek binne sy omgewing (Bruwer, 2003:28).

In hierdie afdeling word daar eerstens betoog dat ’n ondersoek na die dinamiek van die identiteitskonstruksie in *Joe Speedboot* belangrik is vir die analise van die teks, omdat identiteitskwessies op inhoudelike vlak nadruklik op die voorgrond gestel word. Daar word voorts aangevoer dat die onlosmaaklike verband tussen ruimte en identiteit deur die

loop van die roman beklemtoon word. Daar word uitgebeeld hoe Lomark as ruimte die karakters se selfkonsepte sterk beïnvloed – en hoe hulle gedurig smag na meer as wat die omgewing kan bied. Die hooffigure se soeke na betekenis is nie net ’n gevolg van die ruimte as sodanig nie, maar spruit voort uit die posisie wat hulle in die sosiaal geproduseerde ruimte bekleed. Die sentrale karakters in die roman bevind hulle weens hul adolessensie in ’n liminale posisie in die gemeenskap. Hulle verkeer chronologies in die intermediêre fase tussen kindwees en volwassenheid en moet as’t ware daardeur beweeg na ’n meer volwasse persoonlike identiteit binne die gemeenskap. Die belang van beweging kom hierdeur ter sprake. Hulle ervaring van die beklemmende en stilstaande aard van die dorpie lei in hierdie tussenfase daartoe dat die karakters beweging verhef tot eksistensiële noodsaak. Hierdie tema word in die volgende hoofstuk meer indringend ondersoek.

Dat identiteit in *Joe Speedboot* op tematiese vlak voorop staan, kan eerstens afgelei word uit die intense selfrefleksiwiteit wat Fransje as hooffiguur openbaar. Selfrefleksiwiteit behels “die neiging tot selfbesinning of selfrefleksie, heel dikwels ’n skynbaar obsessionele gemoeidheid met die self.” (Foster en Viljoen, 1997: xxvii).²¹ Fransje se selfrefleksiwiteit sentreer om sowel die fisiese as die psigologiese. Op fisiese vlak word Fransje weens sy liggaamlike gestremdheid uitgebeeld as selfbewus oor sy voorkoms en liggaamlikheid. Die opsomming wat Fransje aan die begin van die roman aan die leser bied, is nie gunstig nie: “Dit is de stand van zaken: ik, Fransje Hermans, één functionele arm met veertig kilo lam vlees eraan” (11). Deur die beklemtoning van sy eienaam en die uitsluitlike fokus op liggaamlikheid in hierdie beskrywing suggereer Wieringa dat Fransje sy gebrekkige fisiese toestand geïnternaliseer het as deel van sy selfkonsep. Fransje se gestremdheid word inderdaad nie slegs op fisiese vlak as ’n belemmering voorgehou nie. Dit lei ook daartoe dat hy allerlei vernederings moet verduur. So kan hy byvoorbeeld nie sonder ’n metgesel die toilet besoek nie (31), hy het nie beheer oor liggaamlike

²¹ Foster en Viljoen se studie fokus op die Afrikaanse poësie sedert 1960 en hul brei die betekenis van selfrefleksiwiteit dienooreenkomstig uit om ook metapoëtiese aspekte in te sluit: “Die woord ‘selfrefleksie’ sinspeel hier op die neiging van gedigte om te besin oor hulle eie aard sowel as om hulself te reflekteer soos in ’n spieël.” (1997:xxvii).

vloeistowwe soos kwyl nie (24) en hy meen ook dat sy liggaamsgebreke sy romantiese vooruitsigte met PJ belemmer: “In PJ’s bijzijn worden mijn gebreken verhevigd, werd ik nog eens zo klein en krom als ik al was. Daaruit was geen verlossing mogelijk” (177).

Die karakter wat in *Joe Speedboot* op die voorgrond gestel word, is ’n belemmerde figuur wat op verskeie gronde beperk is en hom ook deeglik daarvan bewus voel. Dit strook met Roessler en Bolton se uitvoerige studie oor psigososiale aanpassing by gestremdheid, wat daarop dui hoedat liggaamlike gestremdheid die betrokke persoon se selfkonsep direk beïnvloed: “[t]his is not simply because the disabled person’s self-esteem is impaired, but because one’s perception of self influences one’s perception of others’ views of oneself, thereby rendering social interaction more difficult” (1978:22). Sosiale skakeling en interpersoonlike verhoudings is inderdaad vir Fransje problematies en dit dra by tot die selfrefleksiwiteit wat hy openbaar. Hy verwoord ’n psigologiese stryd waar die klem val op die gevoel van behoort, al dan nie. Dit is ’n sprekende bewys van die dinamiese interaksie tussen ruimte en identiteit.

Naas die selfrefleksiwiteit van die hooffiguur, blyk die vooropstelling van identiteitskwessies in *Joe Speedboot* ook uit die beklemtoning van naamgewing en die veelvoudige gebruik van name in die roman. Hiervan is Joe Speedboot die mees sentrale voorbeeld. Hy besluit reeds op tienjarige ouderdom om sy doopnaam “als een klompvoet” af te lê om ’n pseudoniem aan te neem (25). Grootaarts (2007:4) meen dat die gebruik van pseudonieme in Wieringa se oeuvre aansluit by “het loskomen van de eigen identiteit die in feite door de omgeving wordt bepaald”: “Door zichzelf een andere naam aan te meten, worden zij als het ware acteurs die losser van de werkelijkheid en de heersende dogma’s staan. Door het veranderen van hun identiteit worden ook hun mogelijkheden en vrijheden opgerekt”. In hierdie verband meld Wieringa dat dit hom fassineer dat iemand “zijn oude zelf wil vergeten, en een nieuwe identiteit aanneemt” (De Valk 2005). Die moontlikheid om los van hul beklemmende omgewing ’n nuwe identiteit aan te neem, resoneer ook ten opsigte van die ander seuns in Lomark. Christof besluit byvoorbeeld, sonder noemenswaardige gevolge, dat hy voortaan “Johnny Maandag” sal

heet (28), terwyl Fransje deur die loop van die roman 'n aantal byname aan sy identiteit koppel. Hy noem homself byvoorbeeld “Frans de Arm” (37) en “De Ogen” (“de eenarmige bandiet met zijn bionische ogen” - 33). Joe word “Joe de Hun” en “Joe-Voor-Elk-Wat-Wils” (51) genoem en hy tattooëer ook “Joe” op sy linkervoorarm (104). Hierdie beklemtoning van naamgewing dui op die noue verband tussen eienaam en persoonlike identiteit en bevestig dat identiteit een van die belangrikste merkers in hierdie roman is.

By die bespreking van die verband tussen ruimte en identiteit is dit eerstens belangrik om die teoretiese basis van die begrip *identiteit* daar te stel. Persoonlike identiteit het te make met 'n individu se selfkonsep. Chris Barker (2005:167) meen dat die identiteitsvraag geformuleer kan word as ‘hoe sien ons onself en hoe sien ander ons?’ Hy sien identiteit as “a mode of thinking about ourselves” wat in die vorm van 'n proses manifesteer omdat dit onderhewig is aan verandering: “what we think we are changes from circumstance to circumstance in time and space” (Barker, 2005:167). Deur die invloed van tyd en ruimte ter sprake te bring, wys Barker daarop dat identiteitskonstruksie nie 'n bloot geïnternaliseerde en afgeslote proses is nie.

Identiteitskonstruksie word meermale beskou as 'n persoonlike aangeleentheid, maar Barker (2005:167) verruim dié perspektief: “Though self-identity may be conceived of as *our* project, it is a sociological truism that we are born into a world that pre-exists us. We learn to use a language that was in use before we arrived and we live our lives in the context of social relationships with others. In short, we are constituted as individuals in a social process using socially shared materials”. Die feit dat ruimte die subjek voorafgaan, word ook deur Malpas benadruk: “place is not founded *on* subjectivity,²² but is rather that

²² Subjektiwiteit en identiteit is volgens Barker (2005:165) byna onafskeidbaar. Hierdie studie is egter spesifiek gemoeid met die ondersoek van identiteitskwessies en nie vrae na subjektiwiteit nie. Barker (2005:165) doen die volgende onderskeid tussen dié twee begrippe aan die hand: “To ask about subjectivity is to pose the question: what is a person? To explore identity is to enquire: how do we see ourselves and how do others see us?” Die konsep identiteit het dus 'n meer begrensde betekenis as subjektiwiteit. Subjektiwiteit is die basiese en meer omvattende begrip wat

on which subjectivity is founded. Thus one does not first have a subject that apprehends certain features of the world in terms of the idea of place, instead, the structure of subjectivity is given in and through the structure of place” (1999: 35 - oorspronklike beklemtoning). In *Joe Speedboot* is Lomark as ruimte die “socially shared materials” waarbinne Wieringa die karakters situeer om hul eie identiteite te vorm en te ontwikkel. Persoonlike identiteit en die inneem van jou plek in die gemeenskap geskied deur direkte interaksie met die sosiale ruimte: “Indeed, the internalization of social values and roles stabilizes the individual and ensures that individual persons ‘fit’ the social structure by being stitched or ‘sutured’ into it” (Barker, 2005:169).

Soos vroeër vermeld, word Lomark as sosiale ruimte gekenmerk deur die beduidend sterk opposisie wat daar tussen *binne* en *buite* gehandhaaf word. Teen die slot van die roman kry dit fisiese vergestaltung deur die konstruksie van die E981. Cresswell (2004:39) bring dié binêre opposisie pertinent in verband met identiteitskwessies wanneer hy aanvoer: “As long as place signifies a tight and relatively immobile connection between a group of people and a site then it will be constantly implicated in the construction of ‘us’ (people who belong in a place) and ‘them (people who do not)’”. Alhoewel Cresswell se stelling in beginsel strook met die voorstelling van die gemeenskapsidentiteit in *Joe Speedboot*, bied dit ’n vereenvoudigde perspektief op sake. Die veronderstelling is dat eenvormigheid en gemeenskapsidentifikasie binne so ’n sosiale ruimte die norm is. Fransje se beskrywing van Lomark toon wel suggesties hiervan,²³ maar ten spyte daarvan dat hy ’n gemeenskaplike herkoms en verwysingsraamwerk met die Lomarkers deel, voel hy nie of hy in die dorp hoort nie. Anders gestel: op enkele uitsonderings na, *identifiseer* Fransje nie met die res van die Lomarkers (die ‘ons’) nie.

Stuart Hall (1996:1-17) se uitgangspunt by sy bespreking van identiteit is ’n diskursiewe benadering tot die begrip *identifikasie*. Die alledaagse betekenis van die woord behels die

23

dien as die voorafgaande of meer fundamentele stratum waarop ander kwaliteite of eienskappe gebaseer word.
Sien 3.3.1.

herkenning of eiening van 'n gemeenskaplike oorsprong of gedeelde karaktereenskappe ten opsigte van 'n ander persoon, groep of ideaal. Wanneer daar geïdentifiseer word met iets, word veronderstel dat die aansluiting daarby as't ware 'n netjiese afsluiting (*closure*) behels – 'n sekere solidariteit en getrouheid ontstaan op grond van herkenbare ooreenkomste. In teenstelling met die oënskynlike eenvoud van so 'n omgangstaalbenadering tot identifikasie, beskou 'n diskursiewe benadering identifikasie as “a construction, a process never completed – always ‘in process’” (Hall, 1996:2). Hall (1996:3) beskou identifikasie as 'n voorwaardelike, veranderlike en kontingente konstruksie wat nie nommerpas resultate lewer nie: “Once secured, it does not obliterate difference [...] Identification is, then, a process of articulation, a suturing, an over-determination not a subsumption. There is always ‘too much’ or ‘too little’ – an over-determination or a lack, but never a proper fit, a totality”.

In aansluiting hierby is die mees sentrale aspek van identiteitskonstruksie volgens Hall (1996:4-5) dat “identities are constructed through, not outside difference [...] It is only through the relation to the Other, the relation to what it is not, to precisely what it lacks, to what has been called its *constitutive outside* that the ‘positive’ meaning of any term – and thus its ‘identity’ – can be constructed”. Fransje word deur geboorte en familiebande gedefinieer as Lomarker en dit word wel erken as 'n onlosmaaklike deel van sy selfkonsep. Die opponerende kragte wat werkzaam is in Fransje se identiteitskonstruksie is egter meer genuanseerd as dié van binne Lomark teenoor buite Lomark. Wieringa beeld die identiteitskwessies in die roman op so 'n wyse uit dat Fransje se persoonlike identiteit ook binne Lomark gekonstrueer word “through, not outside difference”. Hy kan hom nie met die dominante leefstyl in die dorp vereenselwig nie.

Die komplekse en veranderlike aard van identifikasie word deur Hall uitgebrei na die semantiese uitleg van die begrip *identiteit*. Hy aanvaar dat “identities are never unified and, in late modern times, increasingly fragmented and fractured; never singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions. They are subject to a radical historicization, and are constantly in

the process of change and transformation” (Hall, 1996:4). Die dinamiese aard van identiteit word ook deur Barker (2005:166) uitgelig. Net soos Hall, beklemtoon Barker die sosio-kulturele verbondenheid van die begrip. Identiteit is vir Barker (2005:166) ’n kulturele konstruksie; daarom “specific to particular times and places” en dit is ook onderworpe aan verandering: “This suggests that forms of identity are changeable and related to definite social and cultural conjunctures”. Hierdie opvatting korrespondeer met Hall se siening van kulturele identiteit. Hall (1994:394) voer aan dat alhoewel kulturele identiteit ’n geskiedkundige oorsprong het, is dit dinamies en steeds in wording, eerder as gegiet en vas:

... a matter of ‘becoming’ as well as of ‘being’. It belongs to the future as much as to the past. It is not something which already exists, transcending place, time, history and culture. Cultural identities come from somewhere, have histories. But, like everything which is historical, they undergo constant transformation. Far from being eternally fixed in some essentialised past, they are subject to the continuous ‘play’ of history, culture and power.

Die invloed van globalisering op die identiteitskonsep behels volgens Hall (1996:4) dat beweging, dikwels in die vorm van migrasies, ’n toenemend belangrike rol speel ten opsigte van persoonlike en sosiale identiteit. Identiteit word hiervolgens nie soseer gekonstitueer deur vrae na “who we are” of “where we come from” nie, maar eerder na “what we might become, how we have been represented and how that bears on how we might represent ourselves”. Identiteite is daarom gewortel in representasie en is dus talig gebaseerd. Identiteitsvorming spruit volgens Hall uit “the narrativization of the self” – ’n proses wat noodwendig ook ’n fiksionele kwaliteit insluit. In aansluiting hierby poneer Chris Barker (2005:165): “The conceptions we hold of ourselves we may call self-identity, while the expectations and opinions of others form our social identity. Both take narrative or story-like form”. Giddens (1991:75) bevestig ook dat identiteitskonstruksie manifesteer in die vorm van ’n narratief, wat tot gevolg het dat “the self forms a trajectory of development from the past to an anticipated future”. Dit is juis die element van projeksie of antisipasie wat lei tot die fiktiewe kwaliteit van ’n identiteitsnarratief. “An identity project builds on what we think we are now in the light of our past and

present circumstances, together with what we think we would like to be, the trajectory of our hoped-for future” (Barker, 2005:167).

Taljard (2002:42-43) sluit aan by die teoretiese beskouings van Barker en Hall deur identiteit te beskryf as ’n konstruksie en ’n proses waarvolgens die modaliteite van identiteit nie oorgaan in ’n invariante struktuur nie, maar lewenslank ’n proses- of aktiwiteitskarakter behou. Stewart en Strathern (2003:1) beklemtoon dat identiteit nie ’n statiese begrip is nie deur te meld dat identiteitskwessies “are not reified or locked in time but are holistically positioned in the dynamics of temporal space”. Strauss (2009:1-2) beskou *identiteit* en *verandering* as onverbreeklik-samehangende metgeselle:

Van oudsher is die vraag immers gestel of daar te midde van ’n voortdurend-veranderende werklikheid hoegenaamd enige plek is vir die besef van *identiteit*? Selfs wanneer daar pogings aangewend is om tot ’n positiewe waardering beide van *identiteit* én *verandering* te kom, wil dit lyk asof die een slegs sinvol verantwoord kan word indien tegelyk ook rekening gehou word met, en rekenskap gegee word van, die ander een.

Strauss (2009:5) poneer dat die identiteitskonsep terselfdertyd *dinamiek* en *konstansie* bevat, want “danksy die onderliggende duursaamheid van identiteit kan ons veranderinge vasstel”. Identiteit berus dus op vastigheid, maar is ook ’n veranderlike en wordende konstruksie wat direk deur sosiale en kulturele oorwegings beïnvloed word (Barker 2005: 166). Alhoewel geslag, klas, ras en seksualiteit beskou word as die mees algemene parameters waarbinne identiteit gekonstrueer word, is die faktore wat die konstruksie van identiteit beïnvloed geweldig gevarieerd. Nasionaliteit, etnisiteit, godsdienstige agtergrond, professie, sosiale groep, politieke oortuigings, groepsdruk, familie-omstandighede en ruimtelike faktore is almal faktore wat ter sprake kom by die konstruksie van identiteit. (Viljoen, 2002:21).

Die verskillende ruimtes waarmee ’n individu in aanraking kom, is dus van die eksterne elemente wat ’n daadwerklike invloed op identiteit het. Wasserman (2001:301) stel dit ook duidelik: “Identiteit word vasgestel – en hervasgestel – aan die hand van die

belewing van ruimte [...] Ruimte en identiteit staan in wisselwerking tot mekaar”. In sy *The Poetics of Space* (1994), oorspronklik in 1958 gepubliseer, beweer Gaston Bachelard dat die verhouding tussen plek en persoonlikheid so intiem is dat *topoanalise* – die verkenning van identiteit deur die ontleding van die persoonlike ruimte – meer insiggewende resultate sal oplewer as ’n psigoanalitiese ondersoek. Larsen (1997:291) verwys ook na die bepalende invloed van ruimte op identiteit: “It does not just define part of one’s life; one’s entire life, including everything it contains, belongs to landscape”.

Die verband tussen ruimte en identiteit kom in *Joe Speedboot* tot uiting deur die sentrale karakters se onvergenoegdheid met die voorspelbaarheid van hul kleinburgerlike bestaan. Hul tuisdorp Lomark behoort te funksioneer as “crucial marker of continuity with the past as well as a reassurance of identity in the present and a promise for the future” (Stewart en Strathern, 2003:4). In hierdie teks ondervind die hooffigure die kontinuïteit egter as ’n beklemming in plaas van ’n gerusstelling, in so ’n mate dat Fransje by geleentheid meen hy hoort nie in Lomark nie (106).

Volgens Ashcroft (2001:125) draai die konstruksie van *plek* altyd om die vraag: Waar *hoort* ek? Ook Hunter (in Meyer, 2006a:62-63) betrek die identiteitskwessie van *hoort* in haar omskrywing van wat sy noem “a sense of place”: “The word *place* refers predominantly to the writer’s shaping of a home-in-the-world – an individual, social, and cultural identity – for her protagonist(s)”. Wat duidelik blyk uit *Joe Speedboot* is dat Wieringa op doelbewuste wyse die sentrale karakters in ’n “home-in-the-world” plaas wat deur veral Fransje as onbevredigend vir die ontginning van sy potensiaal ervaar word. Die effek wat Wieringa bereik deur ’n belemmerde hooffiguur in ’n beperkte en beperkende ruimte te situeer, is dat Fransje se worsteling met sy omringende omgewing op die voorgrond gestel word. Hierdie worsteling word dan deur Wieringa uitgebeeld as ’n faktor wat ’n bepalende invloed op Fransje se identiteitsvormingsproses het. Fransje se ontevredenheid met die stagnering en voorspelbare eenselwigheid wat hy in die dorp waarneem, word naamlik kousaal verbind met die selfdefiniëringsproses waarmee hy voortdurend aktief besig is. Die selfrefleksiwiteit wat sterk in Fransje se narratief na vore

tree, word daarom voorgestel as 'n soeke na betekenis binne dié kleindorpse bestaan. In hierdie soeke neem Fransje 'n aantal rolle aan wat in die eerste instansie subtiel deur Wieringa verbind word met die eksistensiële vraag “Waar hoort ek?” en in die tweede instansie sy weerstand teen die blote aanvaarding van die stand van sake weerspieël.

Die eksistensiële soeke waarmee Fransje deur die loop van die roman gemoeid is, verteenwoordig sy seker wete dat daar meer betekenis aan die lewe moet wees as wat hy in Lomark waarneem, want “het was onmogelijk dat mensen genoeg zouden nemen met leven en sterven zoals ze deden” (105). Fransje versinnebeeld in hierdie verband die onvergenoegde, soekende jeug in Lomark.²⁴ Fransje besef dat die belang van die eksistensiële vrae waarmee hy worstel nie deur die (volwasse?) gemeenskap in Lomark erken word nie, want “ze wilden hun tijd zo comfortabel mogelijk volmaken en geen vragen stellen waarop met meer dan ja, nee of weet niet te antwoorden viel” (106). Fransje se vrae, daarenteen, handel volgens hom oor meer fundamentele en minder eenvoudige sake: hy soek na homself, hy soek na betekenis, hy soek na “iets dat licht gaf” (107) – 'n beskrywing wat 'n geestelike dimensie suggereer. Hy stel dit ook duidelik dat sy vrae na die betekenis van die lewe vergelyk kan word met 'n soeke na God (105). Fransje is egter negatief ingestel teenoor die georganiseerde godsdiens in Lomark. Sy kritiese opmerkings oor dominee Nieuwenhuis se preek wat keer op keer herhaal word, getuig hiervan.²⁵ Tog wonder Fransje reeds aan die begin van die roman oor 'n grootse, goddelike teenwoordigheid wat sin sou kon gee aan sy bestaan: “In de lucht is één wolk in de vorm van een voet. Wie daar, vraag ik me af. Wie daar. Begrijp je?” (24). Wieringa presenteer die leser dus met 'n soekende en gekwelde hooffiguur wat worstel met eksistensiële vrae en die seker wete “dat dit niet alles kon zijn” (105).

²⁴ Christof verwoord ook 'n gevoel van beklemming wanneer hy verwys na die “drukkende onbeweeglikheid van dit dorp” (17).

²⁵ Vir verdere kritiese opmerkings oor godsdiens, sien onder meer: 16, 73, 107.

'n Belangrike uitgangspunt by Fransje se selfdefiniëringsproses, wat direk verband hou met die interafhanklikheid van ruimte en identiteit, is sy weerstand teen die moontlikheid van determinisme. Die determinisme wat hier ter sprake kom, veronderstel dat “a person’s behavior is controlled by his genetic and environmental histories rather than by the person himself as an initiating, creative agent” (Skinner in Stumpf *et al*, 2002:314).

Met die eerste oogopslag is daar 'n diskrepansie tussen die idee van 'n steeds veranderlike, veranderende en kontingente proses van identiteitskonstruksie soos voorgestaan deur Stuart Hall en Chris Barker, en determinisme wat immers impliseer dat die proses van identiteitskonstruksie as't ware vooraf bepaal is deur 'n aantal faktore. Die spanning tussen die begrippe ‘identiteit’ en ‘determinisme’ skakel egter in 'n sekere sin met die opposisie tussen ‘beweging’ en ‘stilstand’ wat sentraal staan in *Joe Speedboot* en in Hoofstuk 5 bespreek word. Net soos wat Fransje homself verset teen stagnasie en stilstand, verset hy hom ook teen die idee dat sy genetiese samestelling en sy omgewing sy identiteit sou bepaal en tree daadwerklik teen hierdie moontlikheid op. In hierdie verband word die invloed van Fransje se familiegeskiedenis op sy identiteitsvorming deur Wieringa as 'n noemenswaardige faktor uitgelig. Sy omringende omgewing, dus Lomark as sosiale ruimte, word ook uitdruklik by die deterministiese tematiek in die roman betrek wanneer Fransje afkeurend meld: “Die haan [Lomark se dorpsimbool - CA] was de mal waaruit iedere Lomarker werd gestanst en gepredestineerd tot zwakheid en een hoop gekakel” (209). Die interaksie tussen ruimte en identiteit word hierdeur weer eens strategies beklemtoon.

Fransje se opmerkings oor sy familiegeskiedenis en sy optrede in die roman word dikwels gepresenteer as 'n poging om uit te styg bo sy genetiese samestelling, wat ook as sy noodlot beskou kan word. Fransje is aanvanklik in opstand teen die idee dat sy geaardheid en optrede deur sy gene voorafbepaal is. Die rede hiervoor word duidelik na aanleiding van die voorstelling van sy familiegeskiedenis. Fransje gaan vors by geleentheid sy genealogie by die munisipale argiewe na, 'n aktiwiteit wat nou verband hou met sy soeke na sy persoonlike identiteit. Die outeur laat blyk dat sowel Fransje se voorgeslag aan vaderskant as die matriargale lyn ongunstige kwaliteite bevat (113-116).

Die Putmans, Fransje se moeder se voorsate, word voorgestel as ongesofistikeerde handarbeiders. “Ze werkten bij de steenfabriek of als vissers of boertjes met een paar fruitbomen in de tuin, en dat was het wel zo ’n beetje” (113). Die kontrakte wat Fransje in die “Oud Rechterlijk archief der hoge heerlijkheid Lomark” nagaan, getuig ook van die Putmans se ongeletterdheid, want “wanneer een Putman iets moest tekenen staat er bijna altijd: ‘Dit kruisje zijnde de handtekening van die en die Putman, bekennde niet te kunnen schrijven. Zelfs de kruisjes waren niet erg goed gelukt” (113).

Daarenteen is die Hermans, aan vaderskant, berug vir hul aggressie en misdadige optrede. Die persoon wat hierdie kwaliteite die sterkste verteenwoordig, is Hendericus Hermanus (oftewel Hend) Hermans, wat tot ’n besonder grusame dood veroordeel is nadat hy skuldig bevind is “aan de moord op Manus Bax, een visser. Hend martelde Manus drie uur lang om hem aan het praten te krijgen over gestolen fuiken, en sloeg hem daarna met een koevoet de schedel in” (115). Die neiging tot misdadige gedrag sit sigself ook voort in Hend se nasate. Sy seun Hannes Hermans is byvoorbeeld aangespreek vir “diefstal van hout en visstroperij”. Fransje merk ook op dat daar, na twee Hermans-meisies in 1781 verdrink het, geen verdere meisies in die Hermans-familie gebore is nie. Hy skryf dit toe aan die familie se genetiese samestelling wanneer hy verklaar: “een bloedlijn van knoesten en niet van zachte dingen” (115).

Fransje se ontgogeling met sy voorgeslag en sy voorneme om nie soos sy voorsate te word nie, is ’n belangrike faktor in sy identiteitsvorming. In plaas daarvan om bloot voort te gaan met sy alledaagse bestaan, wend Fransje ’n daadwerklike poging aan om sy identiteitsvorming te distansieer van die ongunstige kwaliteite wat in sy genealogie skuil. Hier kom die teorie van die samoerai ter sprake. Fransje se bestudering van Miyamoto Musashi se handleiding vir krygers word deur Wieringa verbind aan sy keuse vir ’n ander leefstyl as wat sy familie en sy gemeenskap navolg. Met behulp van Musashi se erekode probeer hy ’n doelbewuste strategie volg in plaas daarvan om bloot te verval in ’n genetiese voorbeskiktheid. Die teorie van die samoerai word voorgestel as sentrale komponent in Fransje se lewensbeskouing. Soos blyk uit die teks, berus die filosofie van

die samoerai op die strategiese aanwending van selfdisipline en fokus. Alhoewel Musashi se filosofie as handleiding vir krygers bedoel is, pas Fransje die erekode van die samoerai op allerlei vlakke van sy daaglikse bestaan toe, want dit “staat ook vol goede raad als je niet zo’n vechtersbaas bent” (46).

In plaas daarvan om onnadenkend deur die lewe te gaan óf te gryp na die religieuse soos die meeste van die Lomarkers, gebruik Fransje dus die strategie van die samoerai om betekenis en rigting aan sy lewe te gee. Fransje vind veral aanklank by die “Spartaanse zelftucht” wat daarin gepropageer word, asook by die groot klem wat op eerbaarheid gelê word. “Die zagen er tenminste de noodzaak van in om een mes in je buik te steken als je je eer verloren had, en het leven dus zinloos geworden was. De seppuku: de schone rechte snede die je niet kon oefenen omdat de eerste ook de laatste keer was. Dat zouden meer mensen moeten doen” (107). Fransje se strewe daarna om die eerbaarheid en die suiwerheid van die samoerai-leefwyse deel te maak van sy eie bestaan, word voorgestel as ’n manier om nie net uit te styg bo die agterlikheid van sy familiegeskiedenis nie, maar ook bo die kleinlikheid van Lomark as ruimte.

Wanneer hy egter aktief deelneem aan ’n kroeg-geveg lei dit tot die gevoel dat hy gefaal het in sy poging om homself te distansieer van sy voorvaders se gewelddadige aard. Fransje se selfkastyding en gevoel van mislukking na afloop van die insident getuig van hoe sterk hierdie begeerte as’t ware deel vorm van sy selfkonsep: “Ik, die me had voorgenomen niet zo te worden als de rest, had me in de eerste de beste caféruzie gestort. Ik had een dakdekker gewurgd als ze me gelaten hadden. Ik was een gevallenen” (104). Fransje sien vervolgens sy gene as sy noodlot. Hy besef dat hy (en sy broers) nie van sy voorgeslag, en veral Hend, kan ontsnap nie, want sy opvlieëndheid “was een familiekenmerk zoals anderen rood haar hadden of korte vingers” (221):

Daar zijn wij uit voorgekomen, nazaten van (...) Hend, van wie Dirk z’n woede en z’n behoefte aan martelen heeft. Dirk weet dat wij daarom worden herinnerd. Dat maakt hem extra woedend.

Sammie valt er een beetje buiten, dat is misschien meer een Putman, die zijn niet zo.

En hoewel ik me had voorgenomen nooit een Hermans te worden, weet ik nu dat ik net zo ben. Hend zit in ons. Die haal je er niet zomaar uit (116).

Fransje hou nietemin vol met sy poging om sy eie identiteit te skep en vorm, los van die duimdruk van sy voorgeslag en met behulp van die strategie van die samoerai. In sy bestudering van Musashi se handleiding vind Fransje ook aanklank by die sogenaamde ‘strategiese blik’: “Ik heb veel aan De Strategische Blik, die je leert om beter te kijken. Musashi schrijft: ‘Uw blik moet zowel ruim als open zijn. Dit is de tweevoudige blik die ‘Waarnemen en Zien’ wordt genoemd. Waarnemen is sterk en zien is zwak. In Strategie is het belangrijk de dingen die ver weg zijn te zien alsof ze dichtbij zijn en de dingen die dichtbij zijn van een afstand te bekijken’” (47). Dit is juis wat Fransje deur die loop van die roman doen. Omdat Wieringa sy hooffiguur van motoriese en verbale vermoëns ‘ontneem’, word die karakter Fransje in ’n posisie geplaas waar hy voortdurend as stilswyende voyeur optree en sy omringende omgewing op ’n afstandelike wyse betrag. “Het was de positie die ik het allerlieft had, kijken zonder gezien te worden. In hun hoofden te kruipen en in hemelsnaam proberen te begrijpen wat er in ze omging” (178). Hierdie aanhaling illustreer die verband tussen sig, waarneming en identiteit wat Wieringa in die roman na vore bring. Die suggestie is dat Fransje deur sy waarnemingsvermoë ’n gevoel van gewaarwording sal kan ervaar wat hom in staat kan stel om sy omringende werklikheid, wat ’n wesenlike invloed op sy identiteitsvorming het, te probeer verstaan.

Sig en die vermoë om goed waar te neem, staan sentraal in Fransje se identiteitsontwikkeling en hou verband met sy selfopgelegde rol as geskiedskrywer. Die aanvang van Fransje se opskryfhandeling korreleer in die teks met sy behoefte aan outonomie. Dit is juis wanneer Fransje versoek om sy ouerhuis te verlaat om alleen in die tuinhuis in die agterplaas te begin woon (45), dat hy begin met sy “horizontale geschiedschrijving” (48). In hierdie nuwe, outonome omgewing vind Fransje betekenis daarin om te begin “met alles opschrijven” (45). Dit doen hy letterlik: “Sommige mensen

vinden dat moeilik te geloven, dat ik een bijna letterlijke weergave van dit leven maak op papier” (45).

Fransje se getroue opskryf van die daaglikse gebeure hou verband daarmee dat Wieringa sy hooffiguur ‘ontneem’ van die vermoë tot verbale kommunikasie en die moontlikheid om aktief aan alledaagse gesprekke en gebeurtenisse deel te neem. Op karakteriseringsvlak word Fransje se skryfdaad gemotiveer deur sy behoefte om van nut te wees en om betekenis toe te voeg tot sy alledaagse bestaan. Die rede wat hy in die teks aanvoer vir sy geskiedskrywing klink as volg: “Ik dacht: als ik nou precies opschrijf wat er allemaal gebeurt, dan komen de mensen later naar me toe en vragen: ‘Fransje, wat gebeurde er op 27 oktober in dat en dat jaar. En kijk je nog eens of je iets terugvindt over mij op die dag’. En omdat ik altijd alles had bijgehouden en netjes gerubriceerd, zou ik het betreffende boek erbij nemen en het meteen vinden” (47). Fransje se poging om sy identiteit aan hierdie soort dienslewering te koppel, word egter nie deur die gemeenskap ondersteun of erken nie. “[D]e mensen hebben daar helemaal geen behoefte aan. Ze willen helemaal nie horen hoe het echt was”, meen Fransje (47). In plaas daarvan dat sy werk deur die gemeenskap as waardevol geag word, bly die dagboeke “een berg oud nieuws achter in een tuinhuis” (48). Dit speel egter wel ten slotte ’n belangrike rol in Fransje se verhouding met PJ, die enigste karakter wat in die loop van die roman toegang tot sy skryfwerk verlang en aan wie dit ook toegestaan word. Fransje se verhouding met PJ word in Hoofstuk 5 en 6 verder bespreek.

Die geskiedskrywing waarmee Fransje volhard, ondanks die gebrek aan erkenning, herinner aan die narratiewe aard van identiteitskonstruksie wat algemeen aanvaar word deur teoretici. Combrinck en andere (2008:35) voer aan: “Die identiteit van ’n individu of gemeenskap is nou verweef met die stories wat deur hulle vertel of onthou word. Lewens word uitgedruk en beskryf in narratiewe, hetsy dit mondelinge of geskrewe tekste is, en word ook daardeur gevorm en verander”. James Duncan (in Platt, 1996:113) verwys ook na “the collection of stories that a people tell themselves about themselves, in order that they may better know who they are, how to behave and what to cherish”. Fransje se

skryfdaad hou egter ook verband met die strategie van die samoerai wat volgens Musashi “een tweevoudige Weg heeft, van het penseel en het zwaard”. Die leser kry deur Fransje se verslag insae in sowel die kollektiewe identiteit van die Lomarkers, as in die persoonlike identiteit van Fransje as hooffiguur. Dit verteenwoordig Fransje se soeke na persoonlike betekenis en sy behoefte daarna om as nuttige lid van die gemeenskap gereken te wees.

Weens die gebrek aan gemeenskapserkenning van sy skryfwerk, eksploreer Fransje ook ander maniere om sy bydrae tot die gemeenskap te vergroot. Sy beroep as briketvervaardiger, ’n voorbeeld hiervan, het ook identiteitsimplikasies, want soos Platt (1996:115) dit stel: “we create and recreate ourselves out of our experiences”. Met behulp van sy vader, wat die nodige toerusting verskaf en onderneem om die produk van Fransje se hande arbeid by sy werksplek te verkoop, word Fransje na afloop van sy eindeksamen ’n “brikettenperser” – ’n projek wat ’n bepalende uitwerking op sy persoonlike identiteit sou hê.

Wieringa presenteer hierdie tydperk van Fransje se ontwikkeling as ’n positiewe en voorspoedige ervaring. Fransje voel naamlik tevrede en gelukkig met die stand van sake: “ik voelde me gezond en sterk, ik had mijn eerste zelfverdiende geld in mijn zak” (139). Hy verrig ’n fisiese en geroetineerde werk wat hom “hoe zal ik het zeggen, nuttig” laat voel (137): “Laden, vullen, persen, drogen. Het was simpel en maakte me gelukkig” (138). Hierdie aktiwiteit versterk ook Fransje se liggaam. Sy een effektiewe arm raak in die verwerkingsproses buitengewoon sterk – ’n ontwikkeling wat later sal lei tot sy deelname aan armdrukkompetisies. Sy nuwe loopbaan dra nie net by tot ’n beter selfbeeld nie, maar verhoog ook Fransje se sosiale interaksie met die gemeenskap. Hy moet immers Lomark se inwoners besoek om hul ou koerante te versamel. Die gemeenskap ondersteun hierdie inisiatief: “ik was geraakt door de zorgvuldigheid waarmee sommige mensen handzame pakketjes voor me maakten, samengebonden met eindjes touw en een platte knoop bovenop” (141). Verder nooi party mense Fransje ook binne vir “koffie

of een sigaret” (141). Hierdeur kan Fransje sy ‘geskiedenis’ “van binnenuit skryf” in plaas daarvan om ’n buitestaandersperspektief te handhaaf.

’n Interessante gevolgtrekking wat na aanleiding van hierdie gedeelte van die teks gemaak kan word, is dat Fransje nie in hierdie fase uitgebeeld word in verzet teen die kontinuïteit wat Lomark as ruimte kenmerk nie. Hy vind, intendeel, betekenis in die geroetineerdheid van sy daaglikse bestaan. In hierdie tydperk volg Fransje tot ’n mate die dominante leefstyl van die gemeenskap na: hy verrig handeewerk en maak daardeur ’n bevredigende inkomste waarmee hy drankies koop en gesellig verkeer by die Veerkop of Café Zaal Waanders. Boonop kry hy toegang tot nuwe inligting wat in sy “horizontale geskiedskrywing” tereg kan kom. Soos Wieringa dit voorstel, voel Fransje dus vervuld deur sy leefstyl. Daar is gevolglik in dié gedeelte geen melding van die kleingeestigheid van sy gemeenskap of van die negatiewe impak van sy voorsate teenoor wie hy so krities ingestel is in ander dele van die roman nie. Hy meld: “Kranten tot brandstof pers was myn missie. Ek kon me niets beters voorstellen”.

Die feit dat hy vervulling ervaar omdat hy hom niks beters kan voorstel nie, sluit aan by die deterministiese tematiek in die roman. Die suggestie is naamlik dat hy homself tydens hierdie fase nie distansieer van sy omringende omgewing se eng verwysingsraamwerk nie en daarom het dit ’n bepalende invloed op sy lewensbeskouing en identiteit. Dit word immers algemeen aanvaar dat identiteite konstruksies is wat op dialogiese wyse geproduseer word in die sin dat individuele identiteit in interaksie staan met groepsidentiteit (Viljoen, 2002:22). Ashcroft (2001:160) stel dit so: “What you do is related to where you are, what you have learned, and who you are with, a relationship that is [...] reinforcing and interchangeably identifying”. Fransje identifiseer tydens die fase met die heersende waardes van sy gemeenskap en dit het ’n opbouende invloed op sowel sy persoonlike as sosiale identiteit.

Fransje se nuutgevonde loopbaan en die bevrediging wat hy daaruit put, is egter op ’n leuen gebaseer. Sy pa gee slegs voor om die voltooide brikette te verkoop, maar stoor dit

in werklikheid by sy werksplek en betaal Fransje se loon uit sy eie sak. Tydens 'n onaangekondigde besoek aan sy pa se werk word dié goedbedoelde verraad aan die kaak gestel. Fransje volg sy pa se paniekerige blik en sien

... een muur van papierbriketten... opgestapeld teen die bakstenen agterwand. Duizend, tweeduizend, tienduizend, wie sal dit sê (...). Pa had al die tyd nauweliks één briket verkocht maar my onophoudelik betaal vir almal meer. 'Ze vreten die dinge Fransje', en die prijs van sy falend handelsinstinct was myn wekeliks loon geweest – godverdomme om my 'n gevoel van eie waarde te bezorgen of weet ek veel wat die twee vir my hadden uitgedacht (197).

Die gevoel van tuisloosheid en eie waarde wat Fransje in hierdie tyd ervaar, is dus gebaseer op die bedrog van sy welmenende ouers. Wanneer hy die waarheid ontdek, is dit logies dat dié karakter noodgedwonge elders moet soek na betekenis en vervulling. Met behulp van Joe as katalisator tree Fransje kort daarna toe tot die wêreld van kompetende armdruk en word die een liggaamsdeel wat bo-normaal presteer verder ontgin. Met inagneming van die binêre opposisie tussen woord (*penseel*) en daad (*zwaard*), tussen stilstand en beweging wat dié roman onderlê, resorteer hierdie fase van Fransje se persoonlike ontwikkeling myns insiens eerder onder die bewegingstematiek. Dit sal daarom in die volgende hoofstuk aan bod kom. Dit kan wel van meet af genoem word dat dit blyk dat Fransje se gevoel van tevredenheid in Lomark saam met sy briketvervaardigingsloopbaan tot 'n einde kom.

Fransje se werksaamheid as brandstofvervaardiger bring egter 'n belangrike nuanse met betrekking tot die identiteitstematiek in die roman na vore. Fransje ervaar naamlik in hierdie deel van die roman nie vir Lomark as 'n beklemmende ruimte nie. Hy pas aan en in by die heersende norme en waardes van die gemeenskap, en ervaar daarmee saam 'n gevoel van genoegdoening. Hy konformeer en dit hef sy buitestaanderskap op. Hy verset hom nie teen die toonaard van die ruimte nie en ervaar die kontinuïteit van die ruimte daarom nie as voorspelbaar en beklemmend nie, maar eerder as geroutineerd en doelgerig. Hierdeur word die veranderende aard van identiteit in interaksie met die sosiale ruimte bevestig en aangedui hoe subjektief identiteit met die konteks verknoop is.

Viljoen en andere (2004:12) se stelling som dié tematiese verwikkeling goed op: “soos wat ons belewing van ’n bepaalde ruimte aan verandering onderwerp word, [word] ons identiteit deurgaans daardeur geraak. Die ruimtes wat ons bewoon het ’n vormende invloed op ons identiteit, en hierdie identiteit bepaal ons waarnemings en weergawe van daardie ruimtes asook ons wisselende ruimtelike ervarings”.

In aansluiting hierby maak Stewart en Strathern (2003:1) die volgende uitspraak oor die veranderende aard van die interaksie tussen identiteit en ruimte: “Perceptions of and values attached to landscape [lees: ruimte – CA] encode values and fix memories to places that become sites of historical identity. Such perceptions shift, either gradually or dramatically, over time, so that landscape becomes a form of codification of history itself, seen from the viewpoints of personal expression and experience”. Die geleidelike veranderings wat deur die loop van die roman in die selfkonsepte van Fransje en sy vriende plaasvind, dra by tot hul wisselende perspektiewe op Lomark as ruimte. Die feit dat resensente *Joe Speedboot* as ‘ontwikkelingsroman’ beskryf, sluit hierby aan. Volgens Cloete (*et al*, 1992:440) vorm die innerlike ontwikkeling en verandering van die hooffiguur die kern van ’n ontwikkelingsroman. Die hooffiguur “leer uit sy ervarings en word daardeur op ’n spesifieke wyse gevorm. Die leser ken hom aan die einde as ’n individu met ’n eie persoonlikheid en opgewasse vir die lewenstaak. Die wisselwerking tussen mens en omgewing as ’n vormingsproses is derhalwe die sentrale tema in hierdie romansoort”.

In hierdie verband is die karakters se status as adolessente in die dorp belangrik. Adolessensie, oftewel die vormingsjare, word beskou as ’n beduidende tydperk in die persoonlike ontwikkeling. Kroger beskou dit as “a time (...) when one is confronted with the problem of self-definition” (1993:1). Die poging van die jeugdige karakters om tot self-definisie te kom, word dwarsdeur die teks deur Wieringa geïllustreer. Die onderskeie seuns verander hul name, knoop verhoudings aan, waag risiko’s, tree in filosofiese gesprekke en oorweeg verskillende studierigtings om ’n duideliker beeld van hulself te ontwikkel. Volgens Wieringa handel die roman oor die verhoudings tussen ’n groep

seuns of jong mans. Dit gaan vir hom oor “het zuivere begin van hun vriendschap (...) en natuurlik ook over het verraad dat later binnensluip” (Brunt 2005). Die verlies van onskuld wat deur hierdie aanhaling gesuggereer word, is kenmerkend van die sogenaamde *coming of age*-gegewe. Die term *coming of age*-teks word algemeen gebruik om te verwys na verhale waarin die hoofkarakter ’n jeugdige is wat iets nuuts oor sy wêreld te wete kom en ’n meer volwasse lewensfase betree (Carstens, 2008:177).

Sulke karakters, waarvan Fransje en sy vriende deel uitmaak, bevind hulself in ’n wordingsfase, oftewel ’n liminale posisie tussen kindwees en volwassenheid. Die liminale word deur Aguirre *et al* (2000:6) as volg verduidelik:

Liminality designates a concept which, unlike ‘marginality’ or ‘marginalization’, necessarily suggests the existence of a second territory on the other side. A limen is a threshold between two spaces. [...] the threshold is the opening which permits passage from one space to the other. One of those spaces may be the favoured one (considered more real, more important than or simply prior to the other), or both may have an equal status at any given time, but in principle there can be movement back and forth between the two. Another way of putting this is to say that a limen constitutes a passageway across a border and that “liminality” designates the condition ascribed to those things or persons who occupy or find themselves in the vicinity of the threshold, either on a permanent basis or as a temporary phenomenon.

Liminaliteit word dus in verband gebring met ’n drempel wat deurgang van die een ruimte na ’n volgende bied, asook weer terug na die vorige. In die geval van adolessensie na volwassenheid is die oorgang ’n eenmalige proses. Die adolessent beklee nie op permanente basis ’n liminale posisie nie.

In die antropoloog Arnold van Gennep se studie *Le rites de passage*, wat oorspronklik in 1909 gepubliseer is en waarin hy die konsep “liminaliteit” bekendstel, identifiseer hy die liminale as belangrike subkategorie in die groter *rites of passage*-konteks. Van Gennep (1960:11,18) identifiseer in hierdie verband drie fases van inisiasie-rituele, naamlik skeiding van hul gewone sosiale status (*preliminal rites*), oorgang (*liminal/threshold rites*) en (her)inkorporering in die sosiale ruimte (*postliminal rites*). Die liminale het te

make met die oorgangstydperk waartydens die individu volgens Van Gennep (1960:18) tussen twee sosiale posisies verkeer: die individu is tydelik swewend “in a special situation for a certain length of time: he wavers between two worlds”.

’n Mede-antropoloog Victor Turner brei in sy *The Ritual Process* (1974) uit op hierdie konsep en voer aan dat die eienskappe van die rituele subjek tydens die liminale fase onduidelik of dubbelsinnig is. Die inisiant bevind homself in ’n relatief ongedifferensieerde kulturele ruimte waarin daar min of geen reëls en regulasies geld. Dit gaan hier oor ’n “creative stripping away of identity, as he is divested of the attributes of his former state in preparation for accession to another” (Aguirre, 2000:7). Die kreatiewe krag wat in dié oorgangsfase opgesluit is, word deur Turner (1974:255) beklemtoon:

To my mind it is the analysis of culture into factors and their free combination in any and every possible pattern, however weird, that is most characteristic of liminality, rather than the establishment of implicit syntax-like rules or the development of an internal structure of logical relations of opposition and mediation.

Viljoen en Van der Merwe (2006:xiii) beskryf die liminale fase as ’n “antistrukturele toestand” met groot transformerende krag.²⁶ Diegene wat in die liminale fase verkeer, is ontnem van “the outward attributes of structural position, set aside from the main arenas of social life in a seclusion lodge or camp, and reduced to an equality with his fellow initiands regardless of their preritual status” (Turner, 1974:232). Daar ontstaan dus ’n spesifieke soort verhouding tussen liminale subjekte, ’n gemeenskapsin of *communitas*, wat gekenmerk word deur gelykheid, kameraderie, onmiddellikheid, potensiaal en spontaneïteit (Turner, 1974:251). Adolessensie word algemeen aanvaar as ’n liminale toestand (Carstens, 2006:178, Van Zyl, 2006:41).

In *Joe Speedboot* word die verskillende fases van die *rites de passage*, naamlik skeiding, liminaliteit en (her)inkorporering, in Fransje se geval op ’n andersoortige wyse sigbaar. Volgens Viljoen en Van der Merwe (2006:xiii) word die inisiant “[i]n die eerste fase [...]

²⁶

Sien hieroor ook Viljoen en Van der Merwe, 2004: 1-24.

simbolies (en dikwels fisies) losgemaak van hulle gewone sosiale status”. Die aanvang van Fransje se liminale fase, sy skeiding van die samelewing, is in dié roman egter nie die gevolg ’n gemeenskapsritueel nie, maar van ’n ongeluk. Fransje word op ingrypende wyse van sy vorige sosiale status onthef wanneer hy in ’n fratsongeluk onder ’n meganiese grassnyer beland en daarna vir 220 dae in ’n koma is. Aan die begin van die roman is Fransje dus in ’n posisie wat by uitstek liminaal van aard is: “het stadium van de coma vigil [...] ik heb weer een beperkte ontvankelijkheid voor mijn omgeving” (9). In dié komateuse toestand huiwer hy tussen lewe en dood, tussen bewussyn en die onbewuste. Dit blyk uit die teks dat Fransje in hierdie tydperk wel kan hoor wat om hom aangaan, maar hy ontwaak eers heelwat later tot ’n nuwe sosiale status, dié van die gestremde adolessent: verlam, spasties en stom.

Die uitbeelding van die verhouding tussen die sentrale adolessente-karakters in *Joe Speedboot*, by name Fransje, Joe, Christof en Engel, herinner sterk aan die *communitas* wat Turner toeskryf aan die “passengers” wat ’n inisiasie-rite meemaak. Dit blyk dat Fransje se soeke na betekenis, “naar iets dat licht gaf” (107), bedaar wanneer hy deel word van hierdie groep. Hy merk oor Engel op: “Ik zei al dat je Engel jarenlang niet zag staan, tot je hem opeens zag met een soort licht om zich heen” (52). Wanneer Joe aan die begin van die roman sy opwagting in Lomark maak, word hy ook telkens met lig in verband gebring. Hy is “de jongen in die vloed van licht” (19). Alhoewel Fransje nie veel aanklank by Christof vind nie, erken hy: “Toch, wanneer ik erover nadacht, hoorde hij net zo bij mijn leven als Joe en Engel” (139). Tydens adolessensie as oorgangsfase word die groep seuns, onder die invloed van Joe as katalisator, ’n idealistiese eenheid wat byna vrye teuels aan hul verbeelding gee. Die Ratzinger-gesin se motorhuis word hulle “plannensmederij” waar hul ure aaneen sit en die wêreld ontleed “om haar naar eigen inzicht weer in elkaar te zetten” (54). Dit is tydens sulke middae dat Joe “op zijn praatstoel zat en theorieën verkondigde die met hun voeten in de werkelijkheid stonden en met hun hoofd in de wolken staken” (57).

Die idees en teorieë wat Joe verkondig en wat die groep tot 'n eenheid saambind, het dikwels te make met beweging. Soos Wieringa dit uitbeeld, lei die groep seuns se gedeelde onvergenoegdheid met die kleinburgerlike aard van Lomark tot 'n strewe na vooruitgang en vernuwing wat dikwels vergestaltung vind in gesprekke, truuks en projekte wat om die dinamiese en kinematiese sentreer.

Die tematiese prominensie van beweging kan onder meer afgelei word uit die verskillende voertuie wat deur die loop van die roman op die voorgrond geplaas word: die seuns bou byvoorbeeld uit afvalmateriaal 'n lugwaardige vliegtuig, Papa Afrika bou 'n felucca-boot waarmee hy uit Lomark seil, Joe neem in 'n stootskraper aan die Parys Dakar-wedren deel. Ironies genoeg figureer Fransje se rolstoel ook as prominente voertuig. Die rolstoel funksioneer egter terselfdertyd as simbool van Fransje se onbeweeglikheid en hierdeur word die binêre opposisie tussen beweging en stilstand beklemtoon. Hierdie opposisie word in die volgende hoofstuk bespreek. Dit speel nie net 'n sentrale rol in die tematiek van die roman nie, maar ook ten opsigte van die struktuur en karakterisering.

Wat hier egter van belang is, is dat die strewe na beweging en vernuwing tydens die liminale fase van adolessensie 'n samebindende uitwerking op die karakters het. Hulle smag in die pre-liminale fase na meer opwinding en betekenis as wat Lomark kan bied en streef dit in die liminale fase, wat gekenmerk word deur kreatiewe transformasie, spontaneïteit en ontginning van potensiaal, aktief na. Joe tree hier as leier en instigeerder na vore en word, heel gepas, as 'n kwiksilweragtige, onvaspenbare liminale figuur uitgebeeld: “Er werd hem weleens gevraagd of er ooit een neger in zijn familie een rol had gespeeld, of een Aziaat misschien, want in Joe’s gezicht vloeiden bepaalde raskenmerken verwarrend in elkaar over” (51). Onder die invloed van Joe as vernuwende leier, heg die seuns, en spesifiek Fransje, eksistensiële betekenis aan beweging. Die drang daarna om deur verskillende vorme van beweging uit te styg bo die voorspelbaarheid en stagnasie van Lomark kry hierdeur identiteitsimplikasies. “Daarom zit er ook zoveel hunker in dit boek,” meld Borré (2005), “hunker naar hoogten en verten.” Bezuidenhout

en Van Zyl (2007:14) poneer dat “’n identiteit van aktiewe wording aan die hand van ruimtelike verandering [ontwikkel].” Die betekenis van beweging, en by implikasie ook stilstand, in die roman sal dus in die volgende hoofstuk ondersoek word, want dit blyk dat die karakters se liminaliteit nie beperk is tot die posisie tussen kindwees en volwassenheid nie. Hulle beklee ook ’n posisie van vasgevang-wees tussen verlede en toekoms, tussen stilstand en beweging, tussen hul ideale en die werklikheid, asook tussen Lomark en die buitewêreld.

In hierdie hoofstuk is aangetoon dat identiteitskwessies in die roman op die voorgrond gestel word deur, onder andere, die beklemtoning van name en naamgewing, asook die selfrefleksiwiteit wat Fransje as belemmerde en introspektiewe hooffiguur openbaar. Die fisieke beperkings wat Wieringa aan Fransje toeskryf, maak van hom ’n insulêre figuur vir wie kommunikasie uiters problematies is, omdat hy nie verbaal kan kommunikeer met die ander karakters in die roman nie.

Ten opsigte van die leser is Fransje egter heel spraaksaam. Hy kommunikeer trouens deurgaans direk met die leser, omdat Wieringa hom as eerstepersoonsverteller en primêre fokalisator inspan. Die gevolg is dat die leser toegang verkry tot Fransje se selfrefleksiewe bepeinsinge en sy kommentaar op dit wat hy rondom hom waarneem. Sy weerstand teen determinisme en sy pogings om met behulp van die samoerai-teorie sy identiteit los van die invloed van sy familiegeskiedenis en sy Heimat te vorm, word onder meer hierdeur onder die leser se aandag gebring.

Die ruimte wat Wieringa in *Joe Speedboot* konstrueer, is egter ’n beperkte en beperkende ruimte waarin voorspelbaarheid en stagnering die norm is. Dit werk bepalend in op Fransje se identiteitsvormingsproses, omdat dit hom noop tot ’n eksistensiële soeke na ’n lewe van betekenis en eerbaarheid in die kleindorpse gemeenskap. Tydens die drempelervaring van adolessensie ontstaan daar ’n gevoel van *communitas* onder die sentrale karakters in die roman, omdat Fransje dieselfde onvergenoegdheid en drang na beweging by Christof, Engel en veral Joe Speedboot opmerk. Dié groep inisiantie hou

voorts 'n gesamentlike doel voor oë, naamlik om beweging en vooruitgang in hul lewens en in Lomark as gemeenskap teweeg te bring.

Die rol en belang van beweging in *Joe Speedboot* word in Hoofstuk 5 bespreek. Spesifieke aandag word geskenk aan die wyse waarop Wieringa die opposisie tussen beweging en stilstand in die roman ontgin, die fisiese en eksistensiële dimensies wat aan beweging en beweeglikheid toegeskryf word en die wyse waarop die bewegingstematiek skakel met die sentrale karakters se liminale posisie in die samelewing.

5. Beweging in *Joe Speedboot*

It seems to me that I would always be better off where I am not, and this question of moving is one of those I discuss incessantly with my soul.
- Charles Baudelaire

5.1 Stilstand en beweging: 'n binêre opposisie

Die spanning tussen stilstand en beweging word op veelvlakkige wyse deur Wieringa in *Joe Speedboot* ontgin. “[U]it die teenstelling moet het boek geboren worden”, meen hy in 'n onderhoud (Somers, 2005). Die opposisie tussen beweging en stilstand is myns insiens nie net 'n belangrike tema van die roman nie, maar werk ook bepalend in op die struktuur van die teks en die karakterisering van die sentrale figure.

5.1.1 “Het penseel en het zwaard”

Soos reeds vermeld, vorm die teenstelling tussen beweging en stilstand die strukturele basis van *Joe Speedboot*. Die aanhaling van Miyamoto Musashi wat Wieringa as motto laat funksioneer, suggereer reeds dié teenstelling deur 'n opposisie tussen “penseel” en “zwaard” daar te stel. Die onderskeid tussen pen en swaard, oftewel woord en daad, bring algemene binêre opposisies soos dié tussen die passiewe en aktiewe, die geestelike en liggaamlike, stilstand en beweging ter sprake.

Alhoewel die eerste deel van die roman - “Penseel” - die meeste bladsye beslaan, steek die korter, tweede deel van die roman nie af wat handeling en ontwikkeling betref nie. Die titel van die roman se tweede deel, “Zwaard”, kondig 'n klemverskuiwing na die aktiewe, die daadwerklike en beweeglike aan. In aansluiting hierby is daar 'n momentum-aanpassing in die verteltrant en aard van die gebeure in die tweede deel van die roman. Hierdie versnelling hou direk verband met die inhoud van die onderskeie dele. Wieringa meen immers: “De vorm komt uit de inhoud voort” (2005:17).

In “Penseel” beskou Fransje homself primêr as ’n geskiedskrywer wat dagboeke volskryf oor die alledaagse gebeurtenisse in Lomark – ’n stilstaande dorp waarin hy as gevolg van sy eie immobiliteit vasgevang is. In “Zwaard” betree Fransje die wêreld van armdruk as kompeterende sport en reis saam met Joe om aan uitdunrondes in verskillende Europese hoofstede deel te neem. Hierdeur kom die opposisie tussen stilstand en beweging nie net op strukturele vlak na vore nie, maar word ook weerspieël in die inhoudelike.

5.1.2. “De drukkende onbeweeglikheid van dit dorp”

Die opposisie tussen stilstand en beweging figureer verder op topologiese vlak. Lomark word deur Fransje en sy portuurgroep ervaar as ’n benouende omgewing waar voorspelbaarheid en stagnasie die norm is. Veral Fransje ervaar die gebrek aan beweging en vooruitgang in dié afgesonderde dorp as ’n hindernis. Die stilstand wat hy in Lomark ervaar, word verder geaksentueer deur die beweging wat buite die dorpsgrense heers. Die omringende nasionale snelweë en die Ryn-rivier word gebruik as gevestigde handelsroete na ander Europese lande, veral Duitsland.²⁷ Die Lomarkers bly egter onaangeraak deur die omringende bedrywighede van die internasionale vervoer. Daar is nie eers ’n treinstasie wat toegang tot die dorp vergemaklik nie (85). Die enigste teken van internasionale handel en die netwerke wat daarmee gepaard gaan, is ’n paar bufferplakkers van besoekende vragmotors wat Fransje in die dorp waarneem: “MIJN SPORT IS TRANSPORT las ik op de bumper van een vrachtwagen, en ZONDER TRANSPORT STAAT ALLES STIL” (148). Die uiteindelijke oprigting van die E981, wat direk verband hou met die internasionale handel, segregeer Lomark nog verder van die buitewêreld. Die opposisie tussen binne (intern) en buite (ekstern) korreleer met die opposisie tussen stilstand en beweging. Wieringa beklemtoon in die ruimtebeelding die skerp kontras tussen die dinamiese, voortsnellende buitewêreld en die agtergeblewe, gestolde Lomark.

²⁷

Sien 3.2 en 3.2.1 hieroor.

5.1.3. Fransje en Joe

Wieringa sit die prominente opposisie tussen beweging en stilstand ook op karakteriseringsvlak voort. Fransje se onbeweeglikheid staan naamlik in sterk teenstelling met Joe se dinamiese en daadkragtige benadering tot die lewe:

Hij was niet zozeer een buitengewone jongen, hij was een kracht die vrijkwam. Je had verwachtingsvolle tintelingen in zijn buurt – er was een energie die vorm aannam in zijn handen, in een los verband toverde hij bommen, racebrommers en vliegtuigen te voorschijn en jongleerde ermee als een lichtzinnige tovenaars. Ik had nooit eerder iemand ontmoet bij wie het idee zo vanzelfsprekend leidde tot uitvoering, op wie angst en conventies zo weinig greep hadden. (69)

Joe word deurlopend uitgebeeld as iemand wat nie skroom om die daad by die woord te voeg nie. Soos sy selfgekoos van te kenne gee, het Joe 'n besondere belangstelling in die motoriese. Vir Joe is beweging “de grondslag van alle leven” (251). Deur die loop van die roman word Joe nie net uitgebeeld as iemand wat beweging bewerkstellig deur handelinge en projekte wat gewoonlik met die eksplosiewe of kinematiese te make het nie, maar ook as 'n entoesiastiese bewegingsfilosoof wat gedurig besig is met mobiliteitsondersoeke. Hy voer lewendige gesprekke oor die belang van die uitvinding van die rubberwiel en die lê van teerpaai. Dit is nie vreemd dat name soos Charles Goodyear, Rimini en Girardeau in Joe se gesprekke figureer nie. Fransje meen immers: “Joe’s obsessies gingen altijd over beweging. Beweging aangedreven door de verbrandingsmotor” (249).

In hierdie verband maak Wieringa die volgende uitspraak oor Joe: “Alles waar benzine in kan, behoort tot zijn terrein. Maar dat zou te eendimensionaal geworden zijn, dus had ik Fransje nodig als tegenwicht: een verlamde jongen die opgesloten zit in zijn lichaam en afhankelijk is van anderen” (Brunt, 2005). Die teenstelling tussen hierdie twee sentrale karakters bring mee dat die kontras tussen beweging en stilstand ook in die karakterisering in die roman prominensie geniet, want “tussen die statiese figuur en de kinetische kunsten van de ander moet het vonken”(Wieringa in Somers, 2005).

Soos reeds genoem, word die twee seuns, tesame met Christof en Engel, mettertyd as 'n hegte vriendegroep uitgebeeld wat dieselfde ideale nastreef. Hierdie *communitas* het met hul liminale posisie in die samelewing te make, en hul gedeelde drome en projekte sentreer dikwels om die teëwerk van stilstand en nastreef van beweging. Hulle ervaar die *status quo* as stilstand en beweging as 'n verbetering van hul lot. Joe Speedboot se skielike aankoms in die dorp kan beskou word as so 'n positiewe motoriese moment. Hy word van meet af uitgebeeld as iemand wat die voorspelbare stand van sake, die stilstand, sal uitdaag. Fransje se reaksie op sy aankoms klink as volg: “Joe Speedboot, bommenlegger, wakkerstamper – met je afgeknippte broek en maffe sandalen van uitgedroogd leer. Waar was je al de tijd?” (15). Fransje herken dus aanvanklik met vreugde in Joe die belofte van beweging en dus die potensiaal van vooruitgang.

Die beweging wat in die roman ter sprake kom, het myns insiens sowel 'n konkrete as 'n abstrakte betekenis. Die konkrete of letterlike betekenis van beweging is dié van fisiese verplasing. Fisiese beweging word juis weens Fransje se immobiliteit getematiseer in die roman en sal vervolgens bespreek word. Daar word egter ook deur die loop van die roman 'n meer abstrakte betekenis aan beweging toegeskryf, naamlik beweging as vooruitgang, groei en ontwikkeling. Volgens Cresswell (2008:131) sentreer narratiewe oor beweging en beweeglikheid gewoonlik om mobiliteit as diskursiewe konstruksie. “Mobility as liberty, mobility as progress. We are always trying to get somewhere”. Hierdeur verkry beweging ook 'n eksistensiële betekenis in die teks, deurdat die sentrale karakters beweging, vooruitgang en vryheid gelyk stel aan die sin van die lewe. Joe se aankoms in die dorp versterk Fransje se seker wete dat die lewe meer moet bied as wat hy in Lomark waarneem. Die immobiele Fransje koppel beweging aan sy persoonlike identiteitskwessies en sy weerstand teen determinisme. Joe word dus as 'n verlossersfiguur ervaar met sy aankoms in Lomark.

Naas die bespreking van fisiese en eksistensiële beweging in die roman, geniet die volgende kwessies in hierdie hoofstuk aandag: Hoe bewerkstellig Wieringa beweging in

die roman? Hoe word die samoerai-teorie met die bewegingstematiek verbind? Wat is die identiteitsimplikasies van Fransje en Joe se reise na Europese hoofstede om aan armdrukkompetisies deel te neem? Word beweging as ideaal uiteindelik verwesenlik? Indien nie, wat is die implikasies van die uitgebeelde stilstand? Ten slotte word die voorstelling van die hoofkarakters se inisiasierite – die oorgang van adolessent na volwassene - bespreek. Hierby word veral aandag gewy aan die sentrale rol wat PJ Eilander in die handelingsverloop van die roman en in die persoonlike ontwikkeling van Fransje as hooffiguur speel. Daar word ook spesifiek ondersoek ingestel na die uitbeelding van Joe as verlosser en as verteenwoordiger van vernuwing en beweging in 'n beklemmende omgewing. Bewerkstellig hy ten slotte inderdaad beweging in Lomark sodat hy voldoen aan die hoë verwagtings wat Fransje van hom koester?

5.2. Fisiese beweging in die teks

Dit is juis Fransje se onbeweeglikheid wat lei tot die prominente belang van fisiese beweging in die teks. Aan die begin van die roman word Fransje se immobiliteit sterk beklemtoon. Hy word naamlik voorgestel as volkome afhanklik van sy gesin se hulp om basiese, alledaagse aktiwiteite te kan verrig: “Ik moet worden gevoerd, verschoond en verplaatst” (12). Die fisiese beweging wat Wieringa in die roman ter sprake bring, is dienoreenkomstig nie grootse verplasings of migrasiepatrone nie, maar eerder sogenaamde “mikro-mobiliteite”: “in and around the everyday spaces that we inhabit” (Sheller, 2008:27). Die fenomenoloog David Seamon (1980) bestudeer ook mense se alledaagse beweging in en om die leefruimtes wat deur hulle bewoon word: “*any spatial displacement of the body or bodily part initiated by the person himself*” (Seamon, 1980: 148 – oorspronklike beklemtoning). Seamon (1980:151) se fenomenologiese ondersoek beskryf die wesenswaard van beweging as iets wat ervaringsgebonde is. Beweging moet hiervolgens bestudeer word “as it happens in its own fashion with its own structure and dynamics”.

Drie sleutelbegrippe wat Seamon in sy ondersoek gebruik, en wat ook uiters relevant is by die bestudering van beweging in *Joe Speedboot*, is natuurlike ingesteldheid, die lewenswêreld en die *epoché*. Die natuurlike ingesteldheid, oftewel “natural attitude” verwys na “the unnoticed and unquestioned acceptance of the things and experiences of daily living” (Seamon, 1980:149). Die natuurlike ingesteldheid verwys dus na die vanselfsprekendheid waarmee die “mundane” of alledaagse aanvaar word en vind neerslag in die individu se onmiddellike omgewing waarbinne alledaagse roetines en handeling plaasvind, die sogenaamde leefwêreld (“lifeworld”). Die leefwêreld as ruimte word volgens Seamon (1980:149) nie normaalweg aan topologiese ondersoek of bewustelike bevraagtekening onderwerp nie: “people do not normally [...] even recognize its existence”. In die fenomenologiese benadering tot ruimte word die natuurlike ingesteldheid én die lewensruimte ’n fokuspunt. Dit wat normaalweg oorgesien word, word getematiseer. *Epoché*, die derde sleutelkomponent wat Seamon uitlig, hou hiermee verband. *Epoché* word beskryf as “the suspension of belief in the experience or experienced object” (Seamon, 1980:149) en behels dus ’n distansiëring of vervreemding van die leefwêreld, wat ’n geïntensiveerde perspektief daarop tot gevolg het.

Omdat basiese fisiese beweging veral aan die begin van die roman vir Fransje as uiters problematies voorgestel word, verkeer hy as’t ware in ’n langdurige toestand van *epoché*. Sy gestremdheid en gepaardgaande immobiliteit lei tot ’n herbesinning oor sy onmiddellike omgewing. Thrift (in Cresswell, 2004:37) kritiseer die ondergeskikte posisie wat die liggaamlike tradisioneel in geesteswetenskaplike diskoerse in verhouding tot die geestelike en mentale beklee. Plek en ruimte is volgens Thrift nie abstrakte begrippe nie, maar moet eerder verstaan word as ’n beliggaamde verhouding met die wêreld. Lefebvre (1991:162) verklaar dit as volg: “When ‘Ego’ arrives in an unknown country or city, he first experiences it through every part of his body [...] For it is by means of the body that space is perceived, lived – and produced”. Lefebvre (1991:294) beklemtoon dus dat die ervaring van die sosiale ruimte primêr ’n fisiese belewenis is, want “Human beings do not stand before, or amidst, social space; they do not relate to the

space of society as they might to a picture, a show, or a mirror. They know that they have a space and that they are in this space. They do not merely enjoy a vision, a contemplation, a spectacle – for they act and situate themselves as active participants”. Fransje se fisiese gestremdheid en gebrek aan beweging word ingespan as manier om die ruimtebeelding in die roman onder die leser se aandag te bring, omdat dit sy vermoë wysig om ’n aktiewe deelnemer aan die sosiale ruimte te wees en daarom lei tot ’n gewysigde perspektief op Lomark. Toombs (1995:11) bevestig dat fisiese immobiliteit die individu se ruimte-ervaring direk beïnvloed: “Motor disorders resulting in loss of mobility engender a profound disruption in the lived body [...] Loss of mobility anchors one on the *Here*, engendering a heightened sense of distance between oneself and surrounding things”.

In die eerste instansie dra Fransje se fisiese onbeweeglikheid dus by tot die vooropstelling van ruimte in *Joe Speedboot*, omdat dit kousaal verbind is met Fransje se fyn waarnemings en beskrywing van sy omringende omgewing. Sy waarnemingsvermoë word ’n voyeuristiese manier om ten spyte van sy gebreke deel te wees van die samelewing. Sy moeder koop byvoorbeeld vir hom ’n teleskoop, want sy “begreep dat ik door het kijken de deprimerende gedachten aan mijn gebreken naar de achtergrond verdreef [...] De telescoop hing aan de zijkant van mijn wagen en was onderdeel van mijn langzaam uitdijende wapenrusting” (42-43). Na sy ongeluk kyk Fransje met ’n nuwe, meer gedistansieerde blik na Lomark. Borré (2005) meen: “Als Fransje zich na zijn revalidatie weer bewust wordt van zijn omgeving, ziet hij goed in hoe grauw ze wel is”. Hy ervaar dus die “heightened sense of distance between oneself and surrounding things” wat Toombs (1995:11) toeskryf aan die immobiele gestremde. Dít word dan ook verbind met die aanwysings oor waarneming wat Fransje in Musashi se samoerai-strategie raaklees: “het [is] belangrijk de dingen die ver weg zijn te zien alsof ze dichtbij zijn en de dingen die dichtbij zijn van een afstand te bekijken” (47). Dit is dus Fransje se eie immobiliteit wat daartoe lei dat hy die stilstand en gebrek aan vooruitgang in die dorp so intens ervaar. Bergmann (2008:22) bevestig die sentrale belang van ruimte by ’n bespreking van beweging en beweeglikheid: “Movement and mobility always take place

in space and at, or between, places. The concept of space, therefore, is a crucial and necessary element of every reflection about mobility”. Soos reeds in Hoofstuk 3 aangetoon, word Lomark uitgebeeld as ’n ruimte wat nie beweging, vooruitgang en vernuwing akkommodeer nie.

Naas die vooropstelling van ruimte in die roman, vestig Fransje se onbeweeglikheid die leser se aandag op sy drang na fisiese beweging. Hy vind dit aanvanklik geweldig uitdagend om basiese liggaamsbewegings uit te voer. “Ik draai mijn hoofd, wat zoveel inspanning kost dat ik kreun als een debiel. Alsof je een boom moet omduwen met je voorhoofd” (14). Wanneer Fransje homself begin aandryf in sy rolstoel, tref hy die volgende vergelyking: “kreunend van de steken in mijn arm en schouder, want je moet het zien alsof je met één arm een dood paard naar huis duwt” (34). Nietemin volhard Fransje met sy pogings om onafhanklik te kan beweeg. Dit is opvallend dat die aanvang van Fransje se pogings om selfstandig te beweeg, saamval met Joe se aankoms in die dorp. Wieringa stel Joe se aankoms in die dorp dus ook op letterlike vlak as motoriese moment voor, omdat dit parallel loop met Fransje se eerste, selfstandige beweging(s). Die dag van Fransje se ontmoeting met Joe is die eerste keer van vele dat hy meld: “Ik oefen mijn arm” (20). Fransje pas voorts die samoerai se “Spartaanse zelftucht” toe om fisies te kan beweeg en dit hou verband daarmee dat hy, en - weens die strategiese, chronologiese korrelasie met Fransje se liggaamlike ‘ontwaking’ - ook die leser, Joe beskou as ’n verteenwoordiger van die beweeglike en dinamiese.

Dit sluit aan by die liminaliteitstematiek in die roman. Die *communitas* wat tussen Joe en Fransje voorgestel word, inspireer Fransje om fisiese beweging na te streef. Hy smaak ook beperkte sukses in hierdie verband: “Ik beweeg weer. Het is niet te geloven maar ik kan rechtdoor en ik kan draaien met die kar. Ik beweeg hem door aan de stang te trekken en hem weer van me af te duwen. DSV: Door Spierkracht Vooruit. Verder ben ik zo spastisch als wat, maar in het interval tussen de spasmen kan ik wel het een en ander. Ik moet veel oefenen” (21).

Fransje ervaar aanvanklik sy fisiese gebreke as 'n belemmering vir sy potensiële vriendskap met Joe. Wanneer hy byvoorbeeld vir Joe en Christof sien visvang, klink sy kommentaar as volg: “Eigenlijk had ik Joe’s vriend moeten zijn. Christof is geen goede vriend voor hem, die is te voorzichtig. Hij houdt Joe tegen, heb ik het gevoel. Hij is een rem op Joe’s snelheid en dat moet niet, Joe moet zichzelf kunnen opvoeren tot hij vliegt. Mijn ongeluk is te vroeg gekomen, het heeft de loop van de dingen in de war geschopt. Ik had daar naast hem moeten zitten, niet Christof” (35). Fransje se afguns op Joe se vriendskap met Christof is hiervolgens gebaseer op sy oortuiging dat hy 'n meer gepaste beste vriend vir Joe sou kon wees. Die rede wat hiervoor aangevoer word, is veelseggend: Christof se kleinburgerlike versigtigheid temper naamlik Joe se “snelheid”. Die verwysing na snelheid suggereer dat Fransje die vernuwing, opwinding en beweging wat betekenis sou kon gee aan sy kleindorpse bestaan met Joe assosieer, terwyl Christof se kleingeestigheid voorgestel word as tekenend van die gemeenskap se ingesteldheid. Waar Fransje Joe se avontuurlustigheid verwelkom, bring dit by Christof kwaliteite na vore wat Joe kan inperk; dit bring by hom “iets ouwelijks boven, iets zorgelijks” (19). As gevolg van sy stomheid en immobiliteit kan Fransje egter nie langs Joe met 'n visstok sit nie, maar moet hy die twee figure oor 'n afstand bekyk.

Fransje se pogings om sonder sy rolstoel te beweeg, skakel ook met Joe se aankoms in die dorp. Om te kan byhou by Joe sal hy moet kan beweeg. Hy besluit: “Wat er nog aan spieren over was in dit lichaam moest weer wakker worden. Het had jaren alleen maar op bed gelegen en in die stoel gehangen en het was ongewis of het nog tot iets meer in staat zou zijn [...] soms moet je jezelf opdracht geven. En wanneer er dan een keer onberedeneerd optimisme door je aderen golft, is het tijd om zoiets aan te pakken” (80). Die optimisme wat Fransje aanvuur om hierdie projek aan te pak, hou verband met die gevoel van samehorigheid wat hy op hierdie stadium met Joe, Christof en Engel deel. Die spontaneïteit en transformerende krag wat die liminale fase kenmerk, laat Fransje glo dat dit moontlik sou wees om deur harde werk en geheime oefening “een fijnere motoriek en wie weet zelfs een vorm van voortbewegen zonder wielen” te herwin (80).

Naas die vriendskapsoorwegings verbind Wieringa Fransje se poging om sonder sy rolstoel te beweeg ook direk met sy persoonlike identiteitskonstruksie. Fransje toon die behoefte om uit te styg bo die kleinlikheid van sy omgewing en familiegeskiedenis deur 'n eerbare en suiwer lewe te lei. Dit kan onder meer afgelei word uit die feit dat Fransje dieselfde eerbare kwaliteite wat hy so hoog op prys stel, toeskryf aan Woensdag, die voëltjie wat hy met Joe se hulp vang en as troeteldier aanhou: "Woensdag bezat een soort innerlijke adel die hem boven minderwaardige vuilnisvreterers als spreeuwen en meeuwen plaatste" (59). Die suggestie wat hieruit spruit, is dat Fransje op soortgelyke wyse wil uitstaan bo die minderwaardigheid wat hy rondom hom waarneem.

Wieringa belemmer egter sy hooftfiguur deur hom nie net in 'n beperkte milieu te situeer nie, maar ook in 'n uiters beperkte liggaam. Die vernederings en agterstande wat gepaard gaan met sy liggaamlike gebreke weerhou Fransje van die waardigheid waarmee hy sou wou leef. Hy verwys byvoorbeeld na "de deprimerende gedachten aan mijn gebreken" (42), hy word aangestaar en uitgelag deur sy klasmaats (32) en ondervind sy fisiese gebreke veral as 'n belemmering wanneer hy in PJ Eilander, op wie hy deurentyd verlief is, se teenwoordigheid is: "Ik was opeens woedend dat ik niet rechtop leefde maar alleen onvolgroeid en sprakeloos naar haar kon opkijken. Ik moest mezelf verbieden te denken aan wat er uit mij gegroeid zou zijn...op welke hoogte ik haar in de ogen had gekeken, welke woorden ik had gebruikt om haar aan het lachen te maken [...] In PJ's bijzijn werden mijn gebreken verhevigd, werd ik nog eens zo klein en krom als ik al was. Daaruit was geen verlossing mogelijk." (176-177). Dit is slegs in Fransje se drome snags wat hy "rechtop liep, rende en sprong. En wanneer ik de liefde met haar bedreef, was dat met een heel lichaam" (226).

In haar fenomenologiese ondersoek na die implikasies van immobiteit by liggaamlik gestremdes, merk Toombs (1995:16-17) op: "The significance of this loss [of uprightness] is not confined to technical problems of locomotion. We assign value to upright posture. We applaud the man who can 'stand on his own two feet'. We praise those who are 'upstanding'. We look askance at those who are 'unstable' or 'weak

kneed””. Die onvermoë om te kan staan of loop, raak ’n intersubjektiewe struikelblok omdat staande mense letterlik en, soos Toombs suggereer, ook figuurlik op die gestremde neerkyk. Fransje meld byvoorbeeld dat mense by die eerste ontmoeting dikwels aanneem dat hy nie net fisies gestremd is nie, maar ook verstandelik. Die uitbeelding van Fransje se eerste ontmoeting met Mahfouz Hussein is tekenend in hierdie verband:

De eerste keer dat Mahfouz Hussein mij zag, boog hij voorover en speurde mijn ogen af om te zien of ik ze allemaal op een rij had. Ik liet hem. Hussein richtte zich op en lachte, blijkbaar had hij iets gezien. Toen zei hij iets in het Arabisch en nam plaats achter mijn stoel. Hé, Arabier! Ik moet mijn arm trainen, laat los! Ik ben je ouwe moeder niet! Maar zonder vragen had hij de handgrepen vastgepakt en duwde me als een oud wijf het dorp door. Ik schaamde me. Andersom had net zo goed gekund. Ik zat als een donderwolk in mijn stoel en wist niet waar hij me heen bracht. (86)

Hierdie ontmoeting bevestig Toombs (1995:17) se stelling dat: “Loss of upright posture not only concretely diminishes one’s own autonomy [...] but it causes others – those who are still upright – to treat one as dependent”. Fransje se afkeer van die feit dat Mahfouz – ’n vreemdeling – hom in sy rolstoel rondstoot, word as volg deur Toombs (1995:18) uit eie ervaring verduidelik: “For the person who routinely uses a wheelchair the device becomes a part of the body [...] Thus, when a stranger pushes my wheelchair without my permission, it is invading my personal bodily space” (Toombs, 1995:18).

Soos Barker (2005:165) aandui, kan die vraag na persoonlike en sosiale identiteit as volg geformuleer word: “How do we see ourselves and how do others see us?” Dit word in die roman beklemtoon dat Fransje se liggaamlike gestremdheid nie net sy persoonlike identiteit beïnvloed nie, maar ook sy sosiale identiteit aantast. Dit bepaal hoe hy na homself kyk en ook hoe ander na hom kyk op ’n beduidend negatiewe wyse. Fransje se poging om homself te leer loop, kan dus gelees word as ’n manier waarop Fransje probeer om ’n positiewe wending in sy persoonlike en sosiale identiteit te weeg te bring. Dit is te verstane, want die vermoë om te loop, is volgens Urry (2007:65) van sowel epistemologiese as ontologiese belang: “It is everywhere and combined with hands, it is how people are embedded or inserted into their physical and social worlds”.

Alhoewel Wieringa sy hooffiguur met uiters beperkte opsies laat, ontnem hy hom nie volkome van moontlikhede nie. Hy gun Fransje wel een funksionele arm²⁸ en daarom ook die moontlikheid om sy selfstandige mobiliteit te herwin. Fransje se volgehoue pogings om sonder sy rolstoel te kan beweeg, bring 'n mate van beweeglikheid: “Ik heb leren schuifelen op kromme dunne benen, waarbij ik mezelf met mijn goede arm altijd ergens aan vasthoud omdat ik anders omval” (111). Fransje het egter self meer verwag van die uitkoms. “Als een gedrogeerde chimpansee op ongelijk benen slingerde ik door de kamer, waarbij ik stoelen, tafels en kasten vastgreep [...] Noem het maar lopen” (122). Die uiteinde is dat Fransje moet aanvaar: “Goed, ik was dus vergroeid geraakt met de onbeweeglijkheid” (185). Die mees persoonlike ruimte, die liggaam, raak ook vir Fransje 'n liminale sone waarin hy vasgekeer is tussen stilstand en beweging. Fransje beskryf homself uitdruklik as 'n tussenfiguur wanneer hy na homself verwys as “half mens, half wagen” (56). Die relatiewe immobiliteit waarmee Fransje vrede maak, het identiteitsimplikasies wat saamhang met die liminaliteitsmatiek in die roman en sal hieronder bespreek word.

Die klem op fisiese beweging verrig twee belangrike funksies in *Joe Speedboot*. In die eerste instansie versterk dit die ruimtelike fokus op Lomark, aangesien Fransje se immobiliteit sy waarneming van sy omringende omgewing sodanig wysig dat hy hom op 'n meer gedistansieerde en oplettende wyse daarop toespits in sy narratief. In die tweede instansie skakel Fransje se drang na fisiese beweging in by die *communitas* wat die groep adolessente, onder leiding van Joe as dinamiese instigeerder, tydens dié liminale fase ervaar. Beweging is vir hulle van eksistensiële belang – 'n tema wat vervolgens bespreek word – en is kenmerkend van die transformerende krag wat die drumpelfase kenmerk. Dit laat Fransje glo dat hy homself nie net onafhanklik van eksterne hulp kan aandryf in sy rolstoel nie, maar dat hy selfs van voor af sou kon leer loop. Fisiese beweging word juis getematiseer deurdat dit vir Fransje so problematies is. Sy immobiliteit het 'n duidelike

28

Asook 'n geslagsorgaan wat in werkende orde is – 'n oorweging wat veral by die slot van die roman ter sprake kom en wat in Hoofstuk 5 en 6 aandag geniet.

invloed op sowel sy selfkonsep as sy sosiale identiteit. In die proses van identiteitskonstruksie speel die mens *in sy geheel* – verstand, gees én liggaam – ’n rol, sê Taljard (2002:46). Fransje moet uiteindelik, ten spyte van sy volgehoue pogings, sy immobiele status as die *status quo* aanvaar. Die implikasie van sy stilstand, wat aan die einde van die roman myns insiens nie slegs fisies van aard is nie, kry ook in hierdie hoofstuk aandag.

5.3. Beweging verkry eksistensiële betekenis

Vanweë hul ervaring van Lomark as ’n vervelige, inperkende ruimte, sowel as die liminale posisie wat die seuns in dié ruimte bekleed, skryf veral Fransje en Joe eksistensiële waarde aan beweging toe. ’n Definisie van die eksistensialisme as lewensbeskouing volg, waarna daar ondersoek ingestel word na die manifestasie van eksistensialisme met spesifieke verwysing na die bewegingstematiek in die roman. Die uitbeelding van die wyse waarop Joe vir Fransje beïnvloed staan in hierdie verband sentraal, want vir Joe is beweging die basis en betekenis van die lewe (251).

In ooreenstemming met die waarde wat Joe aan beweging heg, kritiseer Sigurd Bergmann (2008) die feit dat beweging en beweeglikheid dikwels net in terme van die sosio-kulturele implikasies bestudeer word. Bergmann voer aan dat die dimensie van beweging en beweeglikheid onontbeerlik is tot menswees: “Talking about mobility is to talk about human modes of moving. Motion represents an ‘existential’ state, in the sense of Heidegger’s philosophy. It belongs to the essential characteristics of living beings in general, and it is therefore also a central category in biology. To be in motion and to move are an essential part of being human” (Bergmann, 2006:19). Volgens hom word die subjektiewe aspekte van mobiliteit steeds nie op ’n bevredigende wyse verbind met die sosiokulturele interpretasies van beweeglikheid nie. Beweging is volgens hom ook ’n konkreet-liggaamlike en persoonlike aangeleentheid wat direk verband hou met identiteitskwessies. Bergmann (2008:21) beklemtoon dat die modus van beweging en beweeglikheid in alle gemeenskappe en kulture te make het met menslike identiteit.

Volgens hom is mobiliteit so 'n fundamentele bousteen van identiteitskwessies dat hy voorstel dat Descartes se “cogito ergo sum” herskryf kan word as “moveo ergo sum” – ek beweeg, daarom is ek (Bergmann, 2008:21).

Soos aangedui sal word, manifesteer die eksistensiële betekenis wat Bergmann aan beweging toeskryf ook in *Joe Speedboot*. 'n Eksistensialistiese mensbeskouing sien die individu as 'n konkreet-lewende en unieke wese. In hierdie filosofie word vryheid, tydelikheid, historisiteit en liggaamlikheid beklemtoon. Die tema van mens-medemens vind ook sterk daarin neerslag. Vryheid word beskou as die unieke en outentieke sinswyse van die mens.²⁹ In ooreenstemming met Hall en Barker se teoretisering oor identiteit, verwerp die eksistensialis die idee van 'n onveranderlike essensie wat die mens mens maak. Die mens is 'n wordende mens; die mens oorskry telkens dit wat hy in werklikheid is en reik uit na sy potensiaal of moontlikheid. Die wordingsproses vind plaas op grond van vrye en persoonlike beslissings waardeur die mens homself verwerklik. Die enkeling of individu staan daarom sentraal in die eksistensialisme. Die verantwoordelikheid wat die mens het om homself deur middel van vrye beslissings te verwesenlik, is egter ook 'n angswekkende gegewe. Dit kan die mens in onrustigheid en vertwyfeling dompel. Hoe behoort daar gelewe te word? Kan daar sinvol gelewe word? Die mens kom dan voor die vraag te staan of die lewe enige sin het. Hierdie vraag is sentraal in die eksistensiefilosofie.

Fransje se vrae na die sin van die lewe word voorgestel as 'n soektog. Hy meen: “er werd een geheim achtergehouden voor mij, iets dat zij wisten maar niet vertelden en dat duizend keer wezenlijker was dan dit. Filosofie begint met de vraag naar het waarom, zeggen ze. Voor mij was het het begin van een soort hel” (105). Fransje se vrae aan sy ouers, onderwysers en vriende kry afwysende antwoorde soos “’t is zoals ’t is” en “De dingen waren wat ze waren en daar moest je niet te veel in peuren” (106). Die gelatenheid waarmee die kleinburgerlike stand van sake as vanselfsprekend aanvaar word, kwel Fransje wanneer hy besef dat sy mede-Lomarkers “geen vragen stellen

²⁹ Vergelyk in dié verband Jean-Paul Sartre (1956).

waarop met meer dan ja, nee of weet niet te antwoorde veel” (106). Fransje vind dit onbevredigend en sy soeke na betekenis lei tot persoonlike wroeging wat prominensie in die roman geniet. Sy retrospektiewe blik op hierdie tydperk van eksistensiële vertwyfeling klink as volg: “Achteraf gezien denk ik dat ik niet eens op zoek was naar de waarheid of zoiets, maar naar iets dat licht gaf” (107).

5.3.1. “Joe Speedboot, bommenlegger, wakkerstamper (...) Waar was je al die tijd?”

Fransje se soeke na iets wat lig gee, kom tot ’n einde wanneer Joe in die dorp aanland. Joe word ’n struktureel-funksionele rol toegeken in Fransje se bewuswording daarvan dat dit sy persoonlike verantwoordelikheid is om sin aan sy bestaan te gee. Wanneer Joe se vader beheer verloor oor hul voertuig, beland die Ratzinger-gesin en hul stasiewa binne die Maandag-gesinswoning en dring sodoende die rustige dorpie op ’n dramatiese en gewelddadige manier binne. Joe se eksplosiewe aankoms in Lomark staan in duidelike teenstelling met die toonaard van die ruimte wat deur die gemeenskap geskep is:

Zo kwam hij als een meteoriet ons dorp binnen, waar we een rivier hebben die in de winter buiten haar oevers treedt, een vast web waarlangs geruchten zich verspreiden en een haan in het dorpswapen, de haan die duizend jaar geleden ofzo een bende noormannen voor de poorten van Lomark heeft verjaagd terwijl onze voorouders in de kerk zaten te bidden godbetert. ‘Ut was de hoan die kroanig blef’ zeggen we hier. Iets dat iets anders buiten houdt, dat is ons symbool. Maar Joe kwam met zulk geweld binnenzeilen dat niets hem had kunnen tegenhouden. (16)

Die geweld en spoed waarmee Joe Lomark binnedring, is tekenend van sy verontagsaming van die grense binne die kleinburgerlike ruimte – ’n kwaliteit wat Fransje verwelkom en bewonder. Naas die vernuwende invloed wat Joe in die dorp het, tree hy met sy aankoms in die dorp ook letterlik grensoorskrydend op. Die oorskryding van grense hou verband met liminaliteit (Van Zyl, 2006:45) en kenmerk Joe by uitstek as liminale karakter. Wanneer hy byvoorbeeld sy studies staak, keer hy terug na Lomark en begin ’n kortstondige loopbaan as onwettige grensarbeider: “Ze gingen een onbewaakte grensovergang over naar Duitsland waar ze werden ingezet bij de bouw van flatwijken en

bedrijvenparken. Illegale grensarbeid bestond al eeuwen over en weer” (169). Die onvaspenbaarheid wat so ’n loopbaan kenmerk, strook met die uitbeelding van Joe as kwiksilweragtige karakter. Dit is byvoorbeeld vir Fransje vreemd om te dink “dat ook hij [...] zou moeten werken voor zijn geld, net als iedereen” (170). Fransje vereenselwig Joe klaarblyklik nie met konvensionaliteit nie.

De Vries (2005) maak melding van die teenstelling wat tussen die twee sentrale figure belyktoon word as ’n moontlike rede vir waarom Fransje soveel aanklank by Joe vind: “De hulpbehoefendheid van Frans staat haaks op het vrijgevochten karakter van Joe. Hij lijkt verheven boven de sleur van het dagelijks leven”. Joe word voorgestel as iemand wat die kleinburgerlikheid en selfs agterlikheid wat Fransje in Lomark waarneem, kan oorstyg. Met Joe se aankoms in die dorp is die groep adolessente seuns in die dorp al smagtend na beweging, vernuwing en groei – kwaliteite wat voorgestel word as deel van Joe se verwysingsraamwerk en identiteit. Christof, wat eerste met Joe in aanraking kom, meen byvoorbeeld: “Hier was iets dat hem zou bevrijden uit de drukkende onbeweeglijkheid van dit dorp” (17). Die hoë verwagtings wat van Joe gekoester word, word herhaaldelik genoem en ook gesuggereer deurdat hy telkens in verband gebring word met iets wat lig bring. By hul eerste ontmoeting word Joe voorgestel as ’n liggewende figuur wat vanuit die donker kom: “Ik kijk tegen het licht in dat uit de keuken komt, en zie alleen zijn silhouet uitgeknipt tegen de deuropening” (14). Joe se vreesloosheid “straalt van hem af als licht” en Christof ervaar ook ’n verwagting van vernuwing by Joe se aankoms: “Het beeld van de jongen in de vloed van licht vervulde hem met het verlangen zijn oude leven af te gooien” (19). Steinz (2010) wys tereg uit dat Joe voorgestel word as “een pubermessias die de jongens van het dorp zal verlossen van alle saaiheid die hen aankleeft”.

Die uitsonderlik hoë waarde wat Fransje aan Joe se vriendskap en erkenning heg, blyk duidelik uit die teks. Fransje se onmiddellike gevoel oor Joe se teenwoordigheid in die dorp word as volg uitgedruk: “Joe Speedboot, bommenlegger, wakkerstamper (...) Waar was je al die tijd?” (15). Sy fassinatie met en matelose bewondering vir Joe word gereeld

in die teks beklemtoon: “Je had verwachtingsvolle tintelingen in zijn buurt – er was een energie die vorm aannam in zijn handen” (69). Verder beskou hy Joe as “de enige in de hele wereld door wie ik gezien wilde worden” (43) en selfs as die rede waarom hy uit sy koma moes ontwaak (109). Fransje ervaar dat Joe se aankoms in Lomark betekenis toevoeg aan sy eie bestaan. Joe se aankoms korreleer met Fransje se bewuswording daarvan dat sy vryheid nie gevind kan word in die onttrekking van ander en in individualistiese isolasie nie, maar dat ’n selfgeïntegreerde gerigtheid op ander sin gee aan die menslike bestaan.

Die rede hiervoor het myns insiens met Joe se aangetrokkenheid tot beweging te doen. Fransje se frustrasie met sy eie immobiliteit en die stilstand in die dorp spreek duidelik uit sy uitlatings: “Ik moet hier zo snel mogelijk weg. Ze maken me gek met dat gehang rond mijn bed en dat geouwenhoer over de handel en het weer” (11). Cloostermans (2005) som Joe se bekoorlikheid as volg op: “In Lomark staat alles stil. De familie Speedboot is een uitzondering op die regel. Joe denkt in termen van dynamica. Hij slaagt er zelfs in om een vliegtuigje te bouwen en het van de grond te krijgen”.

Joe se preokkupasie met beweging kan in die eerste instansie afgelei word uit sy betrokkenheid by allerlei voertuie deur die loop van die roman. In teenstelling met sy vriende, wie se voortbeweeg beperk bly tot ’n rolstoel in Fransje se geval en ’n fiets in Christof s’n, word Joe in die roman verbind met ’n fiets, ’n vliegtuig en selfs met ’n stootskrapeer waarmee hy aan die Parys Dakar-wedren deelneem. Joe is ook die enigste van die seuns wat deur die loop van die roman ’n motor aanskaf – ’n voertuig wat jare lank as lykswa gebruik is. “Het was een echte Joe-auto, een Oldsmobile Cutlass Cruiser, opgebouwd uit rechte lijnen en met een imposante vierkante grille” (185). Wanneer Joe aansoek doen om toelating tot die “autonoom”-kursus aan die Kuns Akademie, gebruik hy die vliegtuig wat die seuns gebou het as voorbeeldmateriaal. Hy neem hom voor om sy naskoolse opleiding aan die motoriese te wy. Joe se intense belangstelling in beweging en die motoriese is nie buitengewoon vir ’n adolessente seun nie. Wat Joe se benadering tot beweging egter besonders maak, is dat dit nie beperk bly tot fisiese handeling of

tydverdrywe nie, maar dat Wieringa ook 'n lewensbeskoulike element daaraan toeskryf. Beweging en die motoriese word naamlik as Joe se antwoord op eksistensiële vrae na die sin van die lewe voorgelê. Sy voorskrif teen angste en vertwyfeling klink as volg: “Dus wat doen jy, jy koop 'n auto of bou 'n boot, soos Papa Afrika gedoen het, want beweging is die grondslag van alle lewe” (251).

David Kronlid (2008:26) poneer die volgende wat hierop betrekking het: “Mobility in all its dimensions should be regarded as a distinct dimension of human flourishing”. Die eksistensiële dimensie van beweging hou volgens Kronlid verband met die innerlike: “[T]o be existentially mobile applies to what we usually refer to as ‘inner’ capabilities – emotions, concepts and imaginations – in order to create and sustain a worthy and meaningful existence” (Kronlid, 2008:26). Individuele betekenisgewingsprosesse wat verband hou met eksistensiële mobiliteit is vir Kronlid tot 'n groot mate gelyk aan die beskikking oor die nodige vryheid en geleenthede om subjektiewe vooruitsigte te hê en dit in die hede te kan implementeer en verwesenlik. In Fransje se introspektiewe selfbewussyn lyk hyself na 'n statiese figuur met weinig vooruitsigte: “Het zag ernaar uit dat ik een diep ingevreten anker was dat altijd op zijn plaats zou blijven. Er lag niets voor mij in het verschiet en ik probeerde weinig te verlangen, zoals een dier of een boeddhist” (93).

Die selfrefleksiwiteit en introspeksie wat Fransje as karakter kenmerk, ontbreek by Joe. Dit blyk uit die teks dat hy, in teenstelling met Fransje, in die oomblik leef, want vir hom lei “te veel weten [...] tot angst en angst tot stilstand” (249): “Hij dacht weinig aan dingen die er niet waren, morgen en gisteren waren er allebei niet zodat ze weinig belang voor hem hadden. Dat deed ik hem niet na. Er waren dagen waarop ik het haatte dat ik met mijn rug naar de toekomst stond; een rivier die terugstroomt de bergen in” (249). In teenstelling met Fransje wat vasgekeer voel in sy liggaam en in die kleinburgerlike leefwêreld wat hom omring, word Joe uitgebeeld as 'n figuur wat vrye teuels aan sy verbeelding gee en sy fassinasie met beweging daarom aktief uitleef. Joe word voorgestel as “een rond, gaaf product van zijn eigen verbeelding” (186). Verstele (2006) merk oor

Joe op: “Joe wil meer dan louter verbeelding; hij wil de werkelijkheid besmetten met fantasie. Hij is een icoon van de utopie die realiteit wil worden”. Eksistensiële mobiliteit vind myns insiens neerslag in Joe se karakter, omdat hy geskets word as ’n karakter wat sy verbeeldingskragte met sy besondere belangstelling in beweging kombineer om vernuwing, vooruitgang en lewensbetekenis na te streef.

Beweging word nie net uitgebeeld as deel van Joe se belangstellingsveld nie, maar word ook aan sy persoonlike identiteit en lewensuitkyk gekoppel. Met die aanneem van die pseudoniem “Joe Speedboot” verbind Joe uitdruklik sy preokkupasie met beweging met sy persoonlike identiteit. Hy beskou sy doopnaam slegs as “een vergissing van mijn ouders.” (155) en deur sy eie naam te kies, gee hy volgens Wieringa (Brunt, 2005) te kenne dat hy sy lot in eie hande geneem het. Sy lot sentreer hiervolgens om beweging. So openbaar Joe ook nie ’n kwesbaarheid vir die teenoorgestelde geslag nie. Die begeerlike PJ Eilander se aankoms in Lomark veroorsaak ’n opskudding waarvan Joe salig onbewus is. Joe se uitlatings teenoor Engel wys op die outeur se beklemtoning daarvan dat beweging en die motoriese onlosmaaklik verbind is aan Joe se selfkonsep: “Jij bent van de vrouwen hier”, sê hy, “Ik van de dingen waar benzine in moet” (133). Fransje merk in hierdie verband op: “Joe’s obsessies gingen altijd over beweging. Beweging aangedreven door de verbrandingsmotor” (249). Dit is egter nie net die motoriese wat Joe fassineer nie, maar alle soorte beweging. Hiervan is Fransje se beskrywing van die jaarlikse kermis ’n bevestiging: “de kermis is nu eenmaal het feest van vliegende, roterende en/of scharnierende bewegingen, zodat het me niet verbaasde dat Joe er niet was weg te slaan” (175).

Joe se voorkoms weerspieël ook sy passie vir beweging. Wanneer hy byvoorbeeld ’n nuwe inisiatief het, merk Fransje dit in sy gesigsuitdrukking op: “O ja, er was iets. Hij had die Te-Land-Ter-Zee-En-In-De-Lucht-blik in zijn ogen, die iets beloofde, een Versnelling” (181). Die feit dat beweging ook verbind word met Joe se fisiese voorkoms skakel met die liminaliteitstematiek in die roman. Dit besorg ’n onvaspenbaarheid aan sy voorkoms wat van Joe ’n liminale figuur maak. Naas sy gelaatstrekke wat verskillende

rassekenmerke insluit, is daar ook 'n verskil tussen sy twee oë: “hij keek zonder te knipperen en ik zag dat zijn linkeroog iets ander uitstraalde dan zijn rechteroog – het linkeroog schoot vuur, wat door het rechteroog werd getemperd, daar lag een soort mededogen in dat groter was dan ik kon begrijpen” (65). Die medelye wat Joe volgens hierdie aanhaling met Fransje het, kan deels die rede wees vir sy ontferming oor dié verlamde, spastiese en stom figuur.

In teenstelling met die ander hoërskoolleerders in Lomark, betrek Joe Fransje by sy inisiatiewe. Hy verwyder byvoorbeeld die passasiersitplek uit sy motor en skep sodoende plek vir Fransje om in sy rolstoel saam te ry. Die feit dat Joe Fransje betrek, vergroot nie net Fransje se bewegingsvryheid nie, maar sluit hom in by die vriendegroep sodat Fransje deel vorm van die samehorigheid wat dié groepie adolessente-inisiantie, by name Joe, Fransje, Christof en Engel, ervaar. Wieringa (in Brunt, 2005) beskryf Joe se toegeneentheid tot Fransje as 'n onvermydelikheid omdat die motoriese, ironies genoeg, ook deel uitmaak van Fransje se identiteit:³⁰ “Fransje is vergroeid met zijn rolstoel, half mens, half machine – tot zo iemand móét Joe zich wel aangetrokken voelen. En omdat Joe hem au serieúx neemt, nadat hij heeft geconstateerd dat de hersens van Fransje nog uitstekend functioneren, is een aantal leeftijdgenoten ook bereid met zo'n kwijlende invalide op te trekken”. Sodoende word die immobiele Fransje betrek by die *communitas* van die groep seuns wat gesamentlik streef na beweging en vooruitgang in die dorp.

Onder leiding van Joe sentreer die groep seuns se kreatiewe inisiatiewe deurlopend om die eksplosiewe of kinematiese. Hiervan is die bou van die vliegtuig, waarna die meeste resensente in hul bespreking van die roman verwys, tekenend.³¹ Wanneer die groep seuns Kathleen Eilander, volgens gerugte 'n nudis, in haar omheinde agterplaas wil afloor, is

³⁰ Ook Cloostermans (2005) merk in hierdie verband op: “Het is wellicht niet toevallig dat Joe interesse heeft voor een verlamde jongen in een rolstoel: een paradox op wielen”.

³¹ Peters (2005) dui aan dat Wieringa se inspirasie vir die bou van 'n amateursvliegtuig in die werklikheid gewortel is. Ene Joost Conijn het 'n soortgelyke taak aangepak en voltooi as sy afstudeerprojek aan die Rietveld Akademie. “Met Conijn voerde Wieringa bij wijze van research enkele gesprekken. Hoe bouw je een vliegtuig, vroeg hij. Dat is simpel, antwoordde Conijn: 'Je zet een stoel neer en daaromheen bouw je het vliegtuig’”.

Joe se oplossing die volgende: “t’ is eigenlijk heel simpel [...] als we haar naakt willen zien, moeten we zelf een vliegtuig hebben” (59). Die seuns steel die benodigde onderdeel van verskillende mense en sakeondernemings in Lomark en Joe tree op as “de ingenieur die het technisch moegelyk maakte” (60). Fransje het matelose bewondering vir die projek en kyk na die vliegtuig “alsof het het allereerste vliegtuig ter wereld was” (67). Fransje verwoord die belang van die vliegtuig as volg: “ongeacht of het ding ooit zou opstijgen voelde ik iets waar ik pas later, in de cinematografie, de woorden voor vond: de triomf van de wil” (68).

Hiermee verskuif Wieringa die klem van die blote fisiese feit van beweging en vervoermiddels na ’n meer lewensbeskoulike ingesteldheid. Fransje se geloof in wilskrag blyk duidelik uit die teks. Deur wilskrag, selfdisipline en die navolging van die samoerai-teorie probeer Fransje immers vorm gee aan sy eie bestaan sonder dat sy omringende omgewing en sy familiegeskiedenis sy identiteit en lot sou bepaal. Dit kan dan ook gesien word as moontlike basis vir sy afkeer van religie. Hy meen byvoorbeeld oor sy aangeleerde vermoë om sonder sy rolstoel te beweeg: “ik wist dat ma zou jubelen van weer een wonder als ze het zou zien en Jesaja zou aanhalen, ‘de kreupele zal klimmen als een hert en de tong van de stomme zal een vreugderoep aanheffen’ enzo, want sommige mensen zien nu eenmaal liever wonderen dan wilskracht” (80).

Wieringa se opmerkings oor sy persoonlike lewensuitkyk kan hierby betrek word, omdat dit korreleer met die voorstelling van Fransje se eksistensiële soeke en bepeinsinge in die roman. Wieringa meen naamlik: “Het is de taak van de mens om mens te zijn: een mens mag zijn lot niet laten afhangen van iets dat boven hem gesteld is” (Brunt, 2005). Dit is dus volgens Wieringa die mens se taak om ’n betekenisvolle bestaan te konstrueer. In *Joe Speedboot* beeld Wieringa sy belemmerde hooffiguur se pogings uit om juis dit te doen. Fransje glo in wilskrag en herken dieselfde sentiment in Joe, wat volgens Wieringa (Brunt, 2005) tuishoort onder die “autonomen die hun bestaan vormgeven zonder zich iets aan anderen gelegen te laten liggen”.

Die groep seuns se *communitas* word gevestig met die bou van die vliegtuig. Fransje beskou hom, Christof, Engel en Joe voorts as 'n span.³² “Het was Joe die de creatieve ingeving had gehad, Engel die het idee stileerde tot een hemelsblauw ruimtevaartuig en ten slotte Christof die olie bijvulde. En ik? Ik had de vleugelribben in hun gewenste vorm gebogen” (68). Die kreatiewe krag wat die liminale toestand kenmerk, kry hiermee uiting. Die kombinasie van Joe se verbeeldingrykheid en sy fassinatie met beweging lei daartoe dat Fransje begin glo dat hulle vooruitgang en verandering in die dorp sou kon teweeg bring. “ik hield niets meer voor onmogelijk in de nabijheid van die grote, kalme ziel die doodgemoedereerd bommen legde en vliegtuigen bouwen en god weet wat hij allemaal nog meer zou verzinnen.” (69). Wanneer die vliegtuig vir die eerste keer opstyg, meen Fransje dat niks meer vir Joe onmoontlik is nie (84).

Joe se verbeelding en geloof in potensiaal word deurlopend in die roman gemanifesteer in kombinasie met beweging en beweeglikheid. Wanneer Papa Afrika byvoorbeeld op sy boot uit Lomark verdwyn, treur Regina Ratzinger oor die dood van haar tweede man, terwyl Joe se perspektief op die situasie heeltemal anders uitgebeeld word. Volgens Joe het Papa Afrika met sy selfgemaakte boot die onwaarskynlik tog terug na Egipte aangepak: “Hij had het helemaal uitgedacht, ik zag hem in staat om die reis zelf te maken om te bewijzen dat het kon. En ongerijmd of niet, ik was er vrolijk van geworden, van de mogelijkheid van een goede afloop. Als Joe het voor mogelijk hield, wie was ik dan om te zeggen dat het niet kon? Hij was de Mogelijkheden-Man” (168). In hierdie voorbeeld word Joe se verbeeldingskrag weereens gekombineer met die beweeglike. Joe skep uit sy moeder se tragiese verlies “de heroïek van een odyssee”(167).

Fransje se verwysing na Joe as “de Mogelijkheden-Man” skakel met die eksistensiële bepeinsing wat in die roman te bespeur is. In die eksistensiële lewensbeskouing staan die mens oop na allerlei toekomstige moontlikhede, maar bestaan ook op 'n heel konkrete

³² Hy verwys ook na hulle as “een soort gemeenschap” en meld: “als je er niet over nadacht kon je je voorstellen dat dit altijd zo zou blijven” (140). Hierdeur word die beëindiging van die liminale fase in die visier gestel, al ontken Fransje dit nog op hierdie stadium.

en liggaamlike wyse in die wêreld. Die menslike eksistensie word hiervolgens gekenmerk deur 'n onophefbare spanning tussen wat die mens is en wat hy kan word; sy feitelikheid en sy moontlikheid. Joe se dinamiese aard en grootse inisiatiewe lei daartoe dat die groep seuns fokus op moontlikhede in plaas van feitlikhede. Hulle fokus op potensiaal, beweging en vernuwing.

Fransje vind geweldige aanklank by Joe se lewensuitkyk en bewonder sy “stoïcijnse minachting voor tijd, moeite en zwaartekracht” (294). Hy maak ook melding van “een nooit uitgesproken maar belangrijke afspraak” tussen hulle; 'n verstandhouding “die ging erover *wie we zouden zijn*” (my beklemtoning – CA). Wieringa rig die fokus dus op die onuitgesproke waardes wat die karakters nastreef, op wie en wat hulle moontlik sal word. Fransje verduidelik verder: “Het was een zaak van zuiverheid, die erop neerkwam dat niemand ons mocht verwijten dat wij deel uitmaakten van een gebrekkige wereld, en meehielpen de hoeveelheid achterlijkheid te vergroten. Wij waren een minachtende vijfde colonne, dat was de afspraak” (118). Die “achterlijkheid” waarna Fransje verwys, is die kleindorpse stagnasie en kleingeestigheid waarin hy so 'n renons het. Ten spyte van Fransje se eie immobiliteit, begin hy ook glo aan die moontlikheid van beweging en vooruitgang in sy eie ontwikkeling, sowel as in die toonaard van Lomark as sosiale ruimte. “Joe had gelijk,” meen Fransje, “de wereld werd aangedreven door bewegingsenergie” (148). Fortuin (2009) meld in hierdie verband: “Fransje Hermans en Joe Speedboot zijn volledig op de toekomst gericht. Ze willen vooruit: in een vliegtuig, in een shovel of in de wereld van het armworstelen”.

Fortuin se melding van die “armworstelen” bring die tweede deel van die roman, “Zwaard”, ter sprake. In hierdie afdeling neem Fransje, onder leiding van Joe as afrigter en bestuurder, deel aan internasionale armdrukkompetisies. Hierdie aktiwiteit het 'n noemenswaardige uitwerking op Fransje se identiteitskonstruksie, maar skakel ook met die bewegingstematiek in die roman omdat Wieringa in die eerste instansie hiermee uitbeeld dat Fransje se ruimtelike horisonne verbreed. Fransje, Joe en later ook PJ besoek verskeie Europese stede om aan uitdunrondes deel te neem. Tweedens skakel hierdie

verwikkeling ook met die binêre opposisie tussen stilstand en beweging wat deur die motto en struktuur van die roman beklemtoon word. In ooreenstemming met die rigtingaanduidende aanhaling van Musashi wat Wieringa as motto inspan, fokus Fransje nou op die swaard in plaas van die pen.

5.3.2. Die swaard

Wanneer Joe vir die eerste keer aan Fransje voorstel dat hy aan armdrukkompetisies deelneem, weier Fransje botweg. Fransje se opmerkings hieroor is veelseggend: “Ziedaar wat er gebeurt wanneer er op een dag iemand langskomt die je aanbiedt om je wereld een keer of tienduizend te vergroten: paniek” (184). Uit hierdie voorstelling blyk dit duidelik dat Fransje die omvang van die voorstel begryp. Dit gaan naamlik nie bloot oor ’n nuwe stokperdjie nie. Fransje is bewus daarvan dat die armdrukkompetisies sy wêreld sal vergroot. Dit sal hom dwing om sy passiewe buitestaandersposisie te laat vaar ten gunste van dié van ’n aktiewe deelnemer. Hy sal ’n sprong moet maak van waarnemer en kommentator, “de positie die ik het allerliefst had, kijken zonder gezien te worden” (178), na hoofspeler en kompeteerder. “Wat Joe deed was niet minder dan mij een plaats in de wereld aanbieden, een bewegingsvrijheid die ik niet kon overzien”, meen Fransje (184). Die feit dat Fransje armdruk in verband bring met beweging en bewegingsvryheid is hier van belang. Omdat hierdie twee karakters beweging as eksistensiële aangeleentheid sien, hou Fransje se potensiële armdrukloopbaan definitiewe implikasies vir sy selfkonsep en bestaansbetekenis in. Wanneer hy uiteindelik Joe se aanbod aanvaar, word die opbouende invloed van sy nuutgevonde bewegingsvryheid op sy self- en lewensbeskouing inderdaad beklemtoon. Die samehorigheid tussen Fransje en Joe bereik boonop in hierdie stadium ’n hoogtepunt. Hulle het ’n gemeenskaplike doel voor oë, naamlik om deur te dring tot die finale wedstryd om met die wêreldkampioen, Islam Mansur, kragte te meet.

Die fisiese uitputting as gevolg van Fransje se streng oefenprogram, “had een bevrijdende werking op mijn geest, veroorzaakt door het vrijkomen van endorfinen. Dat was de eerste conclusie van het armworstelen. De tweede was dat er brandende eierzucht in me bleek te schuilen” (225). Die eersug of drang na aansien wat aan Fransje toegeskryf word, kom

elders in die roman ook ter sprake. Sy navolging van die samoerai-teorie word byvoorbeeld verbind met sy begeerte om 'n eerbare lewe te lei. Reeds uit die uitbeelding van die eerste uitdunronde in Luik, België lei die leser af dat die armdrukprojek eksistensiële en identiteitsimplikasies vir Fransje inhou. Hy doen dit nie net om 'n vermaaklike herinnering daarvan oor te hou nie: “Er stond meer op het spel. Iets dat met geloof te maken had, of we in staat zouden zijn het idee van vlees en bloed te voorzien, of we slaven waren of meesters, zelfs om ‘het vechten om te overleven, het ontdekken van de betekenis van leven en dood, het leren kennen van de weg van het zwaard’, zoals Kensei zegt” (212).

Wanneer Fransje sukses smaak tydens die uitdunrondes, het dit 'n merkbaar opbouende invloed op sy selfkonsep wat herinner aan Kronlid (2008:26) se stelling dat mobiliteit beskou moet word as “a distinct dimension of human flourishing”. In hierdie stadium van sy ontwikkeling floreer Fransje op intra- en interpersoonlike vlak. Die prysgeld wat hy en Joe tussen hulle verdeel, is meer as wat Fransje al besit het. Verder verinnig Fransje en Joe se vriendskapsband, sodat hulle net na mekaar kan kyk en glimlag “als bejaarden om een gedeelde herinnering” (212). Joe se ondersteuning lei tot Fransje se herhaaldelike besef van hul besondere band: “weer voelde ik die peilloze vriendschap” (218). Die vlietendheid van hierdie vriendskap word egter subtiel by die teks ingewerk deur byvoorbeeld Fransje se verwysing na “een van de ontelbare herinneringen aan hem” (228). Die leser besef dat die outeur hierdeur aandui dat dinge sedertdien verander het tussen hulle.

Wat Fransje se persoonlike en sosiale identiteit betref, word hierdie fase voorgestel as 'n voorspoedige tyd in sy ontwikkeling. “Ik merkte dat er anders naar me gekeken werd – dát er naar mij gekeken werd. Het was erg stimulerend” (228). In ooreenstemming met die binêre opposisie tussen die pen en die swaard wat Wieringa deur Musashi se handleiding daarstel, staak Fransje in hierdie tyd sy geskiedskrywing en kies die spreekwoordelike swaard: “Ik had nu een paar jaar onafgebroken het uitzicht vanuit mijn hoofd geschilderd, en toen was het genoeg [...] Het was een andere tijd, er werd iets

anders van me gevraagd. En was schryfven niet een hoogst onmannelike bezigheid? Waar armworstelen in hoge mate superieur aan was?” (229). Die armdrukkompetisies word dus vir Fransje ’n manier waarop hy sy potensiaal verwesenlik en skakel daarom met die uitgangspunte van die eksistensialistiese lewensbeskouing soos hierbo vermeld. Hy besef byvoorbeeld tydens die eerste uitdunronde die waarheid van die volgende aanhaling uit *Go Rin No Sho*: “Vandaag owerwint u wat gisteren was, en morgen owerwint u wat u vandaag bent” (217).

Benewens die opbouende effek wat die armdrukkompetisies op Fransje se persoonlike identiteit en lewensbeskouing blyk te hê, word dit ook so voorgestel dat dit op letterlike vlak sy horison verbreed. Wanneer Fransje en Joe na uitdunrondes in Europese stede reis, kry hy blootstelling aan uiteenlopende leefwêrelde ver verwyderd van Lomark. Tydens die eerste uitdunronde in Luik merk Fransje byvoorbeeld in die parkeerterrein motors met nommerplate van Frankryk, Duitsland en selfs Engeland op (213). Fransje en Joe reis ook na Wene, Oostenryk, na Rostock en Halle in Duitsland en uiteindelik na Poznan in Pole vir die finale wedstryd. By ’n hawe naby Rostock hou Fransje werkers by die hawe dop en meld die volgende: “Joe en ik wisten dat we getuige waren van iets bijzonders, een plaats aan de rand van de wereld vol mannen van alle continenten die een leven lang in beweging waren voor een maandelijks loon” (234). Die feit dat hulle bewondering toon vir die nomadiese leefstyl van hawewerkers dui op hul voorkeur vir loopbane en leefwyses wat met beweging en onvaspenbaarheid verbind word en wat buite die roetine van samelewingstrukture val. Dit skakel dus met die bewegingstematiek in die roman, sowel as met die ongedifferensieerdheid van die liminale ervaring, wat immers deur Viljoen en Van der Merwe (2007:11) beskryf word as ’n “state of anti-structure”.

Die beweging waarna hulle smag, ervaar hulle tydens hul reise in Europa. Hulle voel egter nie ewe gemaklik in al die verskillende ruimtes wat hulle besoek nie. Die uitbeelding van hul knus en kleinburgerlike tuisdorp word byvoorbeeld gekontrasteer met die aard van die restaurant waarheen hulle in Rostock gaan. “Opeens voelden we ons nogal misplaatst in het Hafenrestaurant, tussen die menigte buitenmaatschappelijke

elementen uit een wereld die échter – want harder – leek dan de onze. We lachten bemoedigend naar elkaar en besloten het ons tot in detail te herinneren” (237). Die feit dat hulle hulself voorneem om die besonderhede van hul reise te onthou, suggereer die tydelike aard van hul rondtrekkery. Dit is ook noemenswaardig dat Fransje in hierdie deel van die teks nie alleen na sy eie ervaring verwys nie, maar die indruk skep dat hy ook toegang het tot Joe se perspektief op sake. Fransje dink, met ander woorde, hier in terme van “ons” in plaas van “ek”. Die outeur wil moontlik hiermee suggereer dat Fransje hom op hierdie stadium so na aan Joe voel dat hy dink hy kan selfs voorspel waaraan Joe in die toekoms sou dink.

Die ruimtewisseling wat in hierdie deel van die roman so prominent is, moet dan ook in verband gebring word met Fransje se identiteitskonstruksie. Zygmunt Bauman (in Bezuidenhout en Van Zyl, 2007:14) beweer immers in verband met die essensie van identiteit dat dit grootliks gesetel is in die weiering om vasgepen te word: “[Do not] get tied to one place, however pleasurable the present stopover may feel. Do not swear consistency or loyalty to anything or anybody. The hub of postmodern life strategy is not making identity stand – but the avoidance of being fixed.” Viljoen (2003:82) wys ook daarop dat reis dikwels

... ’n vorm van ondersoek is wat lei tot selfondersoek en selfontdekking. Die reis, sowel as die representasie daarvan in taal, is ook potensieel transgressief: die oorsteek van die letterlike grense tussen die bekende en die onbekende lei dikwels tot die oorsteek van ’n verskeidenheid ander grense.

Die plekverandering in hierdie deel van die roman word deur die outeur verbind met Fransje se selfkonsep en lewensuitkyk. Die opbouende uitwerking wat die reise op Fransje en Joe het, word byvoorbeeld as volg uitgebeeld: “We voelden ons autonoom en heroïsch. We dachten aan Lomark en lachten omdat we de wereld aan het veroveren waren. We zouden rondtrekkende ronin zijn, landloze prijsvechters zonder heer, en vrij zijn onder de levende hemel. Ik was extatisch en wilde dat het nooit zou eindigen, en dat is meestal het moment dat de tent gaat sluiten” (241). Die tydelikheid van hul outonomie en vreugde word deur hierdie aanhaling herbevestig. Die beelde van paaie en op-pad-

wees, waarin *motels*, kitskosrestaurante en vulstasies as betekenisdraende ruimtes figureer, vestig die indruk van Fransje en Joe as onvaspenbare tussenmense. Die beklemtoning van die tydelikheid van die ervaring veronderstel reeds die beëindiging van die tussentoestand. Dieselfde kan gesê word oor die *communitas* wat die twee seuns so heg met mekaar verbind het.

5.3.3. Na die post-liminale

Die einde van Fransje en Joe se samehorigheid word uitgebeeld as die gevolg van 'n sameloop van omstandighede, waarvan drie verwickelinge uitstaan. Die eerste is die feit dat Joe in 'n seksuele verhouding met PJ betrokke raak, die tweede is Engel se skielike dood en die derde is die feit dat Fransje en PJ terselfdertyd 'n seksuele verhouding aanknoop en boonop Joe verder verraaï deur na sy doopnaam op sy paspoort te kyk. Hierdie insidente lei ook tot die einde van die liminale fase. Die karakters se deurgang van liminale na post-liminale status sentreer om verraad en om die verlies aan onskuld in interaksie met ander karakters en ruimtes. Dit sluit aan by wat Aguirre (et al, 2000:67) oor die deurgang aanvoer: “there always exists a domain of deprivation, loss and humbling through which the individual engaged in a rite of passage must go”.

Die eerste verlies waardeur Fransje as inisiant moet worstel, is die liefdesverhouding wat tussen Joe en PJ ontstaan. Gedurende haar verblyf in Amsterdam was PJ in 'n gewelddadige liefdesverhouding met 'n skrywer betrokke. Wanneer sy terugkeer, betrek Fransje vir PJ by sy armdrukbedrywighede uit 'n behoefte aan haar erkenning en bewondering. Daarom begin PJ hul vergesel op hul reise na armdrukkompetisies. Tydens hul besoek aan Rostock vind die mees sentrale verraad in die teks plaas: Joe verloor sy maagdelikheid aan PJ, op wie Fransje steeds verlief is. Hierdie verraad het verreikende gevolge. Fransje se stilswyende verwyty klink as volg: “hij wist wat ik voor haar voelde, hoe kon hij het niet weten! Dit maakte hem technisch gesproken een verrader. Joe Verrader. Onze verwantschap, mijn altijddurende overgave aan hem: betekenisloos. De ramp had niet groter kunnen zijn, dit was een crisis waarvan de gevolgen niet waren te overzien. Ik zou worden teruggeworpen in de diepste eenzaamheid” (243). Of Joe

werklik geweet het dat Fransje romantiese gevoelens jeens PJ koester, is te betwyfel weens die gebrekkige kommunikasievermoë en teruggetrokkenheid wat die outeur aan Fransje toeskryf. Wat Wieringa hier beklemtoon, is die besondere hoë waarde wat Fransje aan sy vriendskap met Joe toeskryf. Daarom lei Joe se “verraad” tot Fransje se gevoel van verydeling en die opvatting dat hy geen heenkome meer het nie: “[m]ijn vriend en mijn gedroomde geliefde hadden de driehoek verbroken, die driehoek die de basis was van elke vaste constructie. Ik was losgeraakt van die nieuwe verbinding, een zwevende punt in de duisternis” (245). Fransje se verwysing na die duisternis ondersteun die opposisie tussen lig en donker wat in die roman gehandhaaf word. Soos reeds aangetoon, verteenwoordig lig vir Fransje betekenis, groei en vernuwing, terwyl donkerte in verband gebring word met eensaamheid, neerslagtigheid en stagnasie.

Fransje se retrospektiewe kommentaar op dié insident toon aan dat dit as ’n belangrike oomblik in sy persoonlike ontwikkeling gepresenteer word: “Ik stond voor een wezenlijk moment in mijn volwassenwording: de capitulatie” (245). Kapitulasie verwys na oorgawe en in die konteks van Fransje se identiteitsontwikkeling kan dit aansluit by sy stryd teen die invloed van sy omgewing en sy afkoms op sy persoonlike identiteit. Sy intense ervaring van verraad word op so ’n wyse aangebied dat dit die einde van sy eksistensiële soeke en weerstand teen determinisme aankondig. Fransje staan nie bloot op die drempel van ’n nuwe lewensfase ekstern tot hom nie, maar op innerlike vlak staan hy êrens tussen die verskillende aspekte van homself: sy idealisme teenoor sy realisme, sy verset teenoor sy gelatenheid. Fransje se liminaliteit word dus uitgebrei sodat hy ook op psigologiese vlak ’n liminale posisie bekleed.

Benewens die verraad en vervreemding tussen die twee sentrale karakters, verteenwoordig Engel Eleveld se dood na my mening die tweede aanduiding dat die drempelervaring van adolessensie eindig, saam met die gevoel van samehorigheid wat daarmee gepaard gaan. Engel sterf in ’n absurde ongeluk tydens ’n uitruilprogram in Parys: ’n hond val vanuit die negende verdieping van ’n woonstelgebou op hom. Wieringa bring hiermee ’n fratsongeluk in die vorm van ’n byna onwaarskynlike

toevalligheid oor sy sentrale karakters se pad. 'n Parallel kan hierby getrek word met die uitbeelding van die ongeluk wat Fransje se fisiese vermoëns drasties gewysig het. Die feit dat Fransje onder 'n John Deere-grassnyer beland omdat hy nie die naderende trekker gehoor het nie, word as hoogs onwaarskynlik uitgebeeld deur 'n vraag soos “Wie hoort er nou een 190-pk-John Deere niet aankomen?” (108). Wieringa se opmerkings teenoor Hoenjet (2005) dui aan dat sy gebruik van “absurde faits divers” in die roman strook met sy ervaring van die werklikheid: “Ik ervaar het bestaan als een krankzinnige hoeveelheid toevalligheden. En ze zijn allemaal betekenisvol. [...] Ik wil recht doen aan die rijkdom, het soort ongerijmdheden dat in ieders leven voorkomt”. Wieringa stuur in aansluiting hierby doelbewus struikelblokke en ongerijmdhede oor sy karakters se pad ten einde 'n vormende invloed op hulle ontwikkeling te bewerkstellig.

Die gevolg van Engel se skielike dood is dat die dinamiek tussen die karakters onherroeplik verander. Na sy begrafnis hoop Fransje byvoorbeeld dat die vriende vir die res van die middag bymekaar sal bly, maar elkeen gaan in 'n ander rigting. Dit wat op letterlike vlak uitgebeeld word, ondersteun ook die vriende se uitmekaardryf op 'n meer figuurlike vlak. Fransje ervaar dit as volg: “Ik zat thuis in dat idiote pak en wist dat de wereld onherstelbaar veranderd was. En dit was nog niet het einde, er zat nog veel meer aan te komen. Met de dood van Engel was er een noodzakelijke stabilisator uit onze sociale constructie verdwenen; ik had een sterk gevoel van verdere ontbinding, niet ver van nu” (261). Die verwysing na “ontbinding” in hierdie konteks suggereer die ontbindingsproses wat vir Engel se oorskot voorlê, maar funksioneer ook as 'n vooruitwysing na die verbrokkeling van vriendskapsbande wat vir Fransje, Joe en Christof voorlê. Die onheilspellende gevoel wat Fransje hier verwoord, word ook deur Joe ervaar: “Sinds Engel dood is heb ik dat, de hele tijd het gevoel dat er iets ergs gaat gebeuren” (291). As teenvoeter vir die eksistensiële angs wat Joe in hierdie tyd ervaar, wend hy hom oudergewoonte tot die motoriese. Hy werk met oorgawe aan die stootskrapeer waarmee hy aan die Parys-Dakar gaan deelneem: “Hij werkt zich een breuk aan die shovel, hij zoekt extreme lichamelijke arbeid tegen kwellingen die hij niet goed

onder woorden kan brengen. Ook hij zal mens worden, naakt, bang en eenzaam als iedereen” (291).

Die rede vir Fransje se gewysigde perspektief op Joe, oor wie hy vroeër sê “Ik bedoel, hoe had hij ook iets moeten *worden*, hij was immers al iets: Joe, een rond, gaaf product van zijn eigen verbeelding” (186 – oorspronklike beklemtoning), is die feit dat Fransje en PJ tydens hul besoek aan Poznan vir Joe verrai het deur na sy regte doopnaam op sy paspoort te kyk. Versteete (2006) beskryf die betekenis van hierdie verraad as volg: “Het moment waarop Fransje Joe's echte naam leert kennen, is de luchtbel doorpikt, besmet met realiteit. Net zoals de kracht van Repelsteeltje verdwijnt zodra zijn naam bekend is. De droom is weg, de illusie doorbroken”. Joe heet in werklikheid Achiel Stephaan Ratzinger. Met verwysing na Wieringa se oeuvre wys Grootaarts (2007:5) uit hoedat “[d]e werklike naam van bepaalde personages (...) hun zwakke punt, hun achilleshiel” vorm. Dit is duidelik dat die voornaam Achiel inskakel by Achilles van die Griekse mitologie, asook by die Nederlandse ‘hiel’ vir hakskeen. Die suggestie is dat Joe se amper bo-natuurlike status met die bewuswording van sy regte naam gewysig word. Net soos Achilles van ouds is Joe uiteindelik kwesbaar gemaak: “[M]et Achiel Stephaan hebben PJ en ik Joe kleiner gemaakt en van zijn waardigheid ontdaan. Onder zijn zelfgekozen naam is hij naakt” (286). Naaktheid en die verlies aan status wat gewoonlik daarmee gepaardgaan, is nog ’n eienskap van die liminale fase (Carstens, 2008:181).

PJ speel ’n wesenlike rol in die beëindiging van die samehorigheid tussen die manlike karakters. Beide Christof en Fransje is van die begin af verlief op PJ met haar engelagtige voorkoms. Haar verraderlike aard kom egter in die tweede helfte van die roman onder Fransje se aandag as hy die boek lees wat haar gewese minnaar, die skrywer Arthur Metz, oor haar geskryf het. Die titel van die roman is *Om een vrouw*, maar dié vrou kan volgens Metz netsowel “Hoer van de eeuw” genoem word. Die roman vertel die verhaal van ’n selfbewuste en ietwat mollige Suid-Afrikaanse meisie wat haarself transformeer tydens haar familie se emigrasie na Nederland. Sy verloor gewig deur bulimies te word, ontdek haar seksualiteit en begin dit ten koste van haar minnaars misbruik om aan haar ’n gevoel

van eiewaarde te besorg. Volgens Metz het PJ “de onbegrensde macht van schoonheid en gewetenloosheid begrepen” (271). Metz beskryf PJ as ’n “volmaakt prachtig, gewetenloos monster” wat bewus is van “de mogelijkheden van seks als wapen” (271). PJ verlustig haar in seksuele ontrouheid. Haar manipulerende aard behels volgens Metz dat sy soos ’n verkleurmannetjie aanpas by “wat in iedere sociale situasie van haar werd verlangd” (271) om sodoende haar eie belange te bevorder en haar behoeftes te bevredig.

In teenstelling met Fransje wat worstel met sy skuldgevoel omdat hy Joe verraaie het deur sy doopnaam uit te vind, word PJ uitgebeeld as ’n karakter wat haar verlekke oor die verraad: “Ik zie dat PJ Joe in gedachten Achiel noemt; er is een zekere achteloosheid in het geheel van gedragingen geslopen waarmee ze liefde uitdrukt; elke kus en elke blik verziekt door ironie. Klinkend metaal, luidende schel. Tergend langzaam is ze bezig hem uit elkaar te trekken” (287). Die leë en verwronge aard van PJ en Joe se verhouding word weerspieël deur die feit dat PJ tussendeur seksueel betrokke raak by sowel Fransje as Christof: “Nu kwamen wij alle drie samen in haar schoot” (311). PJ Eilander veroorsaak dus verwydering binne die vriendskapskring. Dit is “[v]oor al as ze elkaars rivalen worden in de strijd om het mooiste meisje van de school, dat de jongens zonder veel scrupules tegen elkaar uitspeelt”, meen Wieringa in hierdie verband (Brunt 2005). Die vroeëre samehorigheid wat die groep seuns gedeel het en wat van hulle “een soort gemeenschap” gemaak het, is vernietig deur die feit dat al drie seuns hul maagdelikheid aan die manipulerende verleidster verloor – ’n faktor wat uiteraard ’n vervreemdende in plaas van samesnoerende uitwerking op hul het.

Die seksuele word voorgestel as ’n oorgangsrite: vanaf maagdelikheid wat verbind kan word met ’n seunswêreld na ’n meer volwasse manlikheid. Die emosionele skade wat berokken word deur die aard van hul almal se eerste seksuele ervaring lei tot die onherstelbare verbroekeling van die karakters se *communitas*. Die onveranderlikheid wat Fransje aan hul *communitas* en vriendskapsband toegeskryf het, word vir hom ’n illusie (245) en hiermee word die drempelervaring van adolensensie afgesluit. Die “realm of

pure possibility” (Turner, 1967:97) wat die liminale fase kenmerk, word vervang met die post-liminale, naamlik die herinkorporering in die samelewing, met ’n meer volwasse identiteit. Hierdie oorgang is veral van belang wat die bewegingstematiek in die roman betref, omdat die spesifieke karakters se samehorigheid gebaseer was op die gesamentlike nastreef van beweging – op beide fisiese en eksistensiële vlak. Wanneer Fransje weer die vliegtuig sien wat hulle ontwerp en gebou het, funksioneer dit as simbool van die afsluiting van hul liminaliteit en eksistensiële nastreef van beweging. Dit staan verwaarloos in die skuur waar Joe werk aan die stootskrapeer waarmee hy aan die Parys-Dakar gaan deelneem: “Het stond gedemonteerd en beschadigd tegen de achtermuur. Daar, in ellendige staat, stond het object dat me eens had vervuld van krankzinnige hoop – dat er een uitweg was die met groot denken en de wil te maken had. [...] Ik had een dikke krop van jankerigheid” (248). Die suggestie is dat daar geen rede meer vir “krankzinnige hoop” is nie. In hierdie seer groeiproses verdwyn Fransje se laaste sprankie geloof dat Joe hom deur middel van beweging sal verlos van die eenselwigheid van sy bestaan in Lomark.

5.4. Stilstand: “Ik bleef achter in het dodenrijk.”

Fransje se sogenaamde “heldendroom” voorspel potensiële vernuwing in Lomark se toekoms deur die tussentrede van ’n reddende mansfiguur wat uiteindelik uit Lomark verjaag sal word: “De nieuwkomer fluit een zacht liedje. Hij zal vrolijkheid brengen en verwarring zaaien. Hij draagt nieuwe tijd als een zwaard. Hij zal onze illusies aan scherven slaan en onze zwijgzame achterlijkheid doorbreken. Zijn gewelddaad brengt schoonheid maar wij zullen hem verjagen, het is geen tijd voor helden.” (110).

In Fransje se beskrywing van Joe kom sekere elemente van sy heldedroom na vore:

Hij durfde het onmogelijke te denken en merkte niets van de afwijzing die zich achter zij rug voltrok. Want veel mensen moesten Joe niet, er was te veel onbegrijpelijkheid aan hem. De meeste mensen zijn gemiddeld, sommige zelfs ronduit minderwaardig; maar ze zijn allemaal heel gevoelig voor de hogere concentratie energie of talent in de bovengemiddelde mens. Hebben zij geen

beschikking over datgene wat licht geeft in jou, dan jij ook niet. Ze hebben geen talent voor bewondering, alleen voor slavernij en afgunst. Ze stelen het licht. (69)

Fransje droom die heldedroom net voordat hy uit sy koma ontwaak. Wieringa beskryf Fransje se ontwakingstoneel redelik pertinent as 'n hergeboorte: “Dat licht, o godverdomme dat *licht*, het breekt mijn voorhoofd binnen als een thermische lans. Ik word voor de tweede keer geboren. Blind en hulpeloos spoel ik aan. Rond mijn bed praten ze over Joe” (110) Deur hierdie voorstelling laat blyk Wieringa duidelik dat Fransje Joe sien as die verlossersfiguur waarvan hy gedroom het. Fransje se ontwaking verteenwoordig die deurgang van een liminale ruimte na 'n ander: vanaf sy komateuse toestand wat weifel tussen lewe en dood na sy adolessente status wat huiwer tussen kindwees en volwassenheid. Dit is juis in laasgenoemde liminale fase dat Joe optree as katalisator, as verlosser en as held wat vernuwung “als een zwaard” dra.

“Joe Speedboot wordt door zijn omgeving aangewezen als verlosser, maar dat is natuurlijk een veel te zwaar kruis om te dragen,” meen Wieringa (De Valk, 2005). Joe verlaat uiteindelik Lomark en Fransje, Christof en PJ bly agter in 'n verwronge liefdesdriehoek. In hierdie verband sien Wieringa (2008b) die lemoen op die voorblad van *Joe Speedboot* as verteenwoordigend van die teleurgestelde soektog na die son, oftewel 'n liggewende entiteit: “Fransje is immers op zoek ‘naar iets dat licht geeft’, maar raakt gaandeweg in het verhaal teleurgesteld [...] Dus geen zon is het die hij bracht, maar een sinaasappel. Malle symboliek.” Fransje se idealisme en kinderlike geloof in potensiaal en vooruitgang word na Joe se vertrek vervang met sinisme en ontnugtering:

Ik beweeg weer volop maar Lomark voelt anders, de dijk, de straten, ze zijn me vreemd geworden. De hoop die Joe's komst eens veroorzaakte is gedoofd, *wij zijn weer wat we waren en altijd zullen zijn*. Joe is een verlosser zonder belofte; hij heeft geen vooruitgang gebracht, alleen beweging [...] Hij heeft onze wereld betoverd maar na een regenbui spoelen de kleuren er gewoon weer af. (292-293 – my beklemtoning CA).

Steinz (2010) sien Fransje se “eeuwig streven” na betekenis en vooruitgang daarom uiteindelik as “even vruchteloos als de rebellie van Joe”. Die gelatenheid waarmee

Fransje ten slotte ophou probeer om meer vervuld te leef, staan egter in kontras met die uitbeelding van Joe se situasie teen die einde van die roman. Alhoewel Joe ook aan die einde van die roman vatbaar blyk te wees vir eksistensiële angs en onsekerheid, besef Fransje met Joe se terugkeer in Lomark ná die Parys-Dakar die volgende: “Ik begreep opeens iets, een heel helder inzicht is het: dat hij niet klein te krijgen is. Het verraad van mindere goden krijgt hem niet van zijn plaats” (307). Joe se pseudoniem is uiteindelik volgens Fransje “veel meer dan een puberale gril, het is zijn bestemming” (287). Fransje se heldeverering vir Joe, as ’n man wat steeds getrou bly aan homself en steeds streef na eksistensiële beweging, skyn dus terug te keer.

Fransje se seksuele verhouding met PJ, daarenteen, het hom laat aanvaar dat stilstand en stagnasie voortaan sy lot is. Hy doen afstand van sy verset teen sy genetiese samestelling, sowel as van sy navolging van die samoerai se strategie. Hy offer selfs sy vriendskap met Joe op deur vir PJ te kies:

Verpletterd hang ik achterover in mijn stoel en ik weet dat er geen grens is aan wat ik voor haar zal doen. Haar ontrouw is voorspeld, ze heeft zich even natuurlijk vermenigvuldigd als luizen op een kinderhoofd, *en ook alles wat ik over mezelf heb gedacht is waar, het is alleen een kwestie van tijd geweest voordat het te voorschijn kwam. Deze wetenschap bevat een element van vrijheid, vermoedens zijn erger dan feiten.*

Vandag heb ik gekozen voor een einde aan mijn lijden; het genot van PJ ingeruild tegen mijn enige vriendschap lijkt een gunstige transactie. Als je je er niet zo beroerd over zou voelen is er niks aan de hand (290 – my beklemtoning).

Fransje verrai uiteindelik homself deur sy soeke na betekenis op te skort. Die seksuele genot wat hy ervaar, is vir hom voldoende om sin aan sy lewe te gee. Dit is interessant om daarop te let dat Fransje se liggaamlike gestremdheid hom nie daarvan weerhou om ’n geslaagde minnaar te wees nie. Hy verwerp uiteindelik willens en wetens die erekode van die samoerai: “Ik herinner me de seppuku, de schone, rechte snede, maar dat is uiteindelijk niets voor mij. Ik heb mijn eer niet verloren, ik heb haar weggegeven, en wel bij vol verstand” (316).

Fransje se lewe sentreer aan die einde van die roman om sy owerspelige verhouding met PJ, asook sy hervatte skryfwerk: “Inderdaad skryf ik weer, om de leegte te verdrijven, maar ik weet niet of de toon me bevalt. Het proza is even rechtlijnig als de grens tussen Libië en Egypte, en even illusieloos misschien” (298). Die begrippe “leegte” en “illusieloos” kan gesien word as ’n opsomming van Fransje se uiteinde in die roman. Hy het sy hoop op vernuwing en grootse veranderinge saam met sy vriendskap met Joe laat vaar. Hy bly uiteindelik in Lomark agter en is gelate hieroor, want hy het self die keuses “bij vol verstand” uitgeoefen. Nietemin meen Fransje dat hy sy “ziel verloren” het (315). Die roman sluit met ’n beeld van die stilstaande dorpie Lomark wat deur ’n klankdigte muur afgeskort is van die naasliggende snelweg, asook die res van die land: “daarachter zijn wij niet gestorven, noch zijn wij van gedaante veranderd. Wij zijn hier nog” (316). Die dorp bestaan dus, net soos Fransje, voort sonder verandering en sonder verdere verwagting op groter sinvolheid.

Fransje bly ten slotte agter in “het dodenrijk”. Die stilstand waarmee Fransje aan die einde van die roman vrede maak, is myns insiens nie slegs fisies van aard nie, maar verteenwoordig ook ’n eksistensiële stilstand. Urry (2007:18) stel dit duidelik: “There is an ideology of movement. And those who for whatever reason are denied such movement suffer multiple forms of exclusion”. Op fisiese vlak is die Lomarkers deur die oprigting van die E981 uitgesluit van die res van die land, want “wij zijn verdwenen achter een metershoge geluidswal van aarde en kunststof. We horen inderdaad niks, net zomin als wij nog worden gehoord” (315). Hulle kan nie deur die buitewêreld bereik word nie en ontbeer dus die kans om te groei en ontwikkel. Hulle moontlikheid om op die buitewêreld invloed uit te oefen, word eweneens gestuit omdat hulle gemeenskap ten slotte uitgebeeld word as ’n byna onsigbare, afgeslote en ontoeganklike ruimte.

Op meer abstrakte vlak bring die einde van die liminale fase ook die einde van Fransje se nastreef van eksistensiële beweging teweeg. Jos Borré (2005) bring Fransje se fisiese onbeweeglikheid ook pertinent in verband met sy eksistensiële worsteling in die roman wanneer hy opsommenderwys die volgende meld: “Mensen zien machteloos hun leven

verloederen. Daaraan ontsnappen is de boodskap. Maar dat is wel heel moeilik als je in een karretjie zit”. Wieringa belemmer dus sy hooffiguur se soeke na betekenis en nastreef van beweging deur nie net van hom ’n immobiele karakter te maak nie, maar hom daarby ook in ’n stagnerende milieu te situeer.

Soos Laura Grootaarts (2007:4) tereg opmerk, moet die groep seuns, spesifiek Fransje, uiteindelik “gedesillusioneerd toegeven dat hun missie niet geslaagd is: zij hebben zich geconformeed, óf zijn gevluht uit de benauwende omgeving”. Fransje konformeer uiteindelik. Sy buite-egtelike verhouding met PJ gaan onbepaald voort en dit is waarmee Iris van Erve (2005:27) die uiteinde van die roman as volg opsom: “Maar waar gaat het allemaal om? Neuken met je droomvrouw. Waardoor het boek zwaar en licht tegelijkertijd is”.

Die eksistensiële stilstand waaroor Fransje uiteindelik gelate is, vind aanklank in Degenaar (1992:92) se beskrywing van eksistensialisme as die ervaring van reisigers na nêrens, die geworpenheid van karakters in onontwykbare situasies wat hulle nie begryp nie, die onvermoë om betekenis tot stand te bring, vraagstelling omtrent die sin van die lewe, die ervaring dat die lewe ’n gedurige soeke is, en veral outsiderskap, wat die geïsoleerdheid van die buitestaander sterk beklemtoon. Fransje is egter teen die einde nie meer op soek na dieperliggende lewensbetekenis nie. Hy begryp “de peilloze waarheid van de Alles-Wordt-Minder-Mannen op hun bank bij de rivier: alles is inderdaad minder geworden. Zelfs het verdriet daarover is minder. Je leert te leven met zulke vaststellingen als uitgebleekt gebeente” (311).

Anna Kaal (2005) beskryf Fransje se uiteindelike posisie as “vaster dan vast in een verstikkend dorp”, maar Tucker (2009) som Fransje se situasie totaal anders op: “he triumphantly comes into his own as an adult both as a one-arm wrestler and as the sexual partner of P.J., the beautiful local girl he has always lusted after. Novels featuring disabled characters still usually go in for generally upbeat endings, as here”. Die slot van die roman is genuanseerd genoeg om “zwaar en licht tegelijkertijd” te wees en is daarom

oop vir interpretasie. Wieringa (2009a) se beskrywing van die roman se laaste sin: “Wij zijn hier nog”, as die allereensaamste sin in die teks, moet egter hier in ag geneem word. Die slot getuig myns insiens van ontnugtering, vereensaming en bowenal stilstand, want dit blyk duidelik dat die liminale fase en gepaardgaande nastreef van beweging afgesluit is. Fransje se stilstand strek uiteindelik verby sy relatiewe fisiese immobiliteit na ’n eksistensiële stilstand waarin hy opgehou soek het na lewensbetekenis of vernuwung in sy afgeslote, kleinburgerlike omgewing.

Die uitbeelding van Fransje se vroeëre aanvaarding van sy fisiese onbeweeglikheid kan in hierdie verband uitgebrei word na sy uiteindelijke gelatenheid oor sy eksistensiële stilstand en stagnering: “Goed, ik was dus vergroeid geraakt met de onbeweeglijkheid. Ik legde dat uit als een vorm van harmonie met mijn omgeving en de mensen daarin. Geluk kun je zoiets niet noemen, geluk geeft heter vuur, eerder was het afwezigheid van weerzin en doodsverlangen” (185).

In hierdie hoofstuk is aangetoon dat die binêre opposisie tussen stilstand en beweging op verskeie vlakke die roman onderlê. Wieringa span dit nie net op tematiese vlak in nie, maar ken dit ook ’n sentrale posisie toe in die strukturele uiteensetting van die roman, sowel as in die karakterisering van die twee sentrale figure, Fransje en Joe. Die beweging wat ondersoek is, sluit beide fisiese en eksistensiële dimensies in. Fisiese beweging word juis weens Fransje se relatiewe immobiliteit beklemtoon. Fransje se onbeweeglikheid dra op topologiese niveau by tot die uitbeelding van Lomark as ruimte, omdat dit as (beweeg)rede geskets word vir Fransje se geïntensiveerde fokus op sy omringende omgewing. Die beklemtoning van Fransje se drang daarna om selfstandig te beweeg, skakel weer met die uitbeelding van sowel sy persoonlike as sy sosiale identiteit. Die *communitas* wat tussen die sentrale karakters ontstaan, word geteken as ’n spontane en kreatiewe sosiale verbintenis wat nou verknop is met die karakters se gesamentlike nastreef van beweging waaraan ’n eksistensiële betekenis toegeskryf word. Tydens die liminale fase van adolessensie streef die karakters naamlik beweging as vooruitgang na. Die oorgang na die post-liminale word uitgebeeld as ’n pynlike afstanddoening van

hierdie ideaal. Weens die ingeperktheid van die betrokke sosiale ruimte en die beperkings wat aan die hooffiguur toegeskryf word, blyk dit uiteindelik dat stilstand Fransje se lotsbestemming is. In die volgende hoofstuk word die hooftrekke van hierdie studie aangedui en die slot van die roman verder belig.

6. Gevolgtrekking

*I was born here and I'll die here
against my will
I know it looks like I'm moving
but I'm standing still
- Bob Dylan*

Na aanleiding van die teoretisering deur onder andere Henri Lefebvre het die ontleding van Lomark as ruimte laat blyk dat dié kleindorpse samelewing nie net op fisiese of geografiese vlak afgesonder is van die res van die land en 'n beduidend sterk onderskeid tussen binne en buite handhaaf nie, maar ook op sosiale vlak as insulêr en afgeslote uitgebeeld word. Lomark word naamlik as 'n behoudende en kleinburgerlike gemeenskap voorgestel, waarin vernuwing en andersoortigheid gewantrou word. In Hoofstuk 3 is aangedui dat *Joe Speedboot* weens die ruimtebeelding in die roman selfs as migranteroman gelees kan word. Met uitwysing na die eng verwysingsraamwerk, gebrek aan vooruitgang en afgeslotenheid wat die gemeenskap kenmerk, beeld Wieringa Lomark uit as 'n stagnerende en voorspelbare ruimte. Die status quo in Lomark word in die roman redelik bondig deur Piet Honing saamgevat wanneer hy sê: “Veel gebeur, niks verander” (87). Ten spyte van mikro-mobiliteite in en om die alledaagse omgewing staan Lomark stil wat vooruitgang en vernuwing betref. Die dorp word deur die oprigting van die E981-snelweg ten slotte byna volkome van die buitewêreld afgesny. Hierdeur word die binêre opposisie tussen binne en buite ook fisies vergestalt. Lomark lyk uiteindelik na 'n ingeperkte en stagnerende mikrokosmos.

Lefebvre se teoretiese benadering tot ruimte fokus ook op die sogenaamde mentale ruimte. Dit gaan hier oor die subjektiewe belewenis van 'n spesifieke ruimte. Dit blyk duidelik uit die teks dat die sentrale karakters die dorp as beklemmend, vervelend en voorspelbaar ervaar. Met inagneming dat Stuart Hall se uitgangspunt by sy teoretiese benadering tot identiteit die begrip *identifikasie* is, is dit belangrik om hier uit te lig dat die adolessente figure in die roman nie identifiseer met die dominante leefstyl in die dorp

nie. Anders gestel: hulle kan hul nie vereenselwig met die *stilstand* in die dorp nie. Rutherford (1990:14) maak die volgende uiters relevante punt oor identifikasie:

Identification, if it is to be productive, can never be with some static and unchanging object. It is an interchange between self and structure, a transforming process. If the object remains static, ossified by tradition or isolated by a radically changing world, if its theoretical foundations cannot address that change, then its culture and politics lose their ability to innovate. Its symbolic language can only conjure up the past, freezing us in another moment.

Met inagneming van die voorafgaande analise van Lomark as ruimte is Rutherford se beskrywing van 'n statiese objek as “ossified by tradition or isolated by a radically changing world” nommerpas vir die dorp. Die onvermoë om innovasie en vernuwing te akkommodeer, maak die ruimte so staties dat identifikasie wel moontlik is, maar dit kan nie produktief wees nie, omdat dit tot gevolg het dat die identiteitskonstruksieproses tot 'n mate sy wordingskarakter verloor; “freezing us in another moment”.

Rutherford se stelling ondersteun my aanvanklike en algemene hipotese, naamlik dat die beklemmende en stagnerende aard wat aan Lomark toegeskryf word, uitgebeeld word as 'n faktor wat 'n bepalende invloed het op die sentrale karakters se identiteitskonstruksieproses. Die wyse waarop die ruimte op die karakters se persoonlike groei impakteer, word egter nie eendimensioneel voorgestel nie. Wieringa beeld die dinamiese wisselwerking tussen ruimte en identiteit op so 'n wyse uit dat dit juis die afgesonderdheid en voorspelbaarheid van die ruimte is wat die karakters lei tot selfondersoek en identiteitskepping. Die ruimtebeelding in die roman vervul dus 'n tweeledige funksie. Enersyds word Lomark geskets as 'n niemandsland wat normaliteit en konformiteit gebied; andersyds inspireer daardie einste milieu die sentrale karakters tot 'n kreatiewe en eksistensiële soeke na meer lewensbetekenis as wat hulle in Lomark ervaar. Soos wat Cohen en Taylor (1976:27) tereg aandui, noop 'n geroetineerde en voorspelbare lewensverloop die individu (en in hierdie geval die karakter Fransje) om op grond van identiteitsoorwegings op selfrefleksiewe wyse in te gryp in verzet teen die soort voorspelbaarheid, want:

[T]he more predictable the life plan appears, the less we are able to sense ourselves as individuals possessing unique identities. Identity within our society cannot be wholly constructed within the life plan, it must also be realized, and realized self-consciously against it [...] We have to retain a vision of ourselves as only partially determined creatures.

Hierdie stelling kan dan ook uitgebrei word na die karakters wat Wieringa in *Joe Speedboot* laat figureer. Selfrefleksiwiteit word voorgehou as 'n wyse waarop Fransje sy persoonlike identiteit kan distansieer van die geroetineerde en voorspelbare alledaagse. Cohen en Taylor (1976:32) beskou dit as “a mental way of effecting an escape from some of the terrors of patterned living”.

In *Joe Speedboot* word die selfrefleksiwiteit en kritiese ingesteldheid teenoor die gemeenskap se kleingeestigheid wat aan Fransje toegeskryf word, uitgebrei sodat dit ook bydra tot die karakterisering van die ander sentrale figure in die roman. Die selfskepping en selfondersoek waartoe die voorspelbaarheid en stilstand van hul lewensruimte die groep seuns aanspoor, word gemanifesteer in 'n aktiewe en lewensbeskoulike soeke na, of nastreef van, beide fisiese en eksistensiële beweging. Soos Wieringa dit voorstel, het hierdie gedeelde verset teen konvensionaliteit en die stagnasie wat hulle in hul gemeenskap opmerk 'n samebindende uitwerking op die sentrale adolessente karakters, naamlik Fransje, Joe, Christof en Engel. As adolessente bekleed hulle boonop 'n liminale ruimte in die dorp en die uitbeelding van die *communitas* wat tussen dié karakters ontstaan, herinner aan Viljoen en Van der Merwe (2007:3) se beskrywing van die liminale fase as “a melting pot of creativity”. Dit gaan hier om gelykheid, kameraderie, spontaneïteit, onmiddellikheid en potensiaal (Viljoen en Van der Merwe, 2007:11). Die betrokke seuns span die kreatiewe en transformerende krag van die liminale fase in om beweging in die verstikkende dorp te weeg te bring.

'n Noemenswaardige aspek van die uitbeelding van die liminale fase in *Joe Speedboot* is dat dit as 'n beduidend positiewe ervaring voorgestel word. Die *communitas* wat tussen die adolessente ontstaan, word voorgehou as 'n stimulerende, kreatiewe en spontane

verbintenis. In teenstelling met die uitbeelding van ander inisiantes se belewenis in die letterkunde,³³ blyk dit duidelik dat die betrokke karakters juis nie smag na herinkorporering in die samelewingstrukture nie. Inteendeel, die idee daarvan om die drumpel oor te steek na 'n volwaardige en volwasse posisie in die gemeenskap is vir spesifiek Fransje ongewens. Hy vind geborgenheid en vervulling in die *communitas* van die liminale fase en is besonder krities ingestel teenoor die geroetineerde eenselwigheid wat in die post-liminale vir hom voorlê. Hy beskou homself, Joe, Christof en Engel as 'n span en 'n gemeenskap op sigself. Wanneer Joe, Christof en Engel byvoorbeeld Lomark verlaat om tersiêre onderrig te ontvang, bly Fransje agter in die “dodenrijk” en sê hieroor: “iedereen die ik kende was weg en zij die er nog waren interesseerden me niet” (166).

Die karakter wat vanaf sy aankoms in Lomark wel vir Fransje interesseer, is die enigmatiese figuur van Joe Speedboot. As gevolg van sy besondere passie vir die motoriese en die kinematiese word Joe deur die ander seuns gesien as 'n verteenwoordiger van vernuwing en vooruitgang in die dorp. Joe word as't ware uitgebeeld as 'n verpersoonliking van die belofte van beweging waaraan die groep tienerseuns tydens hul adolessensie verbete vasklou. In hoofstuk vyf is aangevoer dat eksistensiële beweging in Joe Speedboot se karakter neerslag vind.

Met inagneming van die slot van die roman ontstaan die vraag egter of die karakters, en spesifiek Fransje as selfrefleksiewe hooffiguur en vertellersinstansie, inderdaad ten slotte bevry is van die “drukkende onbeweeglikheid van dit dorp” (17). Die allerlaaste sin van die roman, “wij zijn hier nog”, laat blyk dat Fransje uiteindelik vasgevang bly in die wêreld waarvan hy as adolessent so 'n afkeer gehad het. In Hoofstuk 5 is aangetoon hoedat Fransje uiteindelik nie net vrede maak met sy relatiewe fisiese immobiliteit nie, maar ook met die eksistensiële stilstand wat deur die slot van die roman gesuggereer word. Fransje se nastreef van beweging in die dorp en gepaardgaande verset teen konformisme blyk 'n tydelike ingesteldheid te wees wat nou verbind is met die

³³ Sien hieroor byvoorbeeld Carstens, 2008:183-185, wat sekere negatiewe aspekte van die liminale ervaring aandui.

communitas wat die liminale fase kenmerk en wat tussen die groep vriende ontstaan het. Die [pynlike] oorgang na die post-liminale word as oorgawe of “capitulatie” voorgehou. Die tragiek wat uitgebeeld word, is dat Joe uit Lomark kan vertrek, maar dat Fransje deur sy fisieke belemmering gedwing word daartoe om binne ’n nou band te beweeg. Dit lyk ten slotte asof Fransje die strydbyl (oftewel “zwaard”) teen die invloed van sy familiegeskiedenis en Heimat op sy selfdefiniëringsproses neerlê. Die gebruik van die woord “[w]ij” in plaas van “ik” in die laaste sin van die roman is tekenend in hierdie verband. Wieringa dui moontlik hiermee aan dat Fransje ten slotte met ’n sekere gelatenheid aanvaar dat hy wel deel uitmaak van die gemeenskap en dat die ruimte waarin hy hom bevind ’n bepalende invloed op sy identiteit het.

Anna Kaal (2005) beskou in aansluiting hierby *Joe Speedboot* as ’n “verhaal van een jongen die zich bewust wordt van het verschil tussen sprookje en werkelijkheid”. Die verlies van kinderlike idealisme hoort tuis by die kenmerke van die ontwikkelingsroman wat van ’n *coming of age*-gegewe gebruik maak. Wieringa stel die gevoelswêreld van die seunsjare soos sigbaar in Fransje se lewe as gekompliseerd en vol onvergenoegdheid voor. Hy word uitgebeeld as ’n karakter wat nie net worstel met sy fisiese immobiliteit nie, maar ook met ’n meer eksistensiële stilstand wat hy om hom waarneem en waarteen hy hom, onder leiding van Joe as katalisator, verset. Namate hy ouer word en die liminale fase se “melting pot of creativity” al flouër begin prut, word daar heel bewustelik³⁴ afskeid geneem van die behoefte om vernuwning en vooruitgang in die gemeenskap te bewerkstellig. Fransje se aanvanklike verset teen determinisme word vervang met ’n gelatenheid oor sy lotsbestemming. In hierdie proses kom daar dus afskeid van die kollektiewe en verdere isolasie vind plaas – wat op topologiese vlak ook skakel met die toenemende isolasie van Lomark as ruimte. Grootaarts (2007:4) eggo hierdie stelling deur na Fransje te verwys as “de verpersoonlijking van zijn nog altijd stilstaande dorp, dat steeds meer geïsoleerd raakt”.

³⁴ Vergelyk hier Fransje se stelling in die laaste paragraaf van die roman: “Ik heb mijn eer niet verloren, ik heb haar weggegeven, *en wel bij vol verstand*.” (316 my beklemtoning – CA)

Die vraag wat na aanleiding hiervan ontstaan, is wat die implikasies van Fransje se uiteindelijke stilstand vir sy identiteitsontwikkeling is. Daar is in Hoofstuk 4 aangetoon dat identiteit deur onder meer die beklemtoning van name en naamgewing as belangrike fokuspunt in die roman aangedui word. Die wisselwerking tussen ruimte en identiteit is in aansluiting hierby belangrik en word ook in die roman beklemtoon. Viljoen (*et al*, 2004:12) poneer in hierdie verband dat “[d]ie ruimtes wat ons bewoon ’n vormende invloed op ons identiteit [het], en hierdie identiteit bepaal ons waarnemings en weergawe van daardie ruimtes asook ons wisselende ruimtelike ervarings”. As gevolg van die wordingskarakter en prosesmatigheid van identiteitskonstruksie hoef Fransje se uiteindelijke stilstand in die dorp nie noodwendig in ’n negatiewe lig beskou te word nie. In Hoofstuk 5 is ook aangedui dat die slot van die roman genuanseerd genoeg uitgebeeld is dat dit deur sommige lesers as opbeurend ervaar word. Wat Wieringa wel duidelik laat blyk, is dat Fransje ten slotte in ’n post-liminale toestand en in ’n meer volwasse fase van sy identiteitsontwikkeling verkeer. Die gevolg is dat hy nie meer so fel gekant is teen konformisme en die beklemmende toonaard van sy omringende omgewing nie. Uiteindelik speel die “penseel” ’n meer langdurige rol in sy ontwikkeling as die “zwaard”.

Soos bespreek in hoofstukke 4 en 5, skakel die “penseel” in die roman met Fransje se skryfdaad, maar as teenpool tot die “zwaard” word dit ook verbind met die binêre opposisie tussen stilstand en beweging wat myns insiens die mees sentrale deurlopende motief is wat Wieringa inspan om die roman tot ’n hegte eenheid saam te bind. Die “penseel” verteenwoordig in hierdie opposisie stilstand en die passiewe, terwyl die “zwaard” met beweging en daadwerklikheid in verband gebring word. Waar die “zwaard” ’n prominente posisie beklee in die uitbeelding van Fransje se liminale ervaring, word die “penseel” op die voorgrond gestel by die beskrywing van die post-liminale posisie wat Fransje uiteindelik beklee. Fransje bly ten slotte agter in Lomark en neem weer sy skryfwerk op.

Fransje se skryfdaad is 'n belangrike oorweging by die uitbeelding van sy verhouding met PJ. PJ is tot aan die einde van die roman die enigste leser van Fransje se dagboeke en daarom ook die enigste karakter met wie Fransje direk kommunikeer. Dit, tesame met hul seksuele verbintenis wat as aktief en bevredigend voorgestel word, bring mee dat die verhouding tussen Fransje en PJ verinnig – ten spyte daarvan dat Fransje bewus is van PJ se onetiese en verraderlike aard. Fransje som dit as volg op: “Dat is het punt: je kúnt haar manipulatiewe aard herkennen als je wilt, daar je ogen voor te sluiten is een wilsdaad. Dat maakt PJ tot een zelfgekozen noodlot. En ik, ik wil niet gespaard worden” (288). Waar Fransje tydens die liminale fase van adolessensie sy wilskrag ingespan het om, in samewerking met Joe, beweging en eerbaarheid na te streef, fokus hy in die post-liminale fase sy wilskrag op die handhawing van sy verhouding met PJ, met wie hy klaarblyklik 'n kommunikatiewe en seksueel bevredigende verhouding het. Wieringa beeld hier 'n vorm van selfverraad uit. Fransje verrai homself willens en wetens deur sy vroeëre pogings te laat vaar om met behulp van die samoerai-teorie 'n suiwer en eerbare lewe te lei.

Die outeur kies in *Joe Speedboot* 'n karakter met beperkte opsies en demonstreer in die roman hoe sy fisieke belemmeringe hom ten slotte noop om vrede te maak met die stand van sake. Wieringa beskryf die suiwerheid waarna Fransje smag as 'n onrealistiese ideaal wanneer hy in 'n onderhoud meld dat die betrokke ‘volmaaktheid’ wat sy hooffiguur nastreef “onbestaanbaar en onmenselijk: een onvolwassen wens” is (Brunt, 2005). Wieringa voer in dieselfde onderhoud aan dat “[h]et hele leven bestaat uit de omgang met onvolkomenheden”. Die “onvolkomenhede” wat Wieringa oor sy sentrale karakters se pad stuur, strook dus met sy persoonlike lewensuitkyk.

Ten spyte daarvan dat die karakters uiteindelik nie hul ideale kan verwesenlik nie, word *Joe Speedboot* steeds as 'n opbeurende en humoristiese leeservaring beskou (Sien byvoorbeeld Moll, 2006). Dit is juis die tragi-komiese element wat *Joe Speedboot* onderskei van die res van Wieringa se romans – wat sonder uitsondering handel oor 'n geknelde manlike figuur se worsteling met verskillende beperkings en belemmerings in sy identiteitsvorming. Wieringa se uitlatings teenoor Westerlaken (2006) werp lig op sy

doelbewuste keuse vir “lichtheid” en “transparantie” in *Joe Speedboot*: “Ik heb me [toen] ontdaan van overtolligheid, en heb de weemoed afgezworen die mijn eerste boeken kenmerkte”. Die humor wat lesers in *Joe Speedboot* opmerk, kan grootliks toegeskryf word aan die ironie en selfspot wat in Fransje se noukeurige beskrywings skuil. In sy daaropvolgende roman *Caesarion* keer Wieringa terug na ’n meer neerdrukkende toonaard en fokus op temas van verganklikheid, verbrokkeling en die verlede. Die louwarm resepsie van *Caesarion* kan moontlik hiermee verband hou. In ’n bespreking van *Caesarion* beskryf Fortuin (2009) byvoorbeeld *Joe Speedboot* as “een boek over jeugd en groei, waarvan het tempo en de lichtheid verhullen hoe knap Wieringa thema’s als creativiteit en mythevorming erin uitdiept”. Hy sluit af met die stelling: “*Joe Speedboot* nam je mee tot boven de wolken, *Caesarion* slaagt er niet in je mee de diepte in te sleuren” (Fortuin, 2009).

Soos vroeër vermeld, is *Joe Speedboot* genuanseerd genoeg gekonstrueer dat dit tegelykertyd as swaar en lig ervaar word. Laura Grootaarts (2007:4) som die uiteinde van die sentrale karakters se lot as volg op: “Uiteindelik moeten ze gedesillusioneerd toegeven dat hun missie niet geslaagd is: zij hebben zich geconformeed, óf zijn gevlucht uit de benauwende omgeving”. Hierdie opsomming strook met ’n uitspraak wat Joe vroeër in die teks gemaak het, naamlik “Vooruitgang bestaat niet. Alleen beweging” (148). Al het die groep seuns deur middel van wilskrag, allerlei voertuie, reise deur Europa en filosofiese gesprekke tydelik beweging in hulle bestaan bewerkstellig, ontbreek die vooruitgang waarna hulle in Lomark gestreef het. Die onvergenoegdheid waarmee Fransje vroeër na die dorp gekyk het, word egter ten slotte vervang met ’n gelate aanvaarding van die stand van sake.

In hierdie verband is die teks wel ’n ontwikkelingsroman waarin kinderlike idealisme geleidelik vervang word met ’n meer realistiese en genuanseerde uitkyk op die lewe. Alhoewel *Joe Speedboot* toeganklik en oënskynlik ongekompliseerd is, is dit ’n deurgekomponeerde teks waarin die wisselwerking tussen ruimte, identiteit en beweging op die voorgrond gestel word. Identiteitskwessies word verbind met sowel die uitbeelding

van ruimte, as die liminaliteitstematiek in die roman. Dit staan ook in verhouding met die spanning tussen beweging en stilstand – wat deur Wieringa só ontgin word dat dit op strukturele vlak die roman onderlê, maar ook prominent figureer in die karakterisering en tematiek van die roman. Soos reeds aangetoon betrek dié roman ook die determinisme en sekere kenmerke van migranteliteratuur.

'n Anonieme redaksielid van *HUMO* beskryf *Joe Speedboot* as “een gevleugeld boek, een livre de chevet van nature, een boek dat volgens mij een aanzienlijk langer leven beschoren is dan de meeste Nederlandse en Vlaamse romans van de afgelopen vijf jaar” (Anoniem, 2009). Die leemte in navorsing oor Tommy Wieringa se werk, en spesifiek oor *Joe Speedboot*, is verbasend in die lig van die hoë lof en gewildheid wat die teks sedert die verskyning daarvan geniet het. Hierdie studie verteenwoordig 'n voorlopige ondersoek na enkele sentrale temas in die roman. Verdere analyses van die teks sal hopelik volg, nie net omdat die roman kritiese aandag regverdig nie, maar ook omdat dit ruimte laat vir verdere interpretasies en besprekings. Soos wat Fransje tereg aan die leser uitwys: “het woord is alleen maar een lastdier met nieuwe betekenissen op zijn rug” (203).

7. Bronnelys

Aguirre, Manuel, Roberta Quance en Philip Sutton. 2000. *Margins and Thresholds: An Enquiry into the Concept of Liminality in Text Studies*. SLL Studies in Liminality and Literature 1. Madrid: Gateway Press.

Anoniem. 2009. Ik ben een groot zacht oor voor andermans leed. HUMO: 9 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 26 Januarie 2010.

Aronowitz, Stanley. 2007. The ignored philosopher and social theorist: the work of Henri Lefebvre. In: *Situations* 2:1. 133-155.

Ashcroft, Bill. 2001. *Post-colonial transformation*. Londen: Routledge.

Bachelard, Gaston. 1994. (1958). *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.

Barker, Chris. 2005. Issues of subjectivity and identity. In: Barker, Chris. 2005. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: Sage Publications. 165-192.

Bergmann, Sigurd. 2008. The beauty of speed or the discovery of slowness – why do we need to rethink mobility? In: Bergmann, Sigmund en Tore Sager (reds.). *The Ethics of Mobilities. Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Hampshire: Ashgate Publishing. 13-24.

Berquist, Jon L. 2007. Introduction: Critical spaciality and the uses of theory. In: Berquist, Jon L. en Claudia V. Camp. (reds.). *Constructions of Space I: Theory, Geography and Narrative*. The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies. New York: T & T Clark International.

Beuger, Leonard. 2001. Macho. *Motief*: 37. Januarie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://antroposofieindepers.blogspot.com/2009/05/roman.html>. Geraadpleeg op 5 Februarie 2010.

Bezuidenhout, Suzanne-Louise en D.P. van Zyl. 2007. Tussen Pretoria en Parys: kernelemente van Dan Roodt se Moltrein. *Stilet*, XIX:2. 13-25.

Blom, Onno. 2009. 'Ik rekende op een geperverteerd monster'. *Trouw: De Verdieping*: 15 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: http://www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article2759362.ece/_rsquo_Ik_rekende_o_p_een_geperverteerd_monster_rsquo_.html. Geraadpleeg op 7 Februarie 2010.

Boehmer, Elleke. 2005. *Colonial and Postcolonial literature*. Oxford: Oxford University Press.

Boender, Jacobus. 1997. Recensie: Amok. *Nieuwsblad van het Noorden*: 16 Mei. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 17 Februarie en 5 Mei 2010.

Bondi, L., Davidson, J en Smith, M. 2005. *Emotional Geographies*. Hampshire: Ashgate Publishing.

Borré, Jos. 2005. De weg naar de chaos. *De Morgen*: 25 Mei. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 26 Januarie 2010.

Bridger, Jeffrey. 2002. People, places and stories. In: *Africanus* 32(2). 27-43.

Brunt, Emma. De roman is wijzer dan de skrywer. *Het Parool*: 7 Julie. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 7 Februarie 2010.

Bruwer, Naomi. 2003. Landskap en identiteit in *Tikoes* deur Henk van Woerden. Promotor: D.P. van Zyl. Ongepubliseerde MA-tesis. Universiteit van Stellenbosch.

Carstens, Hester. 2008. Annerkant die drempelbestaan: Liminaliteit en vertellerstem in Anoeschka von Meck se *Annerkant die Longdrop* (1998). *Stilet*, XX:1: Maart. 177-191.

Casey, Edward S. 1996. How to get from space to place in a fairly short stretch of time: phenomenological prolegomena. In: Feld, Steven en Keith H. Basso (reds.). 1996. *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press. 13-52.

Castells, Manuel. 1997. *The Information Age. Economy, Society and Culture. Volume 2: The Power of Identity*. Massachusetts & Oxford: Blackwell.

Cloete, T.T. (red.). 1992. *Literêre terme en teorieë*. Pretoria: HAUM-Literêr.

Cloostermans, Marc. 2005. Lassie in een rolstoel. *De Standaard*: 19 Mei. . [Aanlyn]. Besikbaar: <http://markcloostermans.blogspot.com/2009/05/133-wieringa-12.html>. Geraadpleeg op 5 Februarie 2010.

Cohen, Stanley en Laurie Taylor. 1976. *Escape Attempts: the Theory and Practice of Resistance to Everyday Life*. Londen: Allen Lane.

Combrink, Anneretha, Franci Greyling en Hans du Plessis. 2008. Uit die oogpunt van die buitestander: Die rol van identiteit en ruimte in die skep van 'n gemeenskapse jeugnovelle. *Tydskrif vir Letterkunde*, 45:2. 32-47.

Cresswell, Tim. 2004. *Place: a Short Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

Cresswell, Tim. 2008. Understanding mobility holistically: the case of Hurricane Katrina. In: Bergmann, Sigmund en Tore Sager (reds.). *The Ethics of Mobilities. Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Hampshire: Ashgate Publishing. 129-142.

De Boer, Evelien. 2009. Zonder vernietiging geen vooruitgang. 30 Oktober. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.recensieweb.nl/recensie/3035/Zonder+vernietiging+geen+vooruitgang+.html>. Geraadpleeg op 17 Januari en 5 Februari 2010.

De Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.

De Medeiros, Paulo. 2003. Verplaatste identiteit. José Saramago's *Viagem a Portugal*. In: Fokkema, Aleid en Maarten Steenmeijer (reds.). 2003. *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. Nijmegen: Vantilt. 121-151.

De Ries, Jenna. 2009. Caesarion is net niet af. 13 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.deadline.nl/news/Caesarion+is+net+niet+af>. Geraadpleeg op 17 Januari 2010.

De Valk, Jeroen. 2005. Gebaat bij de leegheid van de polder. *Noordhollands Dagblad*: 4 Februari. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 29 April 2008 en 3 Februari 2010.

De Vries, Eric. 2005. Hufter met aardappelkop. *Vrij Nederland*: 9 April. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 2 Februari 2010.

De Vries, Joost. 2009. Begeerte heeft ons aangeraakt. *De Groene Amsterdammer*: 29 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 17 Januari 2010.

Den Hartog Jager, Hans. 1995. In elkaar geslagen door een appelboer: Overvol debuut van Tommy Wieringa. *NRC Boeken*: 21 Julie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.nrcboeken.nl/recensie/in-elkaar-geslagen-door-een-appelboer-overvol-debuut-van-tommy-wieringa>. Geraadpleeg op 5 Februari 2010.

Etty, Elsbeth. 2005. De suggestie van grootse poëzie. *NRC Boeken*: 1 Julie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.nrcboeken.nl/recensie/de-suggestie-van-grootse-po%C3%ABzie>. Geraadpleeg op 3 Februari 2010.

Feld, Steven en Keith H. Basso. 1996. Introduction. In: Feld, Steven en Keith H. Basso. (reds.). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.

Fokkema, Aleid. 2003. Inleiding. In: Fokkema, Aleid en Maarten Steenmeijer (reds.). 2003. *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. Nijmegen: Vantilt.

Fortuin, Arjen. 2009. Wee de sterke-verhalenverteller. *NRC Boeken*: 15 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.nrcboeken.nl/recensie/wederschrijver>. Geraadpleeg op 26 Januarie 2010.

Foster, Ronel en Louise Viljoen. 1997. *Poskaarte: Beelde van die Afrikaanse poësie sedert 1960*. Kaapstad: Tafelberg en Human & Rousseau.

Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.

Grootaarts, Laura. 2007. Tommy Wieringa. *Kritisch lexicon van de Nederlandstalige literatuur na 1945*. Groningen: Wolters Noordhoff.

Hall, Stuart. 1996. Introduction: Who Needs 'Identity'? In: Hall, S & P. du Gay. 1996. *Questions of Cultural Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications. 1-17.

Harvey, David. 1993. From space to place and back again: Reflections on the condition of post-modernity. In: Bird, Jon, Barry Curtis, Tim Putnam en George Robertson. (reds.). *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. Londen en New York: Routledge.

Heinen, Frank. 2009a. Onterecht ongelezen: *Dormantique's Manco*. 6 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.sapsite.nl/artikel.php?item=5280>. Geraadpleeg op 7 Februarie 2010.

Heinen, Frank. 2009b. Onterecht ongelezen: *Amok*. 2 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.sapsite.nl/artikel.php?item=5338>. Geraadpleeg op 7 Februarie 2010.

Hellemans, Frank. 2009. Eeuwig schandaal. *Knack*: 24 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://knack.rnews.be/nl/actualiteit/nieuws/boeken/recensies-volwassenen/romans/tommy-wieringa-caesarion/article-1194674425282.htm>. Geraadpleeg op 3 Maart 2010.

Hoenjet, Hans. 2005. Marquez in de polder. *De Tijd*: 10 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 29 April 2008 en 7 Februarie 2010.

<http://www.coenp.concepts-ict.nl/wier.htm>. Geraadpleeg op 8 Oktober 2008.

<http://www.tommywieringa.nl/boekboek/show/id=68787>. Geraadpleeg op 10 Augustus 2010.

http://taalunieversum.org/nieuws/1420/tommy_wieringa_wint_tzumprijs_2006_voor_beste_zin_in_verhalend_proza. Geraadpleeg op 10 Augustus 2010.

Jongstra, Atte. 2005. Zeldzame roman. *Leeuwarder Courant*: 25 Maart. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 10 Februarie 2010.

Kaal, Anna. 2005. Krachtige mix van romantiek en werkelijkheid. Recensieweb: 22 April. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.recensieweb.nl/recensie/1607/Krachtige+mix+van+romantiek+en+werkelijkheid.html>. Geraadpleeg op 19 Maart 2010.

Koppes, Dirk. 2009. Tommy Wieringa weet het niet meer. *De Pers*: 15 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: www.depers.nl/cultuur/.../Tommy-weet-het-niet-meer. Geraadpleeg op 7 Maart 2010.

Kort, Wessel A. 2004. *Place and Space in Modern Fiction*. Florida: University Press of Florida.

Kossmann, Alfred. 1995. Jonge garde ouwehoert wat af: Tommy Wieringa en Peter van der Klugt. *PZC (Provinciale Zeeuwse courant)*: 9 Junie. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 10 Februarie 2010.

Kronlid, David. 2008. Mobility as Capability. In: Uteng, Tany Priya en Tim Cresswell. (reds.). 2008. *Gendered Mobilities*. Hampshire: Ashgate Publishing. 15-34.

Larsen, E.L. 1997. Landscape, Identity and Literature. *Journal of Literary Studies* 13(3/4): 284-302.

Latham, Alan. 2004. Edward Soja. In: Hubbard, Kitchin en Valentine (reds.). *Key Thinkers on Space and Place*. Londen: SAGE Publications.

Lefebvre, Henri. 1991. *The production of space*. Oxford: Blackwell Publishing.

Malpas, J.E. 1999. *Place and Experience: A Philosophical Topography*. Cambridge: Cambridge University Press.

Massey, Doreen. 1991. A Global Sense of Place. *Marxism Today* (1991): 24-29.

May, Jon. 1996. Globalization and the politics of place: place and identity in an inner London neighbourhood. *Transactions of the Institute of British Geographers* 21(1) Maart. 194-215.

Meyer, S. 2006a. Reise in identiteit: aspekte van plek en hoort in verhare van Elsa Joubert en Riana Scheepers. *Literator* 27(2): Augustus. 61-82.

Meyer, S. 2006b. Riviere as identiteitskonstrueerders. *Literator* 27(3) Desember. 51-77

Moerman, Jacob. 1997. Recensie: *Amok*. *Drentse courant*: 24 April. [Aanlyn].
Beskikbaar: <http://www.jacobmoerman.com/paginas/nedaut6.htm>. Geraadpleeg op 12 Februarie 2010.

Moll, Maarten. 2006. Wieringa's ontketende verbeelding. *Het Parool*: 12 Februarie. [Aanlyn].
Beskikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 10 Februarie 2010.

Morgenstein, Chris. 2009. Joe Slowboot. *Het Financieele Dagblad*: 30 Mei. [Aanlyn].
Beskikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 10 Februarie 2010.

Nynäs, Peter. 2008. From sacred place to an existential dimension of mobility. In: Bergmann, Sigmund en Tore Sager (reds.). *The Ethics of Mobilities. Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Hampshire: Ashgate Publishing. 157-176.

Pallasmaa, Juhani. 2008. Existensial homelessness – placelessness and nostalgia in the age of mobility. In: Bergmann, Sigmund en Tore Sager (reds.). *The Ethics of Mobilities. Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Hampshire: Ashgate Publishing. 143-156.

Peppelenbos, Coen. 1995. Koop geen Turbo-aanstekers! *Leeuwaarder Courant*: 22 September. [Aanlyn].
Beskikbaar: <http://members.home.nl/c.peppelenbos/wier.htm>. Geraadpleeg op 17 Januarie 2010.

Peppelenbos, Coen. 2009. Het permanente karakter van vernietiging. 1 Junie. [Aanlyn].
Beskikbaar: <http://www.literairnederland.nl/2009/06/recensie-tommy-wieringa-caesarion/>. Geraadpleeg op 10 Februarie 2010.

Peters, Arjan. 2005. Wat Tommy Wieringa niet verzon. *De Volkskrant*: 12 Oktober. [Aanlyn].
Beskikbaar: http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article555120.ece/Wat_Tommy_Wieringa_niet_verzon. Geraadpleeg op 11 Maart 2010.

Peters, Arjan. 2009. Tommy Wieringa: Dit is het vaderloze tijdperk. *De Volkskrant*: 15 Mei. [Aanlyn].
Beskikbaar: http://www.volkskrant.nl/kunst/article1198229.ece/Tommy_Wieringa_Dit_is_het_vaderloze_tijdperk. Geraadpleeg op 9 Maart 2010.

Platt, Katherine. 1996. Places of Experience and the Experience of Place. In: Rouner, Leroy S. (red.). 1996. *The Longing for Home*. Indiana: University of Notre Dame Press. 112-127.

Roessler, R & Brian Bolton. 1978. *Psychosocial Adjustment to Disability*. Baltimore: University Park Press.

Rutherford, Jonathan. 1990. A Place called Home: Identity and the Cultural Politics of Difference. In: Rutherford, Jonathan. (red.). *Identity: Community, Culture, Difference*. Londen: Lawrence & Wishart Limited.

Sartre, Jean-Paul. 1956. *Het existentialisme is een humanisme: de bestaansleer*. Den Haag: Uitgeverij Boom.

Schouten, Rob. 2009. Tommy blijft een grote belofte. *Trouw*: 16 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: http://www.trouw.nl/cultuur/boeken/article2760333.ece/_Tommy_Wieringa___blijft_een_grote_belofte_.html. Geraadpleeg op 7 Januarië 2010.

Seamon, David. 1980. Body-Subject, Time-Space Routines and Place-Ballets. In: Seamon, David en Anne Buttmer. (reds.). 1980. *The Human Experience of Space and Place*. Guildford, London, Oxford, Worcester: Billing and Sons Limited. 148-166.

Sheller, Mimi. 2008. Mobility, freedom and public space. In: Bergmann, Sigmund en Tore Sager (reds.). *The Ethics of Mobilities. Rethinking Place, Exclusion, Freedom and Environment*. Hampshire: Ashgate Publishing. 25-38.

Shields, Rob. 1991. *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. Londen: Routledge.

Shields, Rob. 2004. Henri Lefebvre. In: Hubbard, Kitchin en Valentine (reds.). 2004. *Key Thinkers on Space and Place*. Londen: SAGE Publications.

Short, John Rennie. 1991. *Imagined Country: Society, Culture and Environment*. Londen: Routledge.

Simmelink, Jurjen. 2006. De ontroering levend houden. *8weekly*: 2 Mei. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.8weekly.nl/artikel/4031/tommy-wieringa-ik-was-nooit-in-isfahaan.html>. Geraadpleeg op 5 Februarië 2010.

Somers, Maartje. 2005. Het moet vonken; Tommy Wieringa over zijn roman 'Joe Speedboot'. *NRC Handelsblad*: 18 Maart. [Aanlyn]. Beschikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 10 Februarië 2010.

Steinz, Pieter. 2010. Joe de hemelbestormer. *NRC NEXT*: 10 Maart. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 23 Maart 2010.

Stewart, Pamela en Andrew Strathern. 2003. Introduction. In: Stewart, Pamela en Andrew Strathern. (reds.). *Landscape, Memory and History. Anthropological perspectives*. Londen: Pluto Press.

Storm, Arie. 2009. Recensie: Tommy Wieringa - Caesarion. *Het Parool*: 13 Mei. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.parool.nl/parool/nl/26/BOEKEN/article/detail/242316/2009/05/13/Tommy-Wieringa---Caesarion.dhtml>. Geraadpleeg op 8 Februarie 2010.

Strauss, D.F.M. 2009. Identiteitservaring en die literêr-sosiale relevansie daarvan. *Stilet*, XXI:1: Maart. 1-18.

Stumpf, Samuel Enoch en Donald C. Abel. (reds.). 2002. *Elements of Philosophy: an Introduction*. New York: McGraw Hill.

Taljard, M.E. 2002. Herkoms en identiteit in *Die swye van Mario Salviati* (Etienne van Heerden) en *De naam van de vader* (Nelleke Noordervliet). Ongepubliseerde MA-tesis. Universiteit van Potchefstroom

Toombs, S. Kay. 1995. The Lived Experience of Disability. *Human Studies*, 18:1. 9-23.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, Londen: University of Minnesota Press.

Tucker, Nicholas. 2009. Life as a one-armed wrestler. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/joe-speedboat-by-tommy-wieringa-1777064.html>. Geraadpleeg op 23 Maart en 5 Julie 2010.

Turner, Victor. 1974 (1969). *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Harmondsworth: Penguin.

Turner, Victor. 1992. Variations on a Theme of Liminality. In: Victor, Turner. 1992. *Blazing the Trail: Way Marks in the Exploration of Symbols*. Arizona: The University of Arizona Press.

Urry, John. 2007. *Mobilities*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Van den Eerenbeemt, Harry en Jaap Goedegebuure. (reds.). 1995. *Cultuur en Identiteit*. Tilburg: Tilburg University Press.

Van Erve, Iris. 2005. Recensie: Speedy Speedy Joe Speedboot. *Passionate*, 12. 27. [Aanlyn]. Beskikbaar: http://dbnl.org/tekst/_pas002200501_01/_pas002200501_01_0008.php. Geraadpleeg op 17 Februarie 2010.

Van Gennep , Arnold. 1960 (1909). *The Rites of Passage*. London: Routledge & Kegan Paul.

Van Gorp, H, R. Ghesquiere, D. Delabastita, J. Flamend. 1991. *Lexicon van literaire termen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Van Zyl, D.P. 2006. “Ek is besig om iemand heeltemal anders te word ...”: die ontginning van liminaliteit in Vaselinetjie deur Anoeschka von Meck. *Literator* 27(1). April. 39-56.

Van Zyl, D.P. 2008. Identiteit en landskap in *Raka die roman* (Koos Kombuis) en *Asbesmiddag* (Etienne van Heerden). Referaat gelewer by kongres van Afrikaanse Letterkunde-vereniging (ALV). September. Bloemfontein.

Versteede, Jeroen. 2006. ‘Als ik de prijs win, is de coup compleet’. *De Morgen*: 3 Mei. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://www.knipselkranten.nl.ez.sun.ac.za/literom/>. Geraadpleeg op 23 Maart 2010.

Victor, Madri. 2002. Die funksie van “landskap” binne Lettie Viljoen se roman *Landskap met vroue en slang*. Promotor: Louise Viljoen. Ongepubliseerde MA-tesis. Universiteit van Stellenbosch.

Viljoen, Hein en Chris N. van der Merwe. 2004. Introduction: Learning about space and ourselves. In: Viljoen, Hein, H.M. Viljoen en Chris N. van der Merwe. (reds.). 2004. *Storyscapes: South African Perspectives on Literature, Space and Identity*. New York: Peter Lang Publishing. 1-24.

Viljoen, Hein en Chris N. van der Merwe. 2006. Oor die drumpel: liminaliteit en literatuur. *Literator* 27(1). April. 1-18.

Viljoen, Hein en Chris N. van der Merwe. 2007. Introduction – A Poetics of Liminality and Hybridity. In: Viljoen, Hein en Chris N. van der Merwe. (reds.). *Beyond the Threshold: Explorations of Liminality in Literature*. New York: Peter Lang Publishing. 1-28.

Viljoen, Louise. 2002. “Die kleur van mens”: Antjie Krog se *Kleur kom nooit alleen nie* (2000) en die rekonstruksie van identiteit in post-apartheid Suid-Afrika. *Stilet*. XIV:1. Maart. 20-49.

Viljoen, Louise. 2003. Die digter as reisiger: twee gedigsiklusse van Leipoldt en Krog. *Stilet*. XV:1. Maart. 80-100.

Vink, Eveline. 2009. Zoon zonder gezicht. *Recensieweb*: 21 Junie. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.recensieweb.nl/recensie/2920/Zoon+zonder+gezicht.html>. Geraadpleeg op 5 Maart 2010.

Vullings, Jeroen. 2009. Recensie: Tommy Wieringa - Caesarion. Vrij Nederland. 13Mei. [Aanlyn]. Besikbaar: <http://www.vn.nl/Standaard-media-pagina/Caesarion-TommyWieringa.htm>. Geraadpleeg op 17 Januarie 2010.

Wasserman, Herman. 2001. Om hergeboorte te verbeel: 'n postkoloniale beskouing van migrasie, kultuur en identiteit. In: Van Heerden. E. (red.). *Briewe deur die lug: LitNet/Taalsekretariaat skrywersberaad 2000*. Kaapstad: Tafelberg. 297-308.

Westerlaken, Nell. 2006. Als je reist neem je afstand van die literaire blaaskakerij. Interview Tommy Wieringa. *De Volkskrant*: 31 Maart. [Aanlyn]. Besikbaar: http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article565443.ece/Als_je_reist_neem_je_afstand_van_die_literaire_blaaskakerij. Geraadpleeg op 11 Februarie 2010.

Wieringa, Tommy. 1995. *Dormantique's Manco*. Haarlem: In de Knipscheer.

Wieringa, Tommy. 1997. *Amok*. Haarlem: In de Knipscheer.

Wieringa, Tommy. 2002. *Alles over Tristan*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Wieringa, Tommy. 2005. *Joe Speedboot*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Wieringa, Tommy. 2008a. Persoonlike onderhoud. Universiteit van Stellenbosch: Woordfees. 5 Maart.

Wieringa, Tommy. 2008b. Elektroniese korrespondensie: 25 Maart.

Wieringa, Tommy. 2009a. Persoonlike onderhoud. Schrijverspodium. Dordrecht. 3 Junie.

Wieringa, Tommy. 2009b. *Caesarion*. Amsterdam: De Bezige Bij.